

KARŞILAŞTIRMALI MİTOLOJİ IŞIĞINDA

İSRAİL DİNİ

JULES SOURY

ARAŞTIRMA-İNCELEME

Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında

İSRAİL DİNİ

Jules Soury

Çevirenler
Prof. Dr. Harun Güngör
Dr. H. İbrahim Açmaz

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

IQ Kültür Sanat Yayıncılık: 272
Araştırma-İnceleme Dizisi: 229

Özgün İsmi

La Religion d'İsrael Etude de Mythologie Comparée

Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında

İSRAİL DİNİ
Jules Soury

Çevirenler
Prof. Dr. Harun Güngör
Dr. H. İbrahim Açmaz

Kitabın tüm yayın hakları IQ Kültür Sanat Yayıncılık Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi'ne aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

I. Baskı: Ocak / 2008 / İstanbul

ISBN: 978-975-255-170-1
Genel Yayın Yönetmeni: Adem Sarıgöl
Editör: Deniz Saraç
Dizgi-Mizanpaj: Zehra Ünverdi
Kapak Tasarım: Yunus Karaaslan
Montaj: Bülent Birkan
Halkla İlişkiler ve Dağıtım Sorumlusu: Yusuf Sarıgöl
Baskı-Cilt: Kilim Matbaası
Litros yolu Fatih Sanayi Sitesi 12/204
Topkapı / İstanbul Tel: 0212 612 95 59

Copyright © 2008, IQ Kültür Sanat Yayıncılık Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi
Copyright © 2008, **Prof. Dr. Harun Güngör**
Dr. H. İbrahim Açmaz

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK,

Toplumu ***"Bilgi Işığında Aydınlanmaya"*** çağırıyor
"Bir Kitap Bin Silahı Susturur"

GENEL DAĞITIM
www. iqkultursanat. com
e-mail: info@iqkultursanat. com

TOPLU ALIMLARDA İSTEME ADRESİ
IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK ve ULUSLARARASI TANITIM HİZMETLERİ TİC. LTD. ŞTİ.
Alemdar Mah. Ticarethane Sokak, Fetih Han
No. 33/47-48 Cağaloğlu-İstanbul Tel. 0212 520 91 12
Belge geçer: 0212 520 91 12
Cep: 0544 608 58 58

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **5**

GİRİŞ **9**

a) UR'DAN KENAN İLİ'NE İSRAİLLİLER **14**

b) FİLİSTİN TOPRAKLARINDA TANRILAR **64**

c) YAHUDİ İNANÇ ve UYGULAMALARINDAN ÖRNEKLER **75**

ÖN SÖZ

Bu kitapçık, araştırmacı Jules Soury tarafından kaleme alınmış ve 1877 tarihinde yayınlanmış olan "***La Religion d'İsrael Etude de Mythologie Comparée***" adlı makalenin tercümesidir.

Araştırmacı, bu makalesinde filolojik metotla İsrail dinini, yani Yahudiliği incelemekte, bu dinin arka planında yer alan kültür ve inanışlar üzerinde durmaktadır.

Dinler tarihi açısından önemli bulduğumuz bu makaleyi çevirirken yazarın kullandığı kavram, ileri sürdüğü görüş ve düşünceleri olduğu gibi naklettik. Ancak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için makaleye ara başlılar koyduk.

Kitabın yazarı, öncelikle Sami kavimlerin hangi halklardan oluştuğunu ele alarak bunların oluşumunu etkileyen kültürel unsurların temelleri üzerinde durmakta,

Mezopotamya'dan çıktıklarında gelişmiş bir mitolojileri bulumadığı için bir destan yaratabilecek kültüre sahip olamadıklarını ve bu sebeple de ancak muğlâk dini kavramlar üretebildiklerini ifade etmektedir.

Hz. İbrahim'in Ur'dan çıktıktan sonra neden doğuya değil de, batıya yöneldiğini sorgulayan araştırmacı, bunun sebebinin "**Kenan İli**" olarak adlandırılan bölge halkının, buraya daha önce gelerek burayı yurt edinen Sami topluluklardan oluştuğu hususuna bağlamaktadır.

Yahudilerin Mezopotamya'da oturdukları dönemde tanrıyı "**el=il**...,vs şekilde isimlendirdiklerini kutsal kitap metinlerine dayanarak ortaya koyan araştırmacı, Hz. İbrahim'in mensubu olduğu *Teraşit* kabilelerinin aynı inancı paylaştıklarına dikkat çekmektedir.

Yahudi dinin temelini oluşturan On Emir'den sadece bir tanesinin Hz. Musa dönemine ait olduğunu tespit eden araştırmacı, İsrail oğullarının Kenan İli'ne geldiklerinde de oradan çıktıklarında da koyu birer putperest olduklarına dikkat çekmektedir. Burada tapınılan tanrı artık **İl** değil, yeni ortaya çıkan **Yehova** olmuştur.

Yehova ve **İl=el** gibi, Kenan İlinde yaşayan diğer kavimlerinde kendilerine ait tanrıları vardı. Bu tanrılar daha sonraları tabiat güçlerine veya astrolojik varlıklara (Güneş, Ay, Venüs vb.) dönüştüler.

İsrail tanrısı çoğu zaman kendini ateş biçiminde göstermiştir. Yehova'da buna dâhildir. Ancak burada bir duruma işaret etmek gerekir ki, Tesniye kitabı hariç, *Pentatökün* diğer kitapları; ***Tekvin, Çıkış, Levililer ve Sayılarda*** Yehova, Yahudilerin tek, biricik tanrısı olarak görünmekten ziyade bir tabiat tanrısı olarak kendini gösterir.

Soury, kitabında Yahudilerin özellikle başlangıçta tek tanrılı bir dine mensup olmadıklarını anlatmakta ve On Emir'de

yer alan "**Benden başka tanrıların olmasın**" ifadesinin bunun ispatı olduğunu belirtmekte, hatta İsrail ve Yahuda krallıklarının dini tarihinin On Emrin lafzı ve ruhu ile zıtlıklar gösterdiğini bizzat kutsal kitaptan alıntılarla ispat etmektedir.

Yahudi tanrısı Yehova'nın komşu kavimlerin tanrıları ile benzerlikleri olup olmadığını irdeleyen araştırmacı, inanç açısından Yahudilerin de komşu halkların dini inançlarından etkilendiklerini anlatmaktadır.

Araştırmacının İsrail dini ile ilgili en önemli tespiti ise İbranilerde dini fikrin korku ve tehdit içerdiğini, diğer bir anlatımla Sami kavimlerinde dini fikrin korku ve tehdide dayandığını tespit etmiş olmasıdır.

Yehova inanışı yaygınlaşıp, Yehova milli bir tanrıya dönüşünce onun da etrafında kültler oluşmuştur. Ancak Sami topluluklarında tanrıların ateş ve kanla beslenmiş olmaları bu tanrıların birer cehennem ilahına dönüşmelerine neden olmuştur.

Araştırmacı Yahudillikte esas olan **İnsan Kurbanlarının** bizzat tanrıya sunulduğuna dikkat çekmekte ve Tevrat'ın birçok yerinde Yehova'nın "**İlk doğan çocuklarını bana vereceksin, zira ilk doğan erkek çocuklar bana aittir**" dediğini nakletmektedir. Buna bağlı olarak **Sünnet**'inde bir kurban olduğuna işaret eden araştırmacı Yehova'ya kurban sunulan mekânların önceleri dağ başları ve **Bamoth** denilen basit ibadet yerleri olduğunu, daha sonraları ise asıl ibadet mekânlarında bu işlemlerin gerçekleştirildiğini ele alıp anlatmaktadır.

Araştırmasının ikinci bölümünde Yehova ile Baal arasındaki benzerlik ve aykırılıkları ele alan yazar, özellikle ilk dö-

nem Yahudi ibadetlerinde Baal'ında önemli bir yer tuttuğunu anlatmaktadır. Buna uygun olarak dağlar Baal'a, ormanlar da Aşera'ya ait olan mekânlar olarak kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak Sami Kavimlerin dinlerinde İlkbaharda diriltip, sonbaharda öldüren tanrılara da yer verildiği görülmektedir.

Kutsal kitap metinlerini esas alan araştırmacı, burada Yahudi dini hayatında önemli bir yer tutan **Kutsal Fahişelik** kurumu üzerinde de durmakta, bu fahişelerin erkek olanlarına **Kadeşim**, kadın olanlarına da **Kadeşot** denildiğini anlatmaktadır.

Bu kitapta kutsal balıklara ait inanışlarla ağaçlara çaput, bez bağlama inanışının Semitik kültürlerde çok yaygın olduğunu tespit eden araştırmacı Yahudilik ve Müslümanlıktaki *Domuz Eti yeme yasağının* hijyenik bir anlayıştan ziyade **Tammuz=Adonis** kültü ile bağlantılı olarak mitolojik bir esasa dayandığını anlatmaktadır.

Semitik kavimlerin inanışlarında cinlerin, sabah hayaletlerinin de büyük bir yer tutuğunu ifade eden araştırmacı özellikle Yahudi inanışları içerisinde büyük bir önem arz eden **Keffaret Tekesi=Günah Keçisi** kavramına da açıklık getirmektedir.

Görüldüğü gibi oldukça ilginç bilgiler içeren bu kitapçığın özellikle din ve kültür tarihçilerine faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Kitabın yayınlanmasında gerekli ilgi ve gayreti gösteren IQ Kültür Sanat Yayıncılık'a teşekkürlerimizi sunarız.

Prof. Dr. Harun GÜNGÖR
Dr. H. İbrahim AÇMAZ
Kayseri, Aralık-2007

Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini

Giriş

Efesli Heraklit'in dediği gibi nasıl her şey durmadan değişiyor ve yepyeni bir şekil alıyorsa tarihî ilimler de olayların seyrine maruz kalmaktadır. Bu sebeple *dünün gerçeği yarının hatası olabilir*. Bu durum daha ziyade sürekli kararsızlık ve çelişkilerin çeşitlerini müşahede ettiğimiz, konusu araştırma vasıtalarımıza pek de açık olmayan ilimlerde olmaktadır. Mukayeseli mitoloji çok ince bir öngörü ile yaptığımız güç incelemelerden birisidir. İlim adamının kafasında canlandırdığı ilâhî şekiller birikiyor, kımıldıyor, solgun bir alacakaranlıkta belli belirsizce dalgalanıyor, daha sonra yok oluyor ve zaman uçurumunda yeniden kaybolup gidiyorlar. Sevimli veya korkunç karanlıkları tekrar hayata ve açıklığa kavuşturacak Faust gibi yetenekli bir bilgin nerede bulunabilir? Böyle bir sanat için sadece büyük bir kavrama gücü, geniş bir sevgi, çok kısa süren küçük ayrıntıların mükemmel olarak hissedilmesi yeterli değil, bunlarla birlikte ileri derecede bir önsezi ve bir kâhinlik de gerekmektedir. Tah-

min edildiği gibi böylesine yüksek vasıflara bir veya birkaç bilgin çok nadiren sahip olur; ama ne önemi var? Gelecek bir nesil diğerinin ideal diye kabul ettiği şeyi gerçekleştirecektir. Bununla birlikte incelememiz, bu çeşit bir yöntemdir. Ama bu nadir dehalardan daha çok çıkar gözetmeyen ve samimî olmasalar bile belki ilmî açıdan daha kuvvetli olan başkaları yetişecektir.

Suriye, Fenike ve Filistin dinlerinin kökenini, Dicle ve Fırat vadisindeki imparatorlukların abideleri ve çivi yazısı metinleriyle tanıdığımız, Asur ve Babil dinî sisteminde aramak gerekir. Sami ırkına mensup halkların ilk dini, çok tanrıcılıktır. Nil vadisinin ilkçağdaki sakinleri, Amuderya kıyılarının Aryaları olan ırkımızın babaları, eski ve yeni dünyanın bütün insan soyları gibi, Ermenistan, İran Körfezi ve Kızıldeniz arasında bulunan bölgelere yayıldılar. Aramlılar, Asurlular, Kenanlılar, Fenikeliler ve Yahudiler önce güneşe, aya, gezegenlere, ışığa, ateşe, yıldızlı göklerin sonsuz kubbesine, dağlara, topraktan doğmuş devlere, tabiata, ormanlara ve hayvanlara taptılar. **Vedalar**'a ait en eski ilâhilerin söylendiği "**yedisu**" ülkesinin Arya'ları, atmosfer hareketlerinin yüce manzarası, gökyüzünün faydalı suyunu hapseden ejderhaya karşı **İndra** savaşları, gurubun ve şafağın kızıllığıyla kuşatılmış iri bulutlarla oynaşan ışık ve gölgenin binlerce görünümü ile heyecanlanmışken, Samiler, Halep'ten Arap Denizi'ne, Mısır'dan Basra Körfezi'ne kadar olan bölgede hemen hemen sadece kızgın ve bulutsuz bir gökyüzünü, geniş kum ovalarının tasalı yalnızlığını ve ayın bir kraliçe gibi gökyüzü ordusunun hepsine hükmeder biçimde göründüğü gecelerin mukayese edilemez ve göz kamaştırıcı parlaklığını tanıdı.

Sami mitolojisinin izafi fakirliği bu yüzdendir; şüphesiz Asya'nın bu bölgesinde kurak çöllerden başka bir şey yoktur. Arabistan'ın merkez plâtosunu bir yana bırakırsak, Fırat'ın kıyısında ve Suriye'nin bazı kısımlarında kış yağmurlarıyla verimli hale gelmiş toprak kısır değildir ve bol ürün verir. Lübnan'ın eteğinde portakal, hurma ve muz ağaçlarının çiçek açtığı, meyve verdiği vadiler vardır. Hala su kıtlığı ve kuraklıktan sıkıntı çekilmesine rağmen ilkbahar ve sonbaharda Suriye bir cennettir. İndus ve Ganj düşünüldüğünde Oronto, Ürdün veya Adonis nedir? Yılın dörtte üçünde yalınayak geçilen çakıl taşı yatağı ırmaklardır...

Böyle toprağın böyle insanı olur. Bu kayalık ve kumluk ovalarda insanoğlu küçük, zayıf, kuru, öylesine kanaatkârdır ki, ***kafası da midesi kadar boştur***. Bu tip ırk, yani bedevî göçebe Arap, hiç düşünmez ve hiçbir şey bilmez; hayali de çöl kadar kısırdır. Hızlı koşan bir at, doğru ve uzun bir mızrak, güzel bir kadın, güzel bir deve, işte onun şiirlerinin ebedî konusu. Onun daima aynı olan heyecanları monoton bir basitliğin fikir ve hislerini meydana getirmektedir. Onun dili de, sözdizimi de basittir. Aynı zamanda İsmin hali ve fiil çekimi de zayıftır. Genel fikirleri ifade etmek için soyut tabirler hiç yoktur. Zaten çocuklar da genel fikirlere sahip olurlar mı? "Ve" bağlacından başka bağ olmadan, birbirini takip eden cümleciklerin sıralandığı bu basit dil, çocuk dilidir. Göçmen veya yerleşik durumda, bu tür insanlar asla büyük sanatkâr olamayacak; filozof veya âlim olmaları ise daha da güçtür. Aristo, Hipokrat, Ptolemé yani bütün Yunan ilmi bu taşlaşmış beyinler üzerinden, kış yağmurlarının sel yataklarında bıraktığı iz kadar bir iz bırakmadan geçip gitmiştir.

Sanatkâr, filozof ve âlim olmasa bile insan insandır. Evrenin koruyucu veya yıkıcı güçlerini yüceltmeden, kendini hayranlık ve korku dolu hissetmeden, az veya çok heyecan duymadan, tabiatla gerçek bir uygunluk içinde yaşanamaz. Bütün bu güçler arasında en kuvvetlisi kuşkusuz bu gezegen üzerinde hayatın ve hareketin en üstün ve tek sebebi, dünyadaki ateşimizin babası, gökyüzünün ateşi olan güneştir. Toprak anamızın damarlarında dolaşan göksel babamızın kanı ve aynı hayat olduğunu anlamak için uzun uzun düşünmeye gerek yoktur. Aşk mevsiminde ışıklı gökyüzü onu sarıp sarmaladığında, bağrından verimli bir dünya çıktığı görülür. Nemli hava ve sıcağın otları yavaş yavaş eğdiği ovalarda yüreği ürperten odur; çalılıkta sürünen, meşede yükselen, gökyüzünde veya yapraklı yuvalarda kuşların sevimli ötüşlerini ıssız yerlere taşıyan odur; denizlerde veya akarsularda, dağlarda, ormanlarda, muhteşem erkeklerle şehvetli dişileri eşleştiren, bütün vücutlarda atan, bütün varlıkları seven odur. Ama bu dünya hayatı, sıcaklık ve ışık, sadece güneşin gözleridir. **Tyndal,** "şiirsel anlamda değil, fakat sırf mekanik anlamda güneşin çocuklarıyız" der. Demek ki günümüzde ilmin müşahede ettiği şeyi eski insanlar içgüdüleriyle kavramışlardı.

Çok eski zamanlarda, metafizik ortada yokken, insanlar ateşe taparlar ve güneşe ibâdet ederlerdi. Hint-Avrupa dinlerinin temelinde olduğu gibi, Sami dinlerin temelinde de başlıca mitler güneş efsaneleridir. Bazı kısımları bize kadar ulaşan, dünyanın yaratılışını inceleyen bilimler ve ilâhilerde, insanlar, evreni keşfetmeye çalışmadan önce onu seyretti, tasvir etti ve övdü. Güneş, ay, gezegenler, sabit yıldızlar, dağlar, ırmaklar, bitkiler, fırtına, rüzgâr, şimşek, ateş vs. gibi bütün tabiat kuvvetleri ilah-

laştırılmış, tapınılmış, özellikle onlardan korkulmuş ve insan için bugün bazı aşağı seviyedeki kavimlerde olduğu gibi hâlâ hayat, his ve zekâ ile donatılmış varlıklar olmuştur. Üstelik doğan, gelişen ve ancak eksilmek ve ölmek için olgunluğa erişen her şey (meselâ toprak ve ürünleri) bozulmadan, eskimeden ebediyen varlığını sürdüren şeylere (gökyüzü ve yıldızlar gibi) bağlıymış gibi düşünüldü. O zaman tabiatta bir aktif, bir de pasif sebep fark edildi ve tamamen insanî bir kıyasa göre ilâh, erkek ve dişi olarak tasavvur edilip tasarlandı. Böylece Samilerde **Baal** yani yaratıcı aktif güç korur ve yıkar, düzenleyici pasif güç olan **Baalath** da gebe kalır ve çocuk doğurur. Tabiatın yaratıcı gücünün sembolü, en kutsal yerlerde ve dinî abidelerde temsil edildi. İlâhın iki cinsinin temel birliği, erkek ilâhın sıfatlarını sık sık ve karşılıklı olarak dişi ilâha intikal ettirdi; Fenike ve Suriye ilâhlarının hem erkek hem de dişi oluşları bu yüzdendir. Hatta bazen Suriye'nin Hierapolis tapınağında olduğu gibi hem erkek hem dişi birliğini bir üçüncü varlık temsil etmektedir.

a) UR'DAN KENAN İLİ'NE İSRAİLLİLER

Milletlerin politik tarihlerinde önemli olan ırkî problemler şüphesiz dinler tarihinde daha da kesin çizgilerle ortaya çıkmaktadır. Bilhassa temelde ırk, halkların gelecekte bütün gelişmesine hâkim olan önüne geçilmez bir olaydır. O halde, insanlığın başlangıcının dinî tarihi, etnik başlangıç tarihine sıkı sıkıya bağlıdır. Mitler, yani kutsallaştırılmış efsaneler, kökleri ulaşılmaz derinliklere uzanan, çok büyük bir ağacın sadece çiçekleridir. Çiçeği anlamak için kendi özsuyunu, hatta hayatı için gereken şeyleri toprak, iklim ve gökyüzünden alan ağacı bilmek gerekir. Hâlâ en kuvvetli araştırma vasıtası (ki bunlardan mükemmeli yoktur) dilbilim, filoloji ve mukayeseli mitolojidir.

Samilerin ilk vatanı ve menşei hakkında önemli çalışmalar geçmişte neşredildi. Sami ırkının göçleri ve menşei hakkında yaptığı incelemede **M. Schrader**[1], kabul edilmiş fikirlerin tersine, Samilerin ilk vatanının kesinlikle Ermenistan değil, orta ve kuzey Arabistan olduğunu; Sami dünyasındaki çeşitli toplulukların dil ve dinî fikirler bakımından çok farklı iki gruptan oluştuğunu Güney Sami grubu: Araplar, Himyeriler, Habeşler; Ku-

1 Die Abstammung der Chaldaeer und die Ursitze der Semiten dans la Zeitcshrift der deutschen Morgenlaendischen Gesellchaft, XXII, 397-424-Semitismus Babylonismus, zur) Frage nach dem Ursprunge des Hebraismus; aynı yazarın, *Jahrbücher für protestantische Theologie,* I Jahrgang 1875 s. 117 ve devamı.

zey Sami grubu: Babilliler, Aramlar, Kaldeliler, Asurlular, Kenanlılar, Yahudiler), Yahudilerin Asur, Aram, Suriye, Fenike ve Filistin diye adlandırdığımız batı Asya ülkelerinde kuzey ve batıya doğru ilerlemelerine devam etmeden önce Arabistan'dan kitle halinde çıkmış olduklarını, daha önce bir başka ırk tarafından medenîleştirilmiş ve iskân edilmiş Babil'de şüphesiz uzun yüzyıllar oturmuş olduklarını ortaya koydu.

Aralarındaki farka rağmen, kuzey Sami grubu dilleri Arabistan ve Habeşistan dillerine göre bir birlik teşkil etmektedir. İki ana grubun dinî fikirleri, bunları birbirinden ayıracak ikinci bir vasıta sunmaktadır: Birbirleriyle çok yakın akraba olan kuzey Samilerinin dinî fikirleri güney Samilerin, özellikle orta ve kuzey Arapların dinî fikirlerinden farklılık göstermektedir. Kutsal efsanelerin birbirine aktarılması da aynıdır. Bunun sonucu olarak Babil, Yahudi ve Aramlılarının bildiği Nuh Tufanı efsanesinin Araplarda izi bile yoktur.

Büyük etnik hareketler, Sami kavimlerinin göçleri birçok delillerle doğrulanmıştır. Klâsik yazarlar Fenike ve Kenanlıların doğrudan Kızıldeniz kenarından gelmiş olduklarını biliyorlardı. **Kutsal Kitap** Yahudilerin Mezopotamya'ya yani Harran'a ve Mezopotamya'dan Ürdün vadisine göçlerinden bahsetmektedir. Asurlular Asur'a ve daha sonra da Ninova'ya yerleşmek için geldiklerinde Babil'den çıkmış olmaları gerekir **(Tekvin, 10, 11)**. Yerli abideler bu durumu nakletmektedir[2]. Habeşliler devamlı Habeşistan'da oturmadılar; Arap yarımadasından **babu'l -mendep** boğazı yoluyla Afrika'ya gayet geç bir tarihte geçtiler. Babil'den geldiklerine göre Kenan, Yahudi ve Asurluların göç-

2 Schrader, *Die Keilinschriften und das Alte Testament, s. 17-20 ve 384.*

leri doğudan batıya ve kuzeyden güneye doğru cereyan etti. Bu tür görüş Tekvin yazarının söylediğine uygun düşmektedir **(Tekvin, 10, 24)**. Buna göre Yahudilerin, Arpakşad'dan yani günümüzde Kürtlerin bulunduğu yerdeki Gordyées tepelerine doğru, Asur'un kuzeyindeki Arrhapachitis ilinden çıkıp gelmiş olmaları gerekmektedir.

İsrail'in efsanevî atası olan İbrahim, Babil'in güneyinde Fırat'ın sağ kıyısında bugün **Mugheir** harabelerinin bulunduğu gibi Babilonya'nın bir şehri olan Kaldelilerin, **"Ur"** dedikleri **Ur Kasdim**'den çıkmıştı. Göçmenler önce kuzeye doğru, Ermenistan'ın eteğindeki Arpakşad'a vardılar, daha sonra Ürdün vadisine girmeden önce kuzey Mezopotamya'daki Harran'a ulaştılar. Zaten etnografik değil, coğrafî olan, Tekvin'in onuncu bölümünün bu konuda ifade ettiği ne olursa olsun, onlar nehrin ötesinde, Akdeniz kıyılarında, Babil'den çıkan, aynı şekilde kuzeye ve batıya doğru benzer bir yolu takip etmiş, olan, aynı kandan ve aynı dili konuşan halka yani Kaldelilere rastladılar[3]. Kendileri gibi Terah soyundan gelmiş Moabitler, Adomitler vs., yani İsraillilerin kardeşleri de bu ülkede oturuyorlardı. Aramlılar ve Asurlular sırasıyla Babil'in kuzeyine yerleşmişlerdi.

M. Schrader, başka bir ırk, bir din, eski ve gelişmiş bir medeniyete ait olan milletin arasında, bütün bu halkların aşağı Fırat vadisinde yaptığı uzun ikamet ve menzil üzerinde durmakta çok haklıdır. Bu ırk, din ve medeniyetin Samilerle hiç alâkası yoktu. Çünkü bu medeniyet **Akadlılar**'a aitti. Bu isim İngiltere, Almanya ve Fransa'da, yani ilim dünyasında kabul gördü. M. Oppert, bizim Akadlar diye adlandırdıklarımıza Sümerler de-

3 B. Stade, *Morgenlcendischen Forschungen*,1875, s. 230 ve devamı.

mek gerektiğini birçok defa ifade etti, bunu da hatırlatmak yerinde olacaktır. Ne olursa olsun Asurlular Samice olmayan ilk alfabelerinin dilini "Akad veya Sümer dili" diye belirtiyorlardı; daha da kısaca ifade edersek ona, "Akad dili" diyorlardı. Samilerin gelişinden önce Babil'de oturan, Sami olmayan halkın adı ne olursa olsun Hincks, Norris, Oppert, Saulcy, Grivel, Sayce ve Lenormant'ın[4] araştırmalarının ortaya koyduğu gibi o, bir halktı ve hiç de Sami ırkından değildi; bu halk kelime hazinesi teşkil edilinceye kadar bir kenarda muhafazası uygun olan fakat herhalde bitişken vasfı ve kelime hazinesinden bildiğimiz kadarıyla Ogur-Fin-Türk dil ailesine ait olan, kendine has bir dil konuşuyordu[5].

Bu halkın Babil Samileri üzerinde o çağda yaptığı etki büyük olmalıydı. Bu durumdan emin olmak için kuzey grubu Samilerinin maddî medeniyet, sanat ve din alanında, uzakta olmaları nedeniyle Babil'in yerli halkının tesirinden etkilenmiş olan güney grubu Samilerinkilerden hangi ölçüde farklı olduğunu görmek yeter.

Önce altmışlı sayı sisteminin, genellikle Önasya'nın ve özellikle Yahudilerin bütün ağırlık ve ölçü sistemiyle birlikte, Sami kökenli olmayıp, Babil kökenli olduğu bilinir. Zira, Araplar altmışlı sayı sistemini bilmezler. Bu günkü isimleriyle yılın on iki aya, ayın dört haftaya ve haftanın yedi güne bölünmesinin Babil kökenli olduğuna hiç şüphe yoktur. Yedi rakamına verilmiş kutsal nitelik, astrolojiye uygulanış, gözlem ve astrono-

4 *La langue primitive de la Chaldée et les idiomes touraniens, Etude de philologie et d'histoire suivie d'un glossaire accadien*, Paris, Maisonneuve, 1875.

5 M. Schrader'in "Türk-Tatar veya Ural-Altay" dediği.

mik hesaplar hakkında çok şeyler söylemek gerek. İlimde olduğu gibi sanatta da tabiatıyla pek zeki olmayan ve çok az yetenekli olan Babil Samileri uzun zaman eski Akadlı halkın çırakları oldu. Hatta Asur sanatı diye adlandırdığımız şey, sadece detaylarda eski modelleri değiştirdi, tip daima muhafaza edildi.

Akad etkisinin, Samilerin dilinde ve edebî eserlerinde de bulunduğunu M. Schrader ortaya koydu. Şöyleki Yahudi edebiyat tarihlerinin hepsinde Sami şiirinin ana hatlarını belirleyen şeyin "parça benzerliği" ve "kıta" denilen belirli yapı olduğu görülür. Yukarıda söylediğimiz birkaç şey tam anlamıyla Sami ırkına ait olsaydı çok tuhaf olacaktı. Çünkü ırkın en saf ifadesine sahip olan Samilerin, yani, Arapların şiirinde de bunlardan hiç iz bulunmamaktadır. British Museum'da muhafaza edilen tabletlerde bulunan, okunabilen büyük kısmının satırları arasına Asurca tercümesi yapılmış küçük Akadca şiirlerde, daha sonra Yahudi **mezamir** yazarlarının yaptığı gibi, Akadların lirik şiirlerini, paralel nazım veya kıta halinde yazdıkları görülür[6]. Mutlaka Kutsal Kitap'a ait olarak görülmeye alışılmış olan bu tür şiirsel şekillere, fikir ve söyleyiş tarzlarına Akad şiirlerinde de rastlanır. İsrail şairlerinin sık sık içinde bulundukları tehlikeleri mukayese ettikleri büyük sular imajını ve kendilerince çok iyi bilinen şu tabiri hatırlatalım: ***"Ey Yehova, sana kim benzer?"*** Yahudi peygamberler kendi halkının millî tanrısından bahsederken **Sin** ve **Adar**'a tapan Babil ve Asurlularla aynı tabirleri kullanırlar. Araplarca bilinmeyen, fakat İsrailoğullarında çok derin olan tövbe ve günah hissine varıncaya kadar hiçbir duygu yoktur ki Babil'in herhangi bir öğretici mezamirinde –bu dünyada

6 Kalde'nin ilkel dili ve Turan dilleri, *Akadça sözlük ilâveli, filoloji ve tarih incelemesi*, Paris, Maisonneuve, 1875.

iyi insanın başına iyilik, kötü insanın başına kötülük gelir saf inancıyla- ifade edilmiş olmasın.

British Museum'un çok değerli Asuroloğu M. Georges Smith'in, Asurca yazılmış gerçek bir destanın birçok bölümlerini ortaya çıkardığı, buna karşın Sami ırkının diğer kavimlerinde bu nitelikte bir şiir bulunmadığı bilinir. Tektanrılı dine geçtikten sonra Arap, Aram ve İsraillilerin, birkaç destanı içine alan eski putperest edebiyatını da kaybettiklerine inanmak gerekir mi? M. Schrader buna inanmıyor ve İslâm öncesi edebiyatın da bize bir olay nakletmediğini belirtiyor. Asurlular ve Sami Babilliler bir destana sahipseler çok değişik ve zengin mitolojisi olan başka bir ırkın ve halkın ortasında yaşadıklarındandır. ***Destan, ancak çok gelişmiş bir mitolojinin bulunduğu yerde görülebilir***. Sami mitolojisi tam anlamıyla tanrılara, tanrıçalara, meleklere ve şeytanlara sahip olmasına karşın, iyiliksever veya korkunç varlıklarla yeryüzünü ve gökleri dolduran bazı insan topluluklarının dinî muhayyilesinin harikulâde esnekliğine, ilâhî şekillerin bolluğuna asla ulaşamadı. ***çöl gibi verimsiz ve kurumuş olan Sami muhayyilesi sadece muğlak ilâhî kavramlar meydana getirdi***. Öyleyse Asurlular, evet, sadece Asurlular bir destana sahipse, sebebini onların eski Babil mitolojisiyle daha sıkı ve daha uzun süreli ticarî ilişkilerinde aramak lâzımdır.

Bu destanın şimdiye kadar bulduğumuz iki önemli bölümü, yani ***Nuh Tufanı ve Iştar'ın Cehennemlere inişi***, kutsal kitaplarla ilgili tufan ve cehennem hikâyelerinin en iyi yorumu oldu. Artık Bérose'un kıymetli ifadelerini onaylayan yazılı (épigraphique) delilimiz var; buna göre ***Babil Kulesi ve yaratılış gibi efsaneler kesinlikle Filistin'de doğmadı***. Fakat Dicle ve Fırat va-

disi halklarının yüzyıllar boyunca arasında yaşayan Yahudiler tarafından, bu halkların medeniyet ve ayinleriyle birlikte oraya taşınmış oldu[7]. Iştar'ın cehennemlere inişi bölümünde, cehennem, Eyüp'te olduğu gibi geri dönülmeyen ülkedir **(Eyüp, 16, 22);** karanlıklar ve hiçlik yeridir **(Eyüp, 10, 21 ve 17, 31 baplar ve Mezmurlar 28, 1, 49, 15),** bütün bu kavramlar Sami veya Araplara yabancı kavramlardır. Hatta Babil tufanı da ilâhın bir cezasıdır; o, insanların bozulması neticesinde meydana gelmiştir **(Asur hikâyesi str. 22),** dişi ve erkek çeşitli hayvan çiftlerinin içine alındığı Babil gemisinin yapılması **(str. 24),** gemi kapılarının kapanması **(str. 89),** tufanın çoğalması ve azalması, süresi **(str. 123-139),** güvercin, kırlangıç ve karganın dışarıya gönderilmesi hakkında vs. detaylar Arapların bilmediği Tekvin efsanesinin menşei husunda hiçbir şüphe bırakmamaktadır.

Tekvin'deki hayat ağacının rolü bilinir **(2. ve 3. baplar).** Ekseriya kutsal bir ağaç olan selviye Asur abideleri üzerinde bir çok defa rastlanır; din adamları ellerinde bir çam kozalağı ile imanlarının belirtisi olarak ağacın yanında dururlar. Ölümsüzlüğün yaşayan sembolü olarak daima yeşil yapraklı ağaçlardan biri olan bu bitki çeşidi, hayat ağacının bu ağaç olduğunu belirtir. Bizi bu inanca götüren şey de, ölümsüzlüğün mezara ait sembolü, aynı ağaç ve din adamlarının Warkah'ta bulunmuş pişmiş topraktan tabutlar üzerinde de (bugün British Museum'da muhafaza edilmektedir) bulunmasıdır. Şüphesiz bu tabutlar nispe-

7 Schrader, *Die Halienfahrt der Iştar. Nebst Proben assyrischer Lyrik* (Giessen, T. Ricker), s. 69 ve dv. Cf *dans les premiéres civilisations de Fr. Lenormant, Un Veda chaldéen.*

ten daha yenidir. Belki Seleucidler zamanından kalmış olabilirler, ama o devirde de sadece en eski tipler taklit ediliyordu[8].

Kuzey ve batı Samilerinin hemen hemen her tanrısı Babil kökenli gibi görünmektedir. Arapların saf Sami tanrıları Himyerilerin Sin ve Athar'ı gibi Babil'den ödünç alınmadıkları zaman- tamamen ayrı bir grup teşkil ederler. Asur-Babil tanrılarının uyumlu düzeni, Kenan ve Aram Samilerine geçerken kısmen kayboldu. Dinî uyum Ürdün ve Oronto vadilerinde çok erken başladı. O halde Ön Asya Samilerinin başlıca tanrılarını tanımak için en yüce baş tanrı **El'e (İlu)** veya (Asur'da) **Asur'a** dünya ile ilgili üç tanrı **Sin** (ay), **Şamaş,** (güneş), **Bin'e** (atmosfer) ve gezegenlerle ilgili beş tanrı **Marduk** (Jüpiter), **Iştar** (Venüs), **Adar** (Satürn), **Nergal** (Mars) ve **Nebo'ya** (Merkür) yani Babil ve Asur'un on iki büyük tanrısına kadar gitmek uygun olacaktır.

Fakat bu Asur- Babil tanrıları gerçekten Samilere mi aitti? Bu önemli dinî yaratıkları, Sami ve Akadlı olan ülke halkının hangisine mal etmek gerekir? M. Schrader, "Pek azı istisna edilirse bütün bu tanrılar Akad tapınağındaydı ve Babil'in Sami olmayan eski halklarına aittiler" demektedir. Bu bilgin Babilliler ve Sami Asurluların da, tanrılarının isimlerinin büyük ölçüde Akadçadan tercüme edildiğini kaydetmektedir. Meselâ Marduk, Ao (İa), Sakkout, Temmuz'un durumları böyledir; belki Iştar ve Nergal için de durum aynıdır. Anu demek olan Berose'daki

8 G. Smith, *The Chaldean Account of Genesis, containing the description of the creation, the Fall of Man, the Deluge, the Tower of Babel the Times of Patriarches and Nimrod: Babylonian Fables and Legendes of the ds: from the Cuneiform inscriptions,* London, S. Low, 1876, in-8o. Bu konuda, M. Frédérich Delitzsch'ın yakında neşrettiği kitabın Almanca tercümesine başvuracağız.

Oannes ile Damscius'daki Anos şüphesiz Akadça **"tanrı"** demek olan **An** kelimesinden Samileştirilmişlerdir. Bu yüzden bu halklarda tanrının sekiz ışıklı bir yıldızla belirtildiği, bu işaretin daha sonra Asurlulara geçtiği, Sami olmayan Babil'in eski dininin aslında yıldızlara ait olan bir din olduğu görülmektedir. Temel ruhlar kültü orada büyük bir rol de oynuyordu.

Dinî tören ve kutlamalar, din adamı sınıfının çok ustalıkla düzenlenmesi, büyük tapınakların yapılması, müzik, şarkılar vs. eski Arapların dinine çok yabancı unsurlar olarak kaldılar. Özet olarak eski çağların Samiliği, Babilliler tarafından derin bir şekilde değiştirildi.

Diğer Teraşitlerden sonra, Yahudilerin, Kenan topraklarına vardıkları zaman eriştikleri kültür seviyesi hakkında şimdi bir fikir edinebiliriz. Bu ülkede oturan Samiler, Fırat'ın öteki yanından gelen kabileler gibi Sami idi. Kenanlıların ve bu göçebelerin yakın akrabalığı dil ve din benzerliğiyle ispat edilmektedir. Yeni gelenlerle eskiden orada oturanlar arasında bazı anlaşmazlıklar olduğu Tevrat'ın hiçbir bölümünde görülmemektedir. Bu millete ait, bildiğimiz bütün özel şehir ve şahıs isimleri saf Samicedir. Ayrıca Tevrat Yahudicesinde Kenanlı unsurun hâkim olduğu ispat edilmektedir; bizzat İşaya Yahudiceyi "***Kenanlı dili***" diye adlandırmıyor mu? **(İşaya 19, 18)**. Bugün gerçekten de Yahudilerle Kenanlıların dilinin aslında aynı olduğu ispat edilmiştir. Bu iki Sami lehçesi, kuzey grubuna ait, tek ve eski aynı dilden türemektedirler; Fenike ve Yahudi dili Kenancanın eski gövdesinden iki dal gibi çıktılar. O zaman Yunanlıların Fenikeliler dedikleri bütün bu halklar yani Amoren, Heten ve Hevenler oldukça yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşmışlardı. Daha önce onlar, Hindistan'daki Aryaların mücadele ettiği Aniska ve

Rakshasaları hatırlatan bir çeşit dev ve iri varlıklar olan Nefilim, Zomzommim, Refaimler gibi yerli ırkları ezmiş ve yutmuşlardı. Mısır'a, sakız ağacı kokulu, reçinesi, eczacılıkta kullanılan **reçine,** güzel baharatlar satmaya giden kervanlar bu ülkeyi baştanbaşa geçiyorlardı. Satıcılar arasında geçerli olan para, basım aletleriyle basılmıştı. Tekvin'de gemi ve limanlardan bahsedilir. Bedevîlerde üzerinde Babil gibi aynı etkiyi yapmış gibi görünen Sodom ve Gomore gibi bazı şehirlerde barbarlara hiç yakışmayan âdet inceliklerinin bulunduğu görülmektedir. ***Kenanlılar İbrahim ailesinde bugün bile bulduğumuz kaba putçuluğu çoktan geride bırakmışlardı.*** Raşel babasının putlarını gizlice alır. Laban Yakub'a, "Niçin tanrılarımı elimden aldın?" der. Raşel onları devenin semerine saklayıp üzerine oturduğundan babası çadıra girdiği zaman kalkmamak için bazı rahatsızlıkları olduğunu bahane eder. Tekvin'in bir başka bölümünde Yakup, Sichem yakınında bir meşe ağacı dibine ailesinin putlarını, tılsımlarını ve muskalarını gömer. Çoğu kez Tevrat, İbrahim taraftarlarını putperest ve çok tanrılı olarak takdim etmektedir **(Tekvin, 31; 53, 35, 2).** Yeşu'nun kitabında Hz. İbrahim'in babası Terah, ilk çağdan itibaren "nehrin ötesinde" yani Fırat'ın ötesinde oturan ataları gibi putperest ve çok tanrılı olarak gösterilmektedir.

Zaten, Tevrat bu durumu kesin olarak söylemese bile, İsrail'in ve VIII. Yüzyıl peygamberlerinin eski kitaplarının hemen her sayfasında Yahudilerin tabiî çok tanrıcılığına ve putperestliğine şahit olan olayları bulurduk. Önce, aynı ülkede oturan, aynı dili konuşan ve kendi ifadelerine göre aynı soydan gelen halk topluluklarının, dinî kavramlarında temel farklılıkların bulunmasının imkânsız olduğu açık bir gerçek olarak dile getirilebi-

lir. Oysa Babil, Asur, Aram, Suriye, Fenike ve İslâmiyetten önce Arapların çok tanrılı oluşları inkâr edilmez bir gerçektir. Teraşitlerin yani İsrailliler gibi, Teraş soyundan gelen Edomit, Amonit, Moabit, İsmaelitler gibi halkların çok tanrıcı oldukları açıktır. Babil ve Asur'dan geldiklerini söylediğimiz bütün kabileler yıldızlara ve güneşe tapıyorlardı; onlar Filistin'de de aynı tanrılara inancı buldular. Hatta bu tanrılardan birkaçının isimleri aynıdır. Aslında akrabalıklarını ispatlayan şey de M. Khun'un okulunda mukayeseli mitolojinin anahtarı olmuş ***Nomina numina*** (=isim her şeyi açıklar) sözüdür.

Tekvin, Yahudilerin efsanevî **"yüce atası"** İbrahim'in, Kenan ülkesinde, El-Elion'un din adamı veya Koheni olan Salem kralı Melkisedek'e rastladığını anlatır **(Tek. 14, 18)**. Mısır'dan çıkış zamanına kadar belki de Benî İsrail'in millî tanrısı olan El, bu halkın isminin belirttiği gibi ve dilde hemen hemen daima El-Elion, El-Schaddai, El-Hai gibi bir sanla ortaya çıktığından, Sami ırkının bütün kabilelerinde müşterekmiş gibi görünmektedir. En eski tanrı olduğu için, nasıl olduğu asırlarca tam anlamı ile anlaşılmaz hale gelen Sami tanrısı **El** veya **İlou**'dur. O, Yahudi din adamlarının tanrısı olmadan önce Babil'in yüce tanrısı olmuştu. Tamamen yıldızlara ait bir varlık gibi görünmesine rağmen, bugünkü tespitle esas anlamını kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Kesin olan, Asurcada İlou bütün tanrıların adı olduğundan çağımızdan iki bin yıl önce İlou ve Bil'in, Babil'in en eski kralı Hammurabi yazıtında, beraberce ortaya çıktıklarını gördüğümüzden Bel ve Malik'in ismi gibi ilâhî bir isim olan **El** adının önce farklı ve kişisel bir tanrıyı belirttiğidir. M. Schrader bu konuda, ***"İl kültünün, Babil'de ne kadar eski olduğu***

görülmektedir." diye yazmaktadır[9]. Buna bağlı olarak modern devirlerde, Sami yazıtları tanrı **İl** veya **El**'in "tanrı" cins ismiyle karıştırılmaması gerektiğini ispat etmektedirler. Orta Suriye'de bulunmuş eski metinlerde, Baal'ın Baalat'ı olduğu gibi[10], tanrı **İl** veya **El**'in de **Elat, İlat** veya **Allat**'ı vardır. **El**'in eşi olan **Allat,** aynı şekilde **"tanrıça"** cins isminden ayırt edilmek zorundadır. Sanchoniathon'un eserinde (Bu eserinden parçalar mevcuttur 2 s 18) El'in arkadaşları, etrafını çeviren ve onun emirlerini yerine getiren alt derecedeki tanrılar, onun **Elohim** adıyla çağırılırlar; sarayının ortasında bir kral gibi **(Eyüp 1; 16 vs.)**. Yehova'nın samimî bir şekilde görüştüğü ve daha sonra melek yapılan bu küçük tanrılar **(Tek. 3; 22)** Berose'nin eserindeki yaratılışın Babilce hikâyesinde de görülürler. M. W. H. Waddington'un geçenlerde yayımladığı Suriye'nin Lâtince ve Yunanca yazıtları isimli eserde Yunanlıların **El** adını verdikleri Kronos'un kültü abidelerinin zikdedildiği görülmektedir[11]. Evrensellik niteliğine gelince, **Djaus** Hind-Avrupa tanrılar tapınağında ne ise, **El** de Sami tanrılar tapınağında odur. Tanrı fikri, Asurca **İlou** kelimesiyle ifade edilir ve bu kavramın şekillerle ifadesine ait yazısı (İdéogram) aslında bir yıldız şeklindedir[12]. Büyük şehrin adının belirttiği gibi Bab-El veya Bab-İlou (El'in

9 Bütün Ön Asya'da çok yaygın olan erkeklik organına tapma ile ilgili inançlar üzerinde fazla ısrar etmeden, Akad dilinde en eski Babilce yazıtlar, British Museum'da muhafaza edilen, topraktan yapılmış erkeklik organı üzerine kazınmış olan, Uruk ve Ur Kasdim'de bulunanlar olduğunu M. Schrader gibi, not etmek uygundur. Bunlarda Kenanlılar ve Yahudilerin uzun zaman muhafaza ettikleri dinî âdet ve geleneklerin menşei görülmektedir. (V. Movers, *Die Phaenizier, I, 571 ve birçok sayfalar.)*

10 Die Keilinschriften, s. 42.

11 M. de Vogüé, Syrie centrale, s. 101 ve birçok sayfalar.

12 W. H. Waddington, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie, exliquées et recuellies*, Paris, 1870.

Kapısı) diye adlandırdığımız şehrin koruyucu tanrısı olan El, Babillilerin en yüce tanrısıdır. Asur'da "Asur" millî adını sadece o almaktadır. Yazıtlar onu "Tanrıların kralı veya şefi, yüce rab, tanrıların babası" olarak nitelendirmektedir. Hepsi Asur'a ait olan birkaç nadir abide, İlou veya Asur'a, kendi kendine ikiye bölünen ve hareketsiz bir eş verirler[13]. Bu tanrı başlangıçta yıldızlı gökyüzünü veya ışığı temsil etse de, şurası gerçek ki, kendisine her zaman yıldızlarla ilgili bir anlam verilmektedir. Sanchoniathon'un dediğine bakılırsa, Kronos'un adı Fenikelilerde de El'dir.

Böylece Yahve, daha önce Benî İsrail'in en yüce tanrısı değilse bile, Kenanlıların en yüce ilâhıdır. Ağaçlar, dağlar, kaynaklar veya **"El'in evleri"** gibi, ülkenin sakinleri tarafından kutsal kabul edilmiş bazı yerleri Teraşitlerin de kutsal kabul ettiklerini görmekteyiz. Bazı yeminlerin belirtisi veya önemli olayların hatırası olarak daha ziyade tepeler üzerine, her yere dikilen bu ilkel tapınaklar yontulmamış iri taşlardandı. Bu taşlar, yağ, güzel şarap veya kurban kanı sürülmek suretiyle takdis ediliyordu. Daha sonra iri taştan yapılmış bu abidelerin menşei din büyüklerinin hayat hikâyelerine bağlandı, o yerlerde sunaklar ve tapınaklar yükseltildi. Dinin, Kudüs'te bir merkezde toplanmasından sonra bile kurbanlar sunulmasına devam edilen ve yine, Mescha yazıtında zikredilen, Tevrat'ta çok bahsedilen **Bâmôth** veya kutsal yerler bunlardır.

13 Oppert, *Expédition en Mésopotmie*, 2, 109, (Cf. Diod. Sic, 2, 30) Sekiz semavî bölgeyi temsil eden sekiz kollu yıldız şeklindeki işaret, önce gökyüzünü, sonra tanrıyı belirtir. Değer birimi yıldır. İlk hieroglif bu yıldız resminden türemiştir. Tanrı ve gökyüzü basit bir yıldızla, yıldız kelimesi ise üç katlı yıldız işaretiyle açıklanmaktadır.

Kenan ülkesine sürüleriyle birlikte gelen bütün bu göçebe kabileler, orada oturanlar için bir felâketti. Günümüzün bedevîleri gibi şehirlere girmiyorlardı; kıra çadır kurup, otları silip süpürüyorlar ve ülkeyi yağma ediyorlardı. Birden fazla şehrin kaderi Sichem'in kaderi gibi oluyor, oralarda insanları öldürüyor, evlerde bulunan her şeyi çalıyor, kadın ve çocukları kaçırıyorlardı **(Tekvin 34)**. Bütün bu kalabalığın beslenmesine Filistin toprağı yetmeyecekmiş gibi görünüyordu. Bu sebeple son gelenlerin yani **Benî İsrail**'in çok defa kıtlıktan kaçmak için Mısır'a indiklerini görmekteyiz. Bunun gibi daha geçenlerde açlığın zorladığı Tripoli ve Bingazili on iki bin Arap ülkeyi terk etti ve Mısır'a ulaşmak için çölü geçti.

On üçüncü hanedandan itibaren, kuzey Sami kabileleri, bütün ilkçağ Asya halklarının kamp kurduğu ve hatta yerleşip oturduğu aşağı Mısır'ı istilâ etmeye başlamışlardı. Bütün zenginliği sürülerden ibaret olan İbrahim ve Yakup oğulları gibi göçebeler, Arabistan, Suriye ve Kenan ülkesi göçebeleri gibi Mısırlıların nazarlarında, **Hyk-Sos** veya **Hak-Sasu** dediğimiz, Sami göçebelerin şeyhleri gibiydi. Bu yüzden Hyk-Soslarda Teraşitlerin akrabalığı bugün hiç şüphe götürmemektedir. On sekizinci hanedan zamanında ülkenin eski sahiplerinin üstünlüğü yavaş yavaş ele geçirdikleri ve hayvancılıkla geçinenlerin Avaris'i terk etmeye ve Mısır'dan çıkmaya mecbur oldukları bilinmektedir. Yahudiler orada kaldılar. Mısır'ın kuzey doğusuna, Kenan yolu üzerinde bulunan Goschen'e yerleştiler. Nil ile Kızıldeniz arasında bulunan bu bölge otlak bakımından çok verimliydi ki ***"memleketin en iyi bölümü"*** diye adlandırılırdı. Doğurgan olan Sami nesli o kadar büyüdü ve çoğaldı ki, Kutsal Ki-

tap'ın ifadesine göre Yusuf ismini bile bilmeyen zamanın firavunları, hayvancılıkla geçinen çobanların refah içinde yaşadıklarını hiç şüphe yok ki endişeyle karşılamaya başladılar. Çobanlardan "tiksinen"[14] ve hatta Manethon'a göre pis olarak kabul ettikleri bu insanları kovacak olan Mısırlılar[15] onlara zulmettiler, ağır görev ve angaryalarla onları bunalttılar. Bu olay gerçektir. Harp esirleri ve tutsaklık yerine konulmuş İsrailliler (=çobanlar) bayağı işlerde çalışmaya mahkum edildiler. Uzun kırbaçla silâhlanmış bekçilerin gözetimi altında Samilerin tuğla imal ettikleri ve duvar ördüklerinin görüldüğü Mısırla ilgili birçok mezar taşı resimlerinden bahsetmesek bile **Leyde** papirüsleri ve Mısır'a ait bir mezar taşı, bayağı işlerde kullanılmış halklar arasında Yahudileri veya Aperiouları zikreder[16]. Hiçbir insanî yaratık bu iş için İsrail oğlu kadar uygun değildir. İkinci Seti'yi üçüncü Ramses'ten ayıran yani on dokuzuncu Hanedanın son, yirmincinin ilk yıllarında Yahudiler Mısır'dan çıkmak için anarşi döneminden ve yabancı istilâlardan faydalandılar. Büyük Harris papirüsüyle teyit edilmiş Manethon hikâyesi, Yahudilerin Mısır'dan çıkış devrini Menephtah'ın hüküm sürdüğü zamana yerleştirme imkânı vermemektedir. Göç başkanı "***Oziris onun arkasında-***

14 François Lenormant, *Essai de commentaire sur les Fragments cosmogoniqes de Bérose*, s. 60 ve devamı.

15 Tekvin, **46, 34.** Bu tiksinti çok abartıldı. Mısırlıları ilk Samiler olarak telâkki etmemizi sağlayan dinî ve lenguistik yakınlıktan bahsetmesek bile, karşılıklı derin etkilerin izlerini Mısır, Suriye, Fenike ve Yahudilerde, hasılı her yerde bulmaktayız.

16 Sadece bu sıfattan Mısırlıların düşmanlarına karşı küçümseme tabirlerini ne kadar bol kullandıklarını anlamak gerekir O, Yahudiler veya en azından Manethon'un bahsettiği gerçek cüzzamdan acı çeken insanlar anlamına gelmez.

dır, onu korur" anlamına gelen Mısırlıca Osarsyph veya Osarsouph adını taşıyordu ve bütün tarihçilere göre Mısır ilimlerine vakıftı. Kutsal Kitap'la mutabık olan Manethon, Musa'yı, Benî İsrail'in politik ve dinî başkanı olarak belirtmekte ve onu Yahudilerin gelecekteki kanun koruyucusu Heliopohisli bir din adamı yapmaktadır. Musa konusunda çok şeyler bilinmiyor ve artık asla bilinmeyecek de. ***Musa devri ile kendisinden bahseden en eski belgelerin yazıldığı devir arasında en azından beş veya altı yüzyıl fark vardır. Çıkış ve Tesniye***'de yüceltilen bu büyük ve canlı şahsiyet hiçbir tarihî özelliğe sahip değildir. On Emir'in yalnız bir tanesinin Musa devrine kadar uzandığı bilinmektedir; Tesniye ve Çıkış bölümünün biraz farklı kompozisyonlarında, bilhassa On Emir'e eklenen ilâvelerle aksine bu kanunların büyük çoğunluğu için bu kaynağın (Musa'nın) başlangıç noktası olarak kabul edilemeyeceği ispatlanabilmektedir.

İsrailoğulları geldiklerinde oldukları gibi Kenan ülkesinden çıkarken de putperest ve çok tanrılıydılar **(Sayılar 25, 2, 3; Yeşu, 2, 4, 14; Amos, 15, 25, 26; Mezmurlar, 95, 10, 106; Hezektiel, 20, 7, 8, 16-18)**. Onların baş tanrısı **El** değil, halkın taptığı, erimiş metalden boğa şeklindeki **Yehova** idi. Dinler tarihinde, eski tanrıları tahttan indiren yeni tanrıların ortaya çıkması çok sık karşılaşılan bir olaydır. Böylece Hintlilerde **Varuna** İndra önünde, Yunanlılarda da Ouranos Zeus önünde yavaş yavaş soldu. –Zaten eski tanrılar artık yönetmeseler bile gene de daima hüküm sürerler.- Daha ziyade şiir kitaplarında, Tevrat'ta ismi her yerde geçen tanrı **El,** semitik panteonun elohimi veya diğer tanrılar gibi Yahve önünde gözden düşmezdi; ama artık o, birleşik İsrail kabilelerinin koruyucu ilâhı, millî tanrısı değildir. Mo-

abitlerin, **Kemoş,** Anonitlerin **Milkom** veya **Molek, Edomit** veya İsmailitlerin Oratal (El'in ateşi veya ışığı) nasıl onların tanrıları ise, bundan sonra **Yehova** da İsrail'in tanrısıdır. Bu tanrıların şaşılacak biçimde karanlık ve korkunç karakterine hayret edilir. Yağ ve kanla beslenen, insan kurbanları yiyen bütün bu tanrılar, ateş ilâhlarıdır. Çoban kabilelerin henüz çok barbar olduklarını da unutmayalım. Yüzyıllarca sonra ulaştığımız çağda bile, sadece en kaba ilkel topluluklarda rastlanan sapık zevk ve tuhaf alışkanlıkların cezalandırılmasına Yahudi hukukunda rastlanır. Onların dövme yaptırmaları, böcek ve sürüngenlerle beslenmeleri yasaklanmıştır. Teraşitlerin tanrıları kendilerine tapanlar kadar vahşî ve zalimlerdirler. Onlar Suriyeli ilâhlardan kendilerini ayıran şehevî ve uğursuz vasfı uzun zaman korudular. Tekrar ettiğim şey, çeşitli Sami kabilelerin temelde farklı tanrılara taptıkları değildir. Bütün halklarda rastladığımız mahallî inançlar dışında, özetle sadece Asur-Babil tanrılar tapınağında bulunanlardan başkasına sahip değillerdi. Diğer bir ifadeyle, dünyada yakıcı ve yıkıcı sebep olarak kabul edilmiş arz ve atmosferin şaşırtıcı olayları yani güneş, ay, yıldızlar sırayla onların tanrısıdır; ama kimileri, göklerin kral ve kraliçesi, ışık ve hayat tanrısı, Baal'ı ve onun Baalat'ını sevinç ve safahat içinde yüceltirken, diğerleri de her yıl çocuklarını yiyen, doymaz **Molok'**un, yani parlayan yıldızın, amansız öfkesini kanlı kurbanlarla ve çılgınca bir zalimliğin törenleriyle önlemekten zevk alıyorlardı. Aslında ilkbahar ve yaz güneşine derin saygı duyuluyordu. Tanrının adı **El, Bel, Baal, Adonis** veya **Temmuz, Rimmon, Molok, Yahve, Kemoş, Milkom** vs. ne olursa olsun, aslında sözkonusu olan daima güneş, yıldızlar veya atmosferle ilgili şaşırtıcı olaylardır. Aynı şekilde tanrıça, **Baalat, Derketo,**

Aşera veya **Astarte** hangi adı alırsa alsın toprak, ay veya bir yıldız sözkonusu olduğundan (...yıldıza tapınıldığından) o daima toprak veya gökyüzü ile ilgili bir tanrıçadır.

Şunu da ilâve edelim ki, güneş ve ayın yerini sık sık gezegenler aldı. Bilindiği gibi **Baal** ve **Molok**, Fenike ve Suriye'nin büyük kısmında yüce kabul edilen iki erkek ilâhtır. M. Schrader, güneş tanrısı Baal'ın, Asurlulara ait "güneş" tanrısı Şamaş olduğunu, diğer güneş tanrısı Molok'un da Asur tanrısı Malik olduğunu doğrulamaktadır. İkinci üçlü topluluğun vahiy gönderen ve evreni düzenleyen Babil tanrısı **Bil**'e, **Baal**'ın benzetilmesini istememektedir. M. D. Baudissin'in bu konuda başka bir görüşe sahip olduğunu söylemek zorundayız. O, ikinci üçlü topluluğun tanrısı Şamaş'ın günlük hareketinde bile güneşi temsil ettiğini belirtmektedir. Baal'a tapan Yahudiler bizzat güneşe derin saygı duymaktan geri kalmıyorlardı **(2. Krallar 23, 5 ve 11)**. Üstelik Baal ile Bel (Bil) aynı isimdir ve Baal, Fenike ve Suriye'de tek yüce güneş tanrısıdır. Şüphesiz önce El (İl) gibi belirli bir tanrının adı olan Baal, daha sonra Asurca'da El'in (İli) adıyla bütün tanrıları belirtmesi gibi, Baalim adıyla bütün tanrıları belirtmeye başladı. Önce güneş tanrısı gibi görünen Bel'e, sonra Jüpiter gezegeninin tanrısı olan Marduk (genç Bel), daha sonra da Satürn gezegeninin tanrısı Adar (yaşlı Bel) adı altında tapınıldı. Halbuki bütün tanrılar gibi Malik lâkabı verilmiş, Bel'le aynı astrolojik sayı ile belirtilen, aynı şekilde güneşten boğa sembolüne sahip, adı "Bel"den doğmuş ilk çocuk olan **Adar Malik,** Fenikeli **Molok**'tur. O bizce Herlül Sandan olarak çok iyi tanıdığımız, Kilikya'da Tarsus'un efsanevî koruyucusu ve Yahudiler gibi Babillilerin de Kewan (**Amos, 5, 26**) ve Sakkout adını verdikleri Satürn gezegeninin ilâhıdır.

Saydalı Astarte, yani Suriye ve İsraillilerin Aşera'sı Babil'in İştar'ıdır. Aslında M. Schrader, Iştar'ın Fırat ve Dicle vadisinde Venüs gezegeninin tanrıçası, daha sonra da Fenikelilerde ay tanrıçası olduğunu düşünmektedir. Aksine eğer Iştar ismi Samice olsaydı "mutlu" ve "mutluluk" veren anlamına gelebileceğini ve tanrı El'in eşi olan Iştar önce gökyüzündekilerle birleşmiş toprağın yaratıcı güçlerini, sonra güneşin aksine eskilerin düşüncelerinde ayın ve nihayet iyiliksever Venüs gezegeninin temsil ettiği bereket ve nemlilik prensibini kişiliğinde toplamaya mecbur olduğunu M. de Baudisin kabul eder. Çok eskiden Basan ülkesindeki bir şehrin **(Tekvin, 14; 5)** ***Aştarot Karnaim "İki Boynuzlu Astarte"*** olan isminin bu durumu teyit ettiği gibi, bu tanrıça ay tanrıçası olarak, ay tanrısı, tanrı **Sin**'in yerini aldı ve ona "Sin'in kızı" adı verildi. Iştar'ın, Venüs gezegeninin tanrıçası olması gerekir, bir Asur ilk okuma kitabı bu durumu şu kelimelerle doğrulamaktadır: ***"Güneş doğarken Venüs yıldızı tanrılar arasında Iştar'dır; güneş batarken Venüs yıldızı tanrılar arasında Bilit'tir"***. M. François Lenormant bu durumu daha önce, "Genellikle gezegen ilâhları sadece şekillerden ibarettir, yani yüksek düzeydeki tanrıların ikinci tezahürleridir" diye belirtmektedir[17]. Babilli **Iştar**'ın Suriyeli **Aşera** gibi bereket tanrıçası olması gerekir. Iştar'ın cehennemlere inişinin birkaç mısraında açıkça ortaya çıkan durum budur (V. 77-8). Asurlularda bu "mutlu Iştar'ın yanında, heykellerin üzerinde yay ve oklar taşıyan kötü ve korkunç bir başka Iştar bulunmaktaydı; **Bilit** veya **Baltis** akşam yıldızının tanrıçası iken, sabah yıldızı diye

17 Bkz. Maspero, *Académie des inscriptions et belles-lettres. Comptes rendus, I, 4, série* ,1874, s. 117 ve Çıkış devri hususunda s. 36 ve devamı.

adlandırmamıza uygun düşen tanrıça işte budur. Babilliler'de Iştar'ın lâkabı **"hanım, ev sahibesi"** anlamına gelen Bilit'tir[18]. Kenanlılarda, Astarte ile Baaltis'in (Bilit) Asurcaya has şöyle bir farkı bulunmaktadır: Astarte tanrıçanın korkunç yönünü, Baaltis ise şehvetli yönünü temsil etmektedir. Güney Arabistan'da aşağı Fırat halklarıyla daima ilişkide bulunan Sabiilerin ülkesi, Yemen'de bu isim **Athtar** olup, Babilce şekliyle Iştar demektir. Aramlılarda, Moab (Aştor-Kamoş) ülkesinde olduğu gibi, tanrıçaya erkek tanrıyla birleşik şeklinde tapınılmaktadır: Karakteri Bilit'inki ile özdeşleşen, uygun düşen Atergatis veya Berkato (Athar-Athe) çift cinsiyetli tanrıdır.

Gerçekten Samilerde tanrı hem erkek hem de dişi olarak kabul edilir ve çoğu zaman iki şahsiyete ayrılsalar bile çift cinsiyetli bir şekil altında birleştirilmiş olmaları sıkça rastlanan bir durumdur.. Tanrıların çift cinsiyetli şeklini en eski olarak kabul etmek ve ağacın gövdesinden çıkan dallar gibi erkek ve dişi tanrıların bu şekilden çıktığına inanmak ciddî bir hatadır. Bunun tersi doğrudur. Çeşitli Sami kabilelerin tanrılarının oluşumunda olduğu gibi, dünyanın yaratılışında da evrenin veya ilâhî soyların oluşumuna yardım eden erkek ve dişi prensibi birbirinden farklıdır ve böyle de kalmaktadır. Böylece Berose'a göre evreni düzenleyen Bel, bilinmeyen kaos tanrıçasını ikiye böler, gökyüzünü ve yeryüzünü meydana getirir. Yahudilerin Tekvin kitabında olduğu gibi Sanchoniaton'un dünyanın ilk yaratılışı ile ilgili metninde evreni, Arzu'nun etkisiyle Nefes ve Kaos meydana getirmektedir. Mochus, Nefes yerine İksir'i (Ether), Kaos yerine de Hava'yı koymaktadır. Eudem tarafından muhafaza edil-

18 *Essai de commentaire des Fragments cosmogoniques de Bérose*, s. 112.

miş Fenike'nin ilk yaratılış efsanesinde (onların yerine geçen) Zaman ve İri Bulut'tur. Bu yaratılışlardan hiçbiri nisbeten yeni de olsa hünsa prensibinden dünyayı yaratmaz. Moab'ın Aştor-Kemoş'u gibi hünsa bir tanrı kendisini meydana getiren tanrılardan sonra meydana geldiğini, önce meydana gelmediğini açıkça ifade etmektedir. Aşk konusunda Iştar gibi kadınca bir sona maruz kalmasa da, Aştor veya Athtar yine de tanrıçadırlar. Bu tanrıçalar daha sonra Yunanca **Afrodit,** Latince **Lunus** adıyla oludğu gibi bir hünsa tanrı tayin ettiler. Söylemeye çalıştığımız şey; Sami tanrıça adlarının çoğunun eş olarak ortak oldukları tanrı isimlerinden türediğidir: Bil'den Bilit, Asur'dan Aşera, Anu'dan Anat gibi... Tanrıça, bir bakıma erkek tanrının pasif tabiatı ve ihtişamının yansımasıdır. Kartaca Fenikelilerinin yazıtlarında tanrıça Tanit'in alışılmış sıfatı olan Pen-Baal kelimesini bu mânada anlamak gerekir. Böylece Baal'ın eşi, **pen** kelimesinin ilkel anlamına uygun düşen "yüz", "yan" kavramıyla ifade ediliyordu.

Çölde, Mısır'dan çıkış zamanında ve hatta Hâkimler döneminde; ışık ve ateşin İsrailliler için daima ilâhîliğin sembolü olmadığı, ama tanrının bizzat kendisi olduğu bugün ispat edilmektedir. Bazı yazarlara göre ışık ve ateş tanrısı Yehova, Molok olarak düşünülmüş güneşten başkası değildir. Gerçekten o, Molok gibi metalden, tunçtan, demirden veya altından genç bir boğa şeklinde temsil edildi. Jerobem zamanında Dan ve Beth-El tapınaklarında tapınılan iki altın buzağı da Mısır'a ait bir put değildir. Aynı şekilde çölde tapınılan buzağı da bir Mısır putu değildir. Yehova bir Mısır tanrısı değildir. Zaman, artık dinlerde ve hatta çok çeşitli halkların felsefe sistemlerinde sadece sürekli ve evrensel ödünç almaların görüldüğü zaman değildir. Bu durum

zaten ilkel ve rastgele bir vahye ulaşmak için yalnızca kolay bir vasıtaydı. İlimde tam tersine bir doktrin değer kazandı. Önce Benî İsrailliler gibi göçebelerin Mısır medeniyetinden bir şeyler öğrendiğini ve dinî fikirlere kadar her şeyi onlardan ödünç almak zorunda olduklarını düşündüren sebep nedir? Şüphesiz dört yüz yıldan daha fazla bir ülkede oturmak, halkın âdetlerinin değişmesini gerektirir. Şurası kesin ki Fenikeliler ve özellikle Yahudiler Mısır'dan ödünç aldılar, fakat ödünçlerin hepsi görünüşte oldu ve ödünç almalar sadece Yahudilerin yasa levhalarını sakladıkları sandık, yüce din adamının değerli taşlardan yapılmış süsü, yün elbise ve din adamlarının elbiselerinden bazı kısımları, kutsal kurban takımları vs. gibi medeniyetin, inancın ve din adamlarıyla ilgili kuruluşların bazı maddî detaylarıyla ilgiliydi. Yeryüzü cennetinin, Yahudilerin yasa levhalarını koydukları sandığın ve Süleyman tapınağı kutsal sandığının konulduğu yerin girişini koruyan ve Yehova'ya bineklik görevi yapan **kerubimleri** yani bütün kale kapılarında bulunan insan başlı kanatlı boğaları, Yahudiler Asurlulardan aldılar. Mısır'dan ödünç almalar ise, Mısır'dan çıktıklarından sonra bile devam etmiştir.

Firavunların eski toprakları üzerine yerleşmiş olan bu çobanlar, bin yıl da kalsalar bir tek gelişme göstermezlerdi. Onlar Mısır'ı sadece dışarıdan gördüler. Şüphesiz sayıca daha kalabalık olsalardı belki Nil Vadisi halklarının medeniyetini çiğnerlerdi, ama onu asla anlayamazlardı. Şam ve Bağdad'ın birkaç fersah uzağında, atalarından kalma bazı âdetleri muhafaza eden günümüz bedevîleri gibi her türlü yüksek kültüre yabancı kaldılar. Mısır'ı işgal eden diğer göçebe Samiler de yerli halkın dinini kabul etmediler. M. D. Rougé, Delta ve Suriye'nin bazı halklarında aslında müşterek bir dinin varlığını gördü. O, Mistraim ile Kenanın başlangıçtaki akrabalıklarını kabul etmektedir. Ozi-

ris'in hasmı olmuş, Mısır abideler tanrısı Set veya Sutech'e çobanların millî tanrısı olmadan önce Mısır'da yüzyıllarca tapınılmıştı. Set'in Samice ismi Schad idi. Böylece Yahudilerin Schaddai veya "Kadir-i Mutlak"ı Mısır'da daha önce de mevcuttu. Bu, aslını Kalde ve Asur dinlerinde gördüğümüz Suriye-Fenike mitolojisinin adlandırmalarından biridir[19].

Molok gibi Yehova da Mısır'a ait bir tanrı değildir. İki tanrıyı mukayese ederek biraz sonra ifade edeceğimiz gibi aslında en azından orijin itibarıyla bunların ateş veya güneş tanrısı olmadığını söylemek istiyorum. Tevrat'ta **Adonai** kelimesinin sesli harflerini içine alan anlatılmaz, esrarlı kelime, normal ibranicede de artık hiç bulunmayan, fakat komşu Aramcanın bir lehçesinde rastlanan ve ibranicede **haya** = "**olmak**" fiiline tekabül eden çok eski kökü yani hava kökünü açıkça ifade eder. M. Schrader içinse bu fiil, ilk telâffuzu Adem'in eşinin isminde Chevva "Havva" olarak bulunan "üflemek", "solumak", "yaşamak" demek olan **hava** veya **haya** kökünün sadece yumuşatılmış hâli olduğuna hiç şüphe yoktur. Bütün diğerlerinde olduğu gibi Sami dillerinde de varlık kavramını açıklayan kökler, tabiatıyla daha somut ilk anlamlardan türediler. İsmini fiilin sebep olan anlamında işittiğimiz eski tanrı Yehova, nefes veya hayat veren, daha sonra da hayat ve varlık veren anlamına gelir[20].

19 Iştar özel ismi. İstrati şeklinde, El, Baal, Malik, Bilit'in özel ismi gibi tanrıçaları belirten cins isim oldu.

20 Kökü, tanımaya engel olmayan bir a örneğiyle (M. Ö. XIX. Yüzyılda) bazen Assaour'a verilmiş, Asur'un en eski epigrafik abidesinde okunan Asid veya Asit adı Yahudice Schaddai ile aynıdır. Halbuki Assour ancak yüce tanrı İlou, El'in Asurca millî şeklinden başka bir şey değildir. François Lenormant, *Essai de commentaire des Fragments cosmogoniques de Bérose*, s. 271.

Tanrı Yehova'nın Aramca adı onun hem eskiliğini, hem de Asur-Babil menşeini ortaya koyar. Teraşitler Kalde'yi terk edip Fırat'ı geçtikleri zaman, daha önce diğer tanrılar arasında Yehova'ya da tapıyorlardı, Kenan ülkesine ilk yerleştiklerinde de, Mısır'da da ona tapıyorlardı ve şüphe yok ki çölde taşıdıkları, bu tanrının sandığıydı. Aslında İsrail'in diğer tanrıları kadar halka mal olmuş gibi görünmüyorsa da bu halkın millî tanrısı ve evrenin tek tanrısı olarak kabul edilmeyi başarmak için yüzyıllar gerektiyse de bunda bizi hayrete düşürecek bir şey yoktur. Muhtemelen Yehova inancı, Teraşit kabilelerinin soylular sınıfına aitti. Max Müller, dinlerin önce ailelere ve çok kısıtlı insan topluluklarına ait olduklarını söylemiyor mu?

Yahudiler ve Ürdün vadisinin diğer halkları olan Suriye ve Fenikeliler tarafından benimsenmiş Yehova'nın Aram çoktanrıcılığının eski bir ilâhı olduğu öncelikle düşünülebilir. Çünkü Yehova'nın Benî İsrail'e ait olmasına daha çok zaman ister. Tevrat'a inanmak gerekirse, Benî İsrail'in istilâsı ile tehdit edilen Moabit kralı, **(Sayılar, 22, 24)** Balak ben Tsippor, Moab ve Median'ın yaşlılarını, Fırat kıyılarında bulunan ünlü falcı Bileâm ben Behor'a istilâcıları lânetlemeye gelmesi için gönderir. Oysa Mezopotamya falcısı, Kâhin Bileâm, Yehova adını lânetler ve takdis eder. Bileâm'ın aynı zamanda Baal'a tapıp ona sunaklar diktiğini, danalar ve koçlar kurban ettiğini bu arada ilâve edelim. Movers ve başkaları birçok Sami kavimlerinde Yehova'nın yüce tanrıyı belirttiğini tespit ettiler. Yehova Kenanca ve Fenikece çok sayıda özel isimlerle birleşmiş şekilde bulunur. Yunanlı yazarlar onu, İaou veya İao diye bilmektedirler[21].

21 Çıkış bölümünün **(3, 14)** tamamen dinle ilgili etimolojisi, biraz daha aşağıda yazarın bize anlattığı şeyden daha çok inanılır değildir.

Suriye-Fenike tanrılar tapınağında Yehova'nın varlığı yeterince gösterildi[22]. El, Elion, Adonis, vs. gibi Yehova da Yahudilerle aynı ırktan olan ve aynı dili konuşan komşu kabilelerde ortak tanrıdır. Bu rastlantıya hiçbir biçimde hayret etmek gerekmez. Bu ismin Musa'ya kadar ulaştığını destekleyenler ise, şüphesiz Musa'nın onu icat etmiş olduğunu da kabul etmezler. Öyleyse o, daha önce de vardı ve onun Fırat-Suriye dinlerine ait olduğunu kabul etmekten başka çare de kalmıyor. Aslında Yehova Samice isim olduğu için, İa'nın Akadça isim olduğu bilindiğinden beri Yehova'yı, Babil birinci üçlü topluluğun evrenle ilgili üçüncü tanrısının adı olan İa'ya yani Damascius'un Aosuna yaklaştırmak imkânsızdır. Aslında Schrader ve daha başkaları Asur çivi yazıtlarında bu ismi okumuşlardır[23]. Bu bilgin, ilkokuma kitaplarında bazan **İahou** bazan da **İlou** diye açıklanan böyle bir işareti zikretmektedir. Asurlular için bu işaretin açıkça ifade ettiği anlam **İahou**'nun "**tanrı**" demek olan **İlou**'ya eşit olmasıdır. Benzer şekilde Juda Kralı Josua'nın oğlu nasıl hem **Eliachim** hem de **Jéhoyaczim** diye iki isim taşıyorsa, Hamath kralı da Khosabad yazıtlarında bazan İahoubid bazan da İloubid

22 Burada hatırlayabildiğimiz ilginç metin Macrobe tarafından derlenmiş; (Satürn, I, 18) Lobeck ve Movers'in belirttiği gibi gnostik bir Hıristiyanın sahte eseri olmayan, belki Apollon de Claros tapınağının metnidir. Bu metinden İao'nun bütün tanrıların en büyüğü, yüce tanrı, yılın dört mevsimi olan dört şekil altında düşünülmüş güneş tanrısı olduğu sonucuna varılır. Burada Zeus ilkbaharda yaz güneşini, Hades kışı, İao sonbaharı temsil etmektedir. İao'ya verilen "tatlı" ve "kadınımsı" sıfat dinî merkezi Lübnan'da Byblos'ta bulunan Adonis'in sözkonusu olduğunu açıkça gösterir ve Sanchoniathon, Elion'a Melkitsedek'in tanrısı olarak "Yüce-Tanrı" adını verir.

23 Fr. Lenormant, *Lettres assyriologiques, II,* 197 ve devamı.

olarak isimlendirilmektedir (**2. Krallar, 23, 34, 24; Veremya, 1, 3**). Öyleyse Önasya Samilerinin hemen hemen bütün tanrıları gibi Yehova veya İohou'nun kaynağının Dicle ve Fırat vadisi olduğu muhtemeldir. En azından Asurluların "solumak" anlamında "hava" diye bir köke sahip oldukları kesindir. İahou'ya, ister Bin veya Rammon (Ramman) gibi bir çeşit atmosfer tanrısı olan rüzgâr anlamı verilsin, ister açıkça yaşayan veya hayat veren yani canlı anlamı verilmek zorunda kalınsın, o, soluyan veya solutan anlamına geliyordu. Bu isim veya bu tanrı (zira ikisi bir, aynı) kuzey ve batı Samileriyle, yani Aram, Kenan ve Teraşit kabileleriyle Babil ve Asur'dan göç etti. Teraşit kabilelerinden biri olan Benî İsrail, ırkın diğer tanrılarını bir kenara atmadan, Ammonitlerin Milkom'a Moabitlerin Kemoş'a yaptıkları gibi Yehova'yı kendi millî tanrıları yaptılar. Fakat ancak yüzyıllar sonra bu tanrı İsrail'in daha sonra da bütün halkların tanrısı oldu.

Tesniye hariç, Pantatök'ün bütün kitaplarında Yehova, Yahudilerin tek tanrısı değildir, sadece bütün tanrılardan daha kuvvetlidir. Yehova, Zeus ve İndra gibi El-Elohim'dir yani tanrılar tanrısıdır. Sami mitolojisinin eski temelleri üzerinde gelişen çoktanrıcılık, İsrail'in eski kitaplarının her yerinde açıkça görülmektedir. Aryalarınki ile karşılaştırıldığında Sami mitolojisinin dikkat çekici yoksulluk ve kısırlık içinde olduğu düşüncesine seve seve katılmaktayız. Bu halkların tanrıya verdiği bütün isimler sadece ilâhî tabiatın gücünü ve yüceliğini gösterirler: Onlar âcizliğin itirafı, göklerin ve yerin yüce veya korkunç manzarası önünde insan ruhunun korku veya hayranlık çığlığı gibidirler. M. Kuenen, Eloah'ın çoğulu olan Elohim'i Arapça

"korkmak" anlamına gelen bir fiilden türetmektedir. Bununla birlikte Samiler tabiî kuvvetleri, daha ziyade yıldızları belirli bir ölçüde ilahlaştırdılar. Aslında Sami dinleri yıldızlara tapma ile ilgilidir. Sanchoniaton "güneş, ay, gezegenler ve basit cisimlerin" Fenikeliler tarafından tanrılar olarak kabul edildiğini söylemektedir[24]. O, böylece Fenike dininin, panteist tabiat dini olduğunu belirtmektedir. M. de Baudissin, geçmişte ne kadar uzaktan izlenirse izlensin dinin aslında tamamen tabiî güçlerin tanrılaştırılması esasına dayandığını; parlak gökyüzü güçlerinin, hayat veren sularınkiler gibi ilâhlar olduğunu; yeryüzünün yeşil ağaçları veya gökten düşmüş meteorların, tanrıların izleri olduğunu yazmaktadır[25]. Ayrıcı El'in (veya Asurlularda Asur'un) aslında Babil'in ilk üçlü tanrı grubu olan **Anou, Bil** ve **Ao =(İa)** gibi tabiat güçlerini temsil ettiğine inanmaktadır. Bu tabiatçı özellik yüzyılların geçmesiyle yavaş yavaş silindi. Fakat tufan bölümünü anlatan şu kelimelerde Anu hâlâ göklerin sahibi gibi gözükmektedir. (str. 106-108): ***"Gökyüzünde tanrılar fırtınadan korktular ve sığınak aradılar; Anu katına kadar çıktılar"***[26]. Mutlu ve mutluluk veren tanrı Asur'un sembolü –kanatlı daire- (yıldızların görünen yüzü) güneşle ilgili bir semboldür, aynı şekilde bu tanrıya özgü olan ok ve yay da güneşle ilgili bir sembolüdür. İlham veren ve bu dünyayı düzenleyen tanrı Bel

24 Schenkel'in *Bibel-Lexicon, 3. Ciltte* Yahve maddesine bak. Ayrıca bak, Schrader'in Yahve Zebaoth hakkında makalesi, *Jahrbücher für protest. Thologie*, no 2, s. 316 (1875).

25 Phlio Byblius, *Fragm*, I, s 7, dans *les Fragmenta historicor, greecor, de Ch.* Mueller, 3, 564.

26 *Studien zur semitichen Religionsgeschichte* s. 44-45. Bak, İahve ve Moloch, s. 17.

veya Bil'in alnı üzerinde güneşle ilgili bir hayvan olan boğa boynuzları vardır. İkinci üçlü grubun tanrıları arasında olan ilâhların özel isimleri olmadan önce, Şamaş ve Sin kelimeleri güneş ve ayın cins isimleri oldu. Şamaş, yani güneş, güneş tanrısı Bel'in elçisi oldu ve aslında birbirine benzer olan bu iki tanrının kültü birbirine hiç karışmadı. Böylece güneş tanrısı Baal'a tapan Yahudiler, bizzat güneşe de derin saygı duymaktan geri kalmıyorlardı **(2. Krallar, 23, 5 ve 11).** Şamaş, Bel veya Baal ve Sanchoniaton'un Beelsamen'i gibi "göklerin efendisi"dir. Bin, atmosfer tanrısıdır. Beş büyük gezegen tanrısı olan Jüpiter (Marduk), Venüs (Iştar), Satürn (Adar), Mars (Nergal) ve Merkür'ü (Nebo) hatırlatmaya gerek yoktur. Yaratılış, düşüş, tufan öncesi peygamberler ve tufan gibi kıssaları bir yana bırakırsak Tekvin bölümünde tamamen Sami mitolojisi mevcuttur. Orada bazı mitler, daha önce efsane haline dönüşmüş olarak bulunmaktadır. Böylece "Tanrının oğullarının" yani meleklerin, insan kızlarıyla birleştiklerini nakleden kıssada **(Tekvin, 6),** insanlarla tanrıların birleşmesinden kahraman bir ırkın meydana geldiğini anlatan çok eski efsaneyi görmek gerekir. M. de Baudissin'in çok haklı olarak belirttiği gibi, bu efsane, İsrail dininin tektanrıcı inançlarıyla bağdaştırıldı; bu kıssada artık tanrılardan değil, Yehova'ya benzer varlıklardan "Tanrı'nın oğullarından" bahsedildi. Zaten putçu mitin ilk anlayışında hiçbir değişiklik olmadı: "Tanrı'nın oğulları" yaptıkları işlerin sorumluluğunu duymadan, kendi iradelerine göre ve tabiatın saf ahlaksızlığı ile gerçek tanrılar gibi davrandılar. Bazı şiirsel istiareler, mitler meydana getirmiş olabilir. Bu yüzden Eyüp ***"şafağın göz kapaklarından"*** bahseder **(Eyüp, 3, 9, 42, 10)**. Meşhur bir meza-

mir "Mesleğinde ilerlemekten sevinçli bir savaşçı gibi" tabiriyle yeni doğan güneşi, gerdek odasından çıkan genç bir kocayla kıyaslar. Yeşu'nun emriyle göklerde duran güneşin hikâyesi bunlara benzer istiarelerden doğdu **(Yeşu, 10, 12).** Th. Nöeldeke, Debora'nın, "Göklerin yüce katında yıldızlar savaştı"[27] sözleriyle pekâlâ benzer bir hikâyenin doğabileceğini söylemektedir. M. de Baudissin kendi ırklarının diğer halkları gibi İsrailliler, canlı varlıklarmış gibi açıkça yıldızlara taptıkları için bu sözlerde bir istiareden daha fazlasının olduğuna inanmak eğilimindedir. Böylece Eyüp kıssasında yaratılış esnasında sabah yıldızlarının koro halinde şarkı söyledikleri anlatılmaktadır **(Eyüp, 5, 20).** Şüphesiz bu şiirin tektanrıcı olduğu aşikârdır; fakat dedelerinin dedelerinden ırkın büyüklerine kanla intikal etmiş benzer deyimler, efsanevî eski fikirlerin şuursuz uzanışı gibidirler.

Tevrat'ın hemen her ayetinde tekrar edilen ilâhın adı olan ***Elohim*** çoğuldur. Daha sonra genel olarak ilâhı belirten çoğul kelime ***Elohim***, Yahudilerde çoktanrıcılığın tektanrıcılıktan daha önce geldiğini tek başına ispat etmektedir[28]. Zira Elohim tanrıların ancak aslında çoğul olduğunu ifade edebilir. Bu durumun, soyut kavramları çoğulla açıklayan dilin kullanılışına uygun olarak, büyüklüğün veya yüceliğin çoğulu olduğu da iddia edilmektedir. Şüphesiz Tevrat'ın yazıldığı devirlerde, hiç kimse bu kelimeyi telâffuz ederken birçok tanrıdan bahsettiğini düşün-

27 François Lenormant, *Les Premières Civilisations, II,* 39. Bu âlim "Anu" katının sabit yıldızlar göğünün en yüksek katı olduğunu söyler.

28 *Histoire littéraire de l'Ancien Testament*, s. 12 (Bak tercümemizin 54. sayfası).

müyordu. Elohim, tek ve millî olan Yehova'yı olduğu kadar Kemoş'u da belirtiyordu **(Hâkimler, 11, 24)**. Fakat bütün dinlerde olduğu gibi kelimenin ilk anlamı geçerliliğini kaybetmişti. Elohim'in başlangıçta çoktanrılı anlamını kabul eden bilginler arasında Ewald'i zikretmek yerinde olacaktır: çünkü bu âlim şöyle söylemektedir: "Tanrıyı belirtmek için kullanılan bu kelimenin aslı, kendi anlamını içinde bulundurmaktadır, bu kelime çok önceden teşkil edildiği devirlerde birçok tanrıyı temsil edebiliyordu." Zaten bu durumu gördük, biliyoruz, bizzat Tevrat, nehrin öbür yakasında yani Mezopotamya'da Yahudilerin atalarının çoktanrılı olduklarını bize anlatmaktadır. Sadece Yehova'ya tapınış ve onu tanımış olsalardı niçin **Dekalog** veya On Emir **(Çıkış, 20)** Yahudilere "başka tanrılara" tapmayı ve resimlere ibâdeti yasaklayacaktı.

İsrail'in eski inançlarının enkazı altında yaşamaya devam eden, bazı konuşma tarzlarında da apaçık izleri bulunan, çoktanrıcılığın her izini kutsal kitapların son yazarları da iyice silebilmiş değillerdir[29]. Bir halkın fikirlerinin en gerçek ve en güvenilir abideleri olan halk tabirleri, kâtiplerin sofuca titizliklerine her zaman uygun değildir **(Tekvin 20, 13; 35, 7; Çıkış, 22, 8; 32, 4, 8; Tesniye, 5, 23; Yeşu, 24, 10; 1. Samuel, 17, 26, 36; 2. Samuel, 7, 23; 1. Reg., 19, 2; Mezmurlar, 58, 12; Yeremya, 10, 10; 23, 36, vs).** En eski yazma olan **2. Samuel, 7, 23; 1. Tarihler, 17, 21; Çıkış, 32, 4, 8 ve Nehemya, 9,18,** gibi bazı bölümlerde fiil Elohim'le uyumlulaştırıldığı halde, yeni yazım onu tekil yapmaktadır. Elimizde bulunan, iki defa el yazmalarıyla

29 Baudissin, *Iahve et Moloch*, s. 2, *Studien,* s. 55.

karşılaştırılmış Tevrat'ın bazı bölümlerinde Elohim yerine Yehova kelimesi konulmuştur. Peygamberlerin kitaplarında tanrıyı belirtmek için, şartsız genel ifade şekli olan Yehova kullanılmaktadır. Elohim kelimesi bu anlamda çok seyrek kullanılmakta olup, sadece âdet olarak kutsal konuşma tarzlarında veya bazı kalıplaşmış cümlelerde kullanılır. Tersine İbranî edebiyatının ne kadar eski eserlerine inersek, Elohim kelimesinin o kadar sık kullanılışını görmekteyiz. Çıkış bölümünde Elohim ve Yehova ile ilgili belgeler aşağı yukarı eşit dağıldığı ve Tekvin bölümünde Elohim'le ilgili belgeler hâkim olduğu halde, Levililer ve Sayılar **(12-24 hariç)** bölümü tamamıyla Yehova ile ilgilidir. Bize göre **Elohim, Eloah**'ın çoğuludur. **Elohim** birçok **Eloah** anlamına gelir. Elohim, Benî İsrail'in ilkel çoktanrıcılığının inkâr edilmez apaçık delilidir.

İsrail ve Juda krallıklarının bütün dinî tarihi, On Emir'in ruhu ve lâfzı ile büyük zıtlıklar göstermektedir. Yahudilerin eski tabiat inancı, "Ve asma onlara dedi: İlâhları ve insanları sevindiren şarabımdan vaz mı geçeyim?" gibi sözlerle Jotham'ın son bölümünde tanınması imkânsız izler bıraktı **(Hâkimler, 9, 13; bak 9).** Samuel'in gölgesini görünce, "Elohim'in yerden birdenbire çıktığını görüyorum" diye bağırdığı zaman, Endor falcısının bahsettiği şüphesiz Yehova değildir **(1. Samuel, 28, 13).** Baal sunağını yıkan Gideo'nun babası Joas: "Gideon mezbahamı yıktı diye kendisi dava etsin" dediği zaman **(Hâkimler, 6, 13),** Baal'ın ilâhlığından iyice şüpheye düşer, ama Yehova'nın yanında başka ilâhların varlığını kabul etmiş gibi görünmektedir. Çok eski bir rivayetin, peygamber Yakub'un ağzından naklettiği şu temiz sözler okunduğu zaman bu açıdan her türlü te-

reddüt kaybolur: "Eğer Elohim benimleyse, yaptığım yolculukta beni korursa, bana yemek için ekmek, giymek için elbise verirse, babamın evine sağ salim dönersem o zaman Yehova benim ilâhım olacaktır..." **(Tekvin, 28, 20).** Laban, Yakub'a: İbrahim'in ilâhı ile Nahor'un ilâhı ve onların babasının yani Terah'ın ilâhları aramızda hükmetsin" diye hitap ederek **(Tekvin, 31, 53)** İbrahim, Nahor ve İshak'ın ilâhını kesinlikle birbirinden ayırmaktadır. Fiilin çoğul oluşu İbrahim'in ilâhının hiç de Nahor'un ilâhı olmadığını ispat etmektedir. Şüphesiz efsanevî rivayette Terah, Süleyman kadar çoktanrıcı idi; o halde öyle görünüyor ki, İbrahim vahiy aldığı halde Nahor veya Laban hiçbir vahiy almadıklarından putperest olarak kaldılar. Fakat böyle bir vahyi alması imkânsız olanlar, Yahudilerin efsanevî ataları İbrahimileri kasdediyorum, kabilelerin en büyük baştanrısı yanında Yehova'ya da derin bir saygı duysalar bile, Nachoridler ve Terah soyundan gelen diğer kabilelerden yani Moabit ve Edomitlerden ne eksik ne de fazla bir şey yapıyorlardı. Bu kabilelerin herbiri kendi atalarının baştanrısı için üstünlük iddiasında bulunuyor, ancak, her biri bu ilâhın yanında diğerlerinin var olduğunu inkâr etmeyi düşünmüyordu.

Bu bakış açısının uzun zaman Yahudilerin bakış açısı olduğunu ve diğer halkların da bakış açısı olmak olabileceğini göstereceğiz. Jerichio'nun kötü kadını Rahap, Yeşu'nun casuslarına, "Zira ilâhınız Yehova yukarıda göklerde olduğu kadar aşağıda yeryüzünde de ilâhtır" dediği zaman **(Yeşu, 2, 11)** kendi halkının ilâhlarından vazgeçtiğine tanıklık etmiyor; Yehova onun için İsraillilerin tanrısıdır; Mısır'da ve Kenan ülkesinde İsrail yararına gösterdiği mucizelerin anlatıldığını duyduğu için onun

korkunç olduğuna inanıyor. Filistinliler, Gibeonitler, Saba Melikesi, Yehova veya İsrail ilâhından başka şekilde bahsetmiyorlar. Bozguna uğramış Suriyeliler, Yahudiler hakkında, "Onların ilâhları dağ ilâhlarıdır" diyorlar **(1. Krallar 20, 23, 28).** Nihayet Kudüs surları üzerine yığılmış fanatiklere çok akıllıca nutuklar atan Hiskia'ya gönderilmiş, Sinakhéiripli bir Asurlu Rabsak(?) Yahudilerin ilâhından Hamath veya Arpad ilâhları olarak bahseder. Şüphesiz bir Asurlunun Suriye ve Filistin ilâhları hakkında böylesine açıklama yapması tabiîdir; fakat çeşitli dinleri gözönünde bulundurmanın bu tarz, kaçınılmaz bir sonuç olarak modern tarihçinin de tarzı olmasından başka, yüzyıllar boyunca Yahudilerin tarzı olduğu da ispat edilebilir **(Tekvin, 43, 23; Çıkış, 32, 12; Sayılar, 14, 15 ve devamı Tesniye, 9, 28).**

Yahudilerin dinî fikirleri bu noktada komşu halklarınkinden nasıl ayrı bir biçimde olabilirdi? Yehova'nın, diğer bütün ilâhlardan daha büyük, daha kuvvetli olduğunu ifade eden pasajlar çoktur. Musa'nın ilâhisi bize, "İlâhlar arasında senin gibi kim vardır? Ey Yehova!" demektedir **(Çıkış, 15, 11).** Bir Yahudi, inancına göre kendini "Mısırlıların elinden" kurtarmış olan ilâhtan başka şekilde bahsedemezdi. Bu mucizeyle ikna olarak Yehova'ya inanan tek kişi Jethro olmadı. Ama sadece bu yüzden Yehova'nın kendine tapanlar için ilâhların en büyüğü olması, başka ilâhların var olduğu anlamına gelmez mi?

Yehova fikrinin gelişme süreci olarak, bu dönemleri dikkatle birbirinden ayırmak gerek. Gerçekten Hosé'den başlayarak Yeremya, Tesniye, Kralların kitapları ve birkaç mezamirden itibaren diğer halkların ilâhları, İsrail'in tektanrıcı soylular sınıfı için, artık "hazırlanmış resimler", ağaç ve metalden heykeller ve

tamamen asılsız olan bu taklitlerin, güçsüz, yararsız putlar olduğu açıkça bellidir. Yeremya ve daha sonraki Yahudi yazarların eserlerinde putçuluğa karşı kin, o kadar ileri götürüldü ki –Davud devrinde çok iyi unvan almış olan Baal'ın adı korkunç **Skandal** oldu. O iyi isim silindi, yerini "utanç, leke, yüzkarası" anlamına gelen **boschet** kelimesi aldı[30]. Yahudi kitaplarının son yazarları ve Yeremya ekolünün peygamberlerinin şüpheli ve katı tektanrıcılığından, daha iyi yerleşmiş hiçbir şey yoktur; ama daha kalabalık olan diğer peygamberler, halk, Yahuda ve İsrail'in krallarıyla beraber diğerlerini dışlamaksızın Yehova'yı sadece millî bir tanrı olarak görmeye devam ediyorlardı. Yahve adına kehanette bulunan eski kahinler de aynı anlayışa sahiptiler. Zira İsrail'in ilâhı Yehova'nın bütün ilâhlardan daha büyük olduğunu Hiram'a söyleten, fakat böyle olmakla birlikte Sidon'un Asrae, Amonitlerin Milkom, Moab'ın Kemoşuna tapınaklar yapan Süleyman gibi çoktanrılı krallardan bahsetmiyoruz **(2. Tarihler, 2, 4; 1. Krallar, 5, 17).** Bu, söylendiği gibi karılarına hoş görünmek için değildi, zira çağımızda açıklığa kavuşan hoşgörü düşüncesi o devirde bulunmuyordu. Süleyman, böyle davranarak halefi olan kralların çoğu gibi ve hemen hemen herkes gibi düşünüyordu. Kenan ve Suriye ilâhları, İsrail ilâhından daha az gerçek gibi görünmemekle birlikte, Babil'den Aram ovalarına, Mısır'dan Kenan ülkesine kadar sayısız nesillerce kendilerine tapınıldığı için iyi bilinen eski ilâhlardı.

Fakat beli kemerle bağlanmış, mantosu tüylü, insanlardan kaçan peygamber "Tanrı adamı", Yahudi peygamberlerinin en önemli şahsiyetlerinden biri olarak bilenen Thisibalı Elie, Ek-

30 Gesenius, *Thesaurus linguce hebreece et chaldaeae*, I, 96 col. 2.

ron'da bulunan Fenikeli ilâhın kâhini, Baal Zebub'dan bilgi almak için, Achazia'nın gönderdiği insanlara, "İsrail'de hiç ilâh yok mu ki, Ekron ilâhı Baal Zebub'a danışacaksınız?" dediği zaman kendininkinden başka ilâhların varlığına inandığını ifade etmiş olmuyor mu? Hiç değilse Amos diğer halkların ilâhlarını, onları temsil eden dikili taşlar ve heykellerle birbirine karıştırmıyor. O düşüncesizce bu putperest yeminini ediyor: "İlâhın adına yemin ederim. Ey Dan!" **(Amos, 8, 14)**. İşaya ve Yeremya'dan önceki bütün peygamberler öyle konuşuyorlar ki İsrail ilâhı, Yehova'dan başka diğer milletler için başka ilâhlar bulunduğuna inanmak mümkündür **(Joel, 2, 27; Michee, 7, 18).** O zaman yabancı ilâhları sadece ağaç ve metal olarak görmek ve Yehova'nın bütün dünya halklarının tapacakları tek ilâh olduğunu ifade etmek ne kadar yanlış ! Yehova'nın evrenselleşme kavramı, yani ilâhî birlik düşüncesi İsrail çoktanrıcılığından ve dinî özelliğinden uzun yüzyıllar sonra ortaya çıktı. Bu konuda ne söylenirse söylensin, Melkidsêdeck'in ilâhının adı olan El Elyon, ilâhî birlik, tektanrıcılık anlamına hiç gelmez: bu ilah sadece diğer bütün ilahlardan daha büyük kabul edilir **(Tekvin, 14, 18).** Üstelik "Var olan" anlamına gelse de Yehova'nın isminde ilâhî birlik anlamına gelen hiçbir şeyin bulunmadığı ilkel anlamının da hiç de bu manâda olmadığı görülmektedir. İsraillilerin eski dini ve bizzat Musanın ki de **(Çıkış, 3, 13)** "Yahudilerin ilâhı" olan millî ilâha tapınmaktan ibarettir **(Çıkış, 3, 18, 5, ; 7, 16; 10, 3).**

Dahası var: Yehova önce tamamen mahallî bir ilâhtı. Halbuki eski Yahudiler için Yehova sadece İsrail toprağının ilâhıydı, sadece kendi halkının ülkesinde mevcuttu ve sadece orada gö-

rüyor ve işitiyordu; fethettiği ve İsrail'e miras bıraktığı toprakların sınırları dışında artık Yehova değil, diğer tanrılar hüküm sürdükleri kendi sahalarının hâkimi ve beyleriydi. Hatta belki birkaç göktaşı şeklinde eski bir put olarak Yehova'nın, özel olarak Yahudilerin yasa levhalarını sakladıkları sandıkta bulunduğu ve orada kaldığını da ilâve edebiliriz; böylece o, kendi insanları arasında çölde taşınmış olup çok defa savaş alanında, sadece sandığın varlığı, zaferin kaderini tayin etmiştir. Şüphesiz ki Davut ve çağdaşları için sandık *"Yehova'nın evi"*dir. İlâhın gezici evi, gerçek inananlar için bile güvensiz, korkunç ve tehlikeliydi ve önünde bütün İsrail ve Filistinliler titriyorlardı **(1. Samuel, 6, 20).** Kemoş nasıl topraklarını halkına vermişse, o da kendi topraklarını halkına vermişti. Bu yüzden Jephetê'nin elçileri, Ammonitlerin kralına şöyle derler: "İlâhın Kemoş'un sana mülk olarak verdiğini sen mülk edinmez misin? Aynı şekilde biz de ilâhımız Yehova'nın önümüzden sürüp kovaladığı herkesin ülkesini mülk ediniriz **(Hâkimler, 11, 24).** Moab kralı Mescha'nın, Kemoş adına diktiği, yeni bulunmuş dikili taş üzerinde okunan her şeyin Juda ve İsrail kralı tarafından Yehova adına dikilmiş benzer bir abide üzerinde de bulunabileceği haklı olarak dikkat çekmektedir. Gerçekten çok kızmış olan Kemoş, halkını düşmanların eline teslim etmişti, sonra da yeniden halkına karşı lütufkâr olmuş ve Moab kralının düşmanlarını ezmişti. İsmi bu dikili taşta zikredilen Yehova, halkının kitaplarında başka türlü konuşmamakta ve davranmamaktadır.

Moab nasıl "Kemoş'un kavmi" ise İsrail de "Yehova'nın kavmi"dir, yani ilâh tarafından tercih edilmiş, seçilmiş kavim-

dir. Sayılar kitabında **(21, 29)** yer alan çok eski bir şarkı bu durumu bize açıkça ifade etmektedir:

Vay canına Moab!
Gerçekten Kemoş kavminin
O oğullarını kaçak,
Kızlarını köle yapan sensin!...[31]

Harran'da Yakup, melekleri gördüğü, Yehova'yı işittiği, meşhur rüyadan uyandığı zaman "***Gerçekten Yehova buradadır ve bunu bilmiyordum***" diye kendi kendine söylenir **(Tekvin, 28, 16).** Mezopotamya'da böyle söylemesi kendini ilâhının alanı dışında zannetmesindendir. Samariye'nin boşaltılmış şehirlerine, Asur kralı tarafından gönderilmiş göçmenler yerleştirildikleri zaman, ülkenin bu kısmını aslanlar talan etti. Göçmenler bu afetin kendilerine "ülkenin ilâhı", yani Yehova tarafından gönderildiğinden ve dinî ayinlerden habersiz oldukları için onu nasıl teskin edeceklerini bilmediklerinden hiç şüphe etmediler. Asur kralına, Samariye'den esir olarak getirilmiş Yehova'nın rahiplerinden birini, "ülke tanrısının ayin ve ayin usulünü" kendilerine öğretsin diye göndermelerini rica etmişler. İştar, Belit,

31 Samuel kitaplarının yazarı, Tarihler ve Hâkimler bölümünde ilk şekillerini muhafaza eden tarihî isimleri şöyle değiştirdi. Saul'un oğlu için de durum aynıdır, (**1.** *Tarihlerde,* ***8, 33; 9, 39***) Esbaal, 2. Samuel'de (2, 4'te yok 2, 15 de) Isbsochet adını alır. Hâkimlerde **(6, 32,** bak Lxx, Yunanca yazı var) Jerubbaal takma adlı, Gideon, 2. Samuel'de **(11, 21)** Jerubbeschet adını alır. Jonathan'ın oğlu, Meribaal 1. Tarihler'de **(8, 34; 9, 40)** Meribbaal, (2. Samuel, **4, 4; 9;** bak. **21, 8)**'de Mephibosachet olur. Aynı şekilde 1. Tarihler'de **(14, 7)** Beeliada 2. Samuel'de **(5, 16)** Eliada haline dönüştü. Baudissin, *Studien s.* 108-109).
Bkz. Yeremya bu şarkıyı ima ettiği parçada **(48, 49)** Kemoş'un bir şey yaptığını söylemek için parçadaki aktif cümleyi pasif yaptı.

Adar, Anou'ya tapmaya devam etmekle birlikte Samirilerin bu ataları, mahallî bir tanrı olan Yehova'ya da tören yapıyorlardı. Zira bu tanrının kendi mülkü üzerine koyduğu mülkiyet hukukunun şuurundaydılar. **Gerçek anlamda toprak tanrıya aitti.** Böylece tutulduğu cüzzam hastalığından kurtulmak için peygamber Elişa vasıtasıyla İsrail'e gelmiş olan Suriyeli Naaman **(2. Krallar, 5; 11)** ülkesine "iki katır yükü toprak" götürmeyi, götürülen bu toprakla tanrı Rimmon'un ülkesinde bir tepe oluşturmayı ve bu tepe üzerinde Yehova'ya adaklar sunmayı ve kurban yakmayı istiyordu. Yehova yurdunun toprağı olan bu toprak, kutsal bir topraktı. Çünkü ancak bu toprak üzerinde ona dua edilebilir ve kurban sunulabilirdi. Ruth'un ve kaynanası Noomi'nin zihninde Moab ülkesine geri dönme düşüncesi (bu güzel sevgi şiir Davud ailesinin hüküm sürdüğü devirde yazılmıştır) sıkı sıkıya Moabitlerin tanrı kültü düşüncesine bağlıdır. Çünkü o, İsrail tanrılarına ancak İsraillilerde hizmet edildiği gibi Moab tanrılarına da Moabitlerde hizmet edileceğine inanmaktadır. Noomi Ruth'a "işte senin eltin kendi kavmine ve ilâhına döndü" dedi[32]. Geleneksel olarak tektanrıcı kral olamayan ve Yakub'un çadırında olduğu gibi, kendi evinde terafimlere sahip olan Davud, Yehova'nın mirasının kendine verilmediğini Saül'e şikâyet ederek: "**Diğer tanrılara *doğru git, defol*!**" dediği zaman İsrail ülkesini Yehova krallığı ile kısıtlamış gibi görünmektedir **(I Sam., 29, 19).** Yüzyıllar sonra Hezekiel'in çağdaşları **(Hezekiel, 8, 12; 9, 19),** Yehova'nın ülkeyi terk ettiğinden artık kendilerini görmediğine inanıyorlardı, çünkü Yehova onlar için var-

32 Rut, **1, 15** (Booz'ın söylediği şeye bkz. 2, 12).

lığı, Sandığın veya kültünün varlığına bağlı olan sadece mahallî bir tanrıydı.

Yehova sık sık, İsrailliler de dahil, hemen bütün Filistin ve Suriye halkı ile Asurlular ve Kenanlıların ortaklaşa taptıkları Molok veya Moleh'e benzetilir. Yehova ve Molok hiç olmazsa orijinlerinde aynîleştirilebilir mi? Çeşitli sıfatlarından arınıp manevîleşerek Hıristiyan ve Müslümanların tanrısı haline gelen Yahudi tanrısı bir evrim neticesinde Molok'un kanlı ve korkunç kültünden mi doğdu? Bunun böyle olabileceğine inanan sadece Daumer değildir, Movers, Kuenen, Tiel, Finzki, Dunker de onunla aynı görüştedirler. Her şeyden önce böyle bir aynîleştirmeyi kabul etmek oldukça zordur. Sadece karşılaştırmalı mitoloji, klâsik filolojinin titizliğine ve katı metodlarına tâbi olmak suretiyle ancak bir bilim dalı hâline gelmiştir. Mademki son incelemelerde bütün tanrılar özünde belirttikleri tabiî fenomenlerin durumunu az çok yansıtan birer isimden başka bir şey değillerdir, öyle ise daima bu isimler üzerinde ısrarla durmak uygundur. Halbuki Molok ve Yehova tamamen birbirine zıt mefhumlar ifade eden köklerden doğmuşlardır. Biz Yehova kelimesinin ilk anlamı üzerinde ısrarla durduk. "Bey" veya "kral" demek olan Molok, Asur ülkesinde bütün diğer tanrılar gibi tanrı Adar'ın taşıdığı bir lâkaptır. Ayrıca Assour-Malik, Anou-Malik, Bil-Malik, Nabu-Malik vs. gibi yani "Asur kraldır" da deniliyordu. Yaşlı Bel diye adlandırılan, Satürn gezegeninin tanrısı olan Adar, Jüpiter gezegeninin tanrısı Marduk yani Genç Bel gibi aslında Babil güneş tanrısı Bel veya Bil'di. Yaşlı Bel ile genç Bil arasındaki ayırım çok eski zamanlara kadar uzanmaz; bu iki tanrıyı meydana getiren Bel, Babil semitik tanrılarının en eskisi

de değildir; sadece **Anou** ve **Ia** ile birlikte ilk üçlü grubun tanrılarından biridir. Eski **Bel** veya **Bel étan** hiç de ezelî ve ebedî tanrı değildir. Çünkü bu sıfat sadece Satürn gezegeni tanrısını, Jüpiter gezegenini yöneten Genç **Bel'**den ayırt etmeye yaramaktadır. Daha sonra Babilliler ebedî zaman tabiriyle **Bel étan** ismini kasdetmeye başladılar. Yehova'yı "günleri eski olan" diye adlandıran Daniel kitabının yazarı bu teolojik mefhumu açıkça kabul etmektedir **(Daniel, 7, 9).** Satürn gezegeni tanrısı Eski Bel veya Adar-Malik, Kenanlıların Molok'u Tyrlilerin Melkart'ı vs. olmaktadır. Yunanlılar onu Kronos diye adlandırıyorlar. Belki onlar, bu gezegen tanrısının güneş orijinli olduğunu biliyorlardı. Zira Satürn gezegenine "güneş yıldızı" adını veriyorlardı.

Güneş ilâhı olarak Molok, ateş gibi yakan, yıkan, yiyip parçalayan güneş tanrısıydı. Metropolun Melkart'ına benzer Kartaca Baal'ı birçok abidelerde **Baal-*Chamman, "Baal solaire"** adını taşımaktadır. Bir Kartaca mezartaşına tanrı çıplak başlı olarak resmedilmiştir. Satürn gezegeni tanrısı olarak Adar aynı üne sahiptir. Çünkü Arapların "büyük mutsuzluğu" olmuştur. Peygamber Amos, İsraillilere hitap ederek, bu gezegenin Asurca isimlerinden biri olan Kewan hakkında "sizin Molok'unuz" derken Satürn gezegeninin tanrısının Molok olduğuna şahitlik etmektedir **(Amos, 5, 26).** Kutsal Kitap'tan öğrendiğimize göre **(II. Krallar, 17, 3)** Samiriye'ye yerleşmiş Asur kolonileri bizzat İsraillilerin yaptıkları gibi **(Yeremya, 19, 5; 32, 35),** Adar (Adarmalik) yani Molok'a insan kurbanlarını yakarak sunuyorlardı. Ateş tanrısı olduğundan Molok'a insan kurbanları sunuluyordu, bu konuda herkes ittifak halindedir. Bu kurbanlar canlı olarak mı yakılıyordu? Bazı yorumculara göre önce boğazlanı-

yorlardı. Tanrıya inananlar onun, "bir yiyecek olarak" kurbanları yediğine inanıyorlardı **(Hezekiel, 23-37).** Kurban merasimleri ile ilgili rivayetler bize kurbanların yakılmadan önce boğazlanıp boğazlanmadıkları konusunda kesin bir kanaata ulaşmamıza imkân vermiyor. Sadece temizlensinler diye ateşten geçirildikleri bile söyleniyor. Bu işi ciddî bir biçimde araştıranların arasında bulunan Gesenius ve Movers başka bir hisse sahip olmakla birlikte ima ettiğimiz bölümlerde gerçekten yakmanın bahis konusu olduğu inancındadırlar. Eski Ahit metinlerinin kritiği üzerinde büyük bir otorite olan Abraham Geiger, İbranîce "geçirmek" fiilinin sadece "ateşle yok etmek" fiilinin yerine yumuşatılarak kullanıldığını düşünmektedir. Tyr'de olduğu gibi Gades'te de Melkart yani Molok'un sunağı üzerinde devamlı olarak bir ocak yanardı. Bir Mısır taş yazıtı, bu tanrının bir semavî ateş, yıldırım olduğunu da bize bildirmektedir[33].

Molok'un şekil ve sembolü nelerdi? Bu hususta klâsik ve rabbinik metinlerin pek güvenilir olmamasına ve Kutsal Kitap'ın sessiz kalmasına rağmen, Molok'un, Girit Minotaure'unda (yarı insan yarı boğa yaratık) olduğu gibi alnında boynuzlar çıkmış bir boğa biçiminde olduğu bilinmektedir. Rodos'ta olduğu gibi Girit'te, Kartaca'da olduğu gibi Fenike'de Judea'da olduğu gibi Moab ülkesinde de insan kurbanları düşmanı veya açlık, kuraklık, veba gibi bazı tehlikeleri uzaklaştırmak için yapılıyordu. Tanrıya, erkekler, genç çocuklar, bilhassa ilk çocuklar, biricik sevgili yavrular, kral veya kral soyuna mensup kız ve erkek çocuklar gibi değerli kurbanlar sunularak onun yatıştırılaca-

33 M. de Vogüé, *Mélanges d'archéologie, s.* 81.

ğı ümit ediliyordu. İç karartıcı davul ve flütlerin vahşî ve gürültülü müziği bu ateşte yakma merasimlerine eşlik ediyordu.

İşte Molok bu idi. Yehova hangi yönden Molok'a benziyor, hangi yönden Molok'tan ayrılıyordu? İster ilkel biçimde bir güneş tanrısı, ister gezegen tanrısı olsun, Yehova'nın aslında Molok gibi olduğunu belirten hiçbir şeyin bulunmadığını söyledik. İsminden fark edebildiğimiz kadarıyla Yehova, Bin veya Rimmon gibi, bir atmosfer ilâhıydı; fakat Yehova'nın Samice isminin kökünde hiçbir şey aslında bir güneş ilâhı olduğunu düşünme imkânı vermiyor. Yehova'nın ateş, ışık veya yıldırımla kucaklaşmış kara bulutlar olarak ortaya çıktığı Kutsal Kitap'ın birçok bölümlerinde, bu ilâhın başlangıçta da ışık veya ateş ilâhı olmadığını kabul etmek zorundayız.

İbranîlerin dinî tarihi, halkta dahi dinî fikrin korku duygusundan doğmuş olduğunu göstermektedir. İsrail dininin ana temelini "***Allah korkusu***" oluşturmaktadır. Kutsal Kitap'tan konu ile ilgili birçok bölüm zikredebiliriz. Yakup, babası İshak'ın "korkusu" üzerine yemin ediyor. İndra ve Zeus gibi, Yehova da, atmosfer olaylarında ve tabiat kuvvetleriyle ortaya çıkmaktadır. Nefesi rüzgâr, sesi çölü titreten ve Lübnan dağlarındaki selvileri büyük bir gürültü ile kıran yıldırımdır. Kar ve dolu yağdırır, kırağıyı düşürür ve soğuk ile buzu meydana getirir. Dalgalar kızıp köpürdüğü zaman, onları bu hale getiren de odur. Kendisine tapanlara özellikle ateş biçiminde gözükür. Fırtına, gök gürültüsü ve yıldırımlar Sina ve Horeb dağına gelişinin ifadesidir. Orada ateşi hiçbir şeyi yakmayan, yanan çalılığın ortasındaki alevde görünür. Karanlıklar ayağının altında olarak indiğini, uçan bir Kereub'un kanadı üzerinde taşındığını herkes görür. Bur-

nundan bir duman yükselir, ağzından yakıcı, yok edici bir ateş çıkar. Yehova göklerde gürler ve (Fenikelilerin Yüce-Tanrısı) Elion onun sesini yankılandırır. O, oklarını atar, düşmanlarını dağıtır, şimşeğini çakar ve düşmanlarını yok eder. Yehova çölde, İsrailoğullarının önünde gündüz kara buluttan bir sütun, gece bir ateş sütunu gibi yürür. Gece karanlıklarının ortasında İbrahim'e "tüten bir ocak" olarak görünür. Kurbanı iyi bulduğunu göstermek için kütük üzerine serilmiş kurbanların kesilmiş parçaları arasında bir alev şeklinde ortaya çıkar. O, İbrahim'e, Gideon'a, Eila'ya böyle görünür. Belirtelim ki Perslerde olduğu gibi İsrailliler'de de ateş "temiz"dir. "Ebedî ateş" bir din adamı tarafından devam ettirilmelidir. Ebedî ateş Tyr'deki Melkart tapınağının sunağı üzerinde yandığı gibi, Kudüs tapınağının sunağı üzerinde de yanıyordu. Kesilen kurbanlar –boğa, koç, koyun, keçi, kuşlar- ateşe düşerken kavrulduğu zaman Yehova kokusunu hoş bulduğu, bilhassa iç yağını kendisine ayırır ve siyah duman kasırgası halinde göğe yükselir. Bu husus Levililer bölümünde **(3, 16; 17, 6)** "Bütün yağ Rabbinindir (Yehova'nındır)" diye zikrolunur. O, insan ve hayvanları öldürme, katletme fikriyle zıplar. O, kan ve yağ içindedir. İşaya **(34, 6)**, "Rabbin (Yehova) kılıcı kana doydu, üstü başı kuzuların ve tekelerin kanı, yağı ve koç böbreklerinin yağı içinde" demektedir.

Davud'a atfedilen eski bir ilâhide şu sözleri okuyoruz:

Burnundan duman yükseldi
Ağzından yiyip bitiren bir ateş
Onda közler tutuştular...

Esra zamanında İsrailli sofinin ağzındaki bu sözlerin sadece şekil, imaj, istiareler olduğu gerçektir **(II. Samuel, 22, 9; Bkz. Mezmurlar, 18, 9)**. Bununla birlikte bu kavramların keyfî olarak seçildiklerini kabul etmek mümkün müdür? Kendini böyle ifade etme tarzı daha önceki düşünce tarzını belirtmektedir. Artık peygamberlerin Yehova'sının, Molok'un bir benzeri olmadığını bildiğimizden tereddütsüz Molok'unkine benzer bir inancın ilk Yahudilikte de bulunduğunu kesin olarak söylüyoruz[34]. Yehova'nın temel karakteri hakkında bazı kuşkular taşımamızla birlikte Kaunen'in görüşü olan bu bakış açısı, bizce kabul edilmek zorundadır gibi geliyor. Molok'tan, giderek çok farklılaşan bu atmosfer ilâhının güneş tanrısı olması gerekir. Yahudi dininin birçok özelliklerinden ayrı olarak, Suriyeliler, Fenikeliler ve Yunanlılar'daki İao veya İahou karakteri bunu yeterince ispat etmektedir. İşte bunun için Yehova'yı daima Molok- ve Baal'dan ayırt etmek zorunda olmamıza rağmen, önyargılı olmayan her gözlemci için, benzerliklerin ekseriya farklılıkları unutturamadığını da inkâr edemeyiz.

Yehova dininin kült ve merasimleri, Kémoş, Baal, Molok ve Milkom'un yani kısaca İbranîlerle aynı psikolojik yapıdan, aynı kandan gelen diğer tüm Teraşit kabilelerin tanrılarının ibâdet ve merasimleridir ve zaten öyle de olmak zorundadır. Bu iki Sami ailesinin ırkı, dili ve medeniyeti aynı gelişme derecesine ulaştığı halde, İsrail'in millî tanrısına yaptığı ibâdet, Moab'ın kendi

34 *Une histoire de la religion d'Israel,* par M. Carriére, dans *la Revue de Théologie,* 3e sér., vol. VII, s. 195 Strasbourg, 1869. M. Carriére'nin, Kuenen'in meşhur kitabından yaptığı *De godsdienst van İsrael tot den ondergang van den joodschen staat.* Harlem, 1869 adlı analizi okumak gerekir.

tanrısına yaptığı ibâdetten acaba nasıl farklılaşabilirdi ki? Bütün ***bu halklarda tanrı fikri terör fikriyle birleşmişti. Çünkü tanrıları kan, ateş yani doymak bilmeyen cehennem tanrılarıydı.*** Çok korkunç tanrılara lâyık kurban olması amacıyla bitki ve hayvanlara varıncaya kadar her şeyi yakan ve Yehova'ya isyan halindekilerin şehirlerini yok etmeye ant içen (kendini adayan) cherem(?), İsrail millî tanrısının uğursuz ve korkunç tabiatını iyice göstermektedir. Moab kralı Mescha'nın mezar taşı vasıtasıyla tanıdığımız (Musa kurumlarının da üyesi olduğu) Yehova halkının cheremi, Kemoş halkının chereminden hangi yönden farklı olduğunu burada sormamıza izin verilmelidir. Her iki halk nazarında da bu durum katliam ve yıkımın aynı dinî tutkusudur. Çünkü tanrı bunu istemektedir! Bu Kemoş veya Yehova'nın kutsal savaşıdır.

İsrail dinî tarihinde ne kadar geriye gidersek gidelim Molok ile aynı güneş sembolüne sahip millî tanrı Yehova, bize metalden yapılmış genç bir boğa şeklinde gözükmektedir. Vaad edilmiş topraklarda olduğu gibi, çölde de İsraillilerin tapındıkları altın boğanın kaynağının bir Mısır putu olan Apis öküzü olmadığını ne kadar tekrar etsek azdır **(Çıkış, 32, 4; Tesniye 9, 21).** İlâhî boğa sembolüne Asurlular ve Fenikelilerde de rastlanır. Bu şekil altında Yehova'ya tapınmanın Yahudilerin eski naturalist dinlerinin kesin delili olduğunu bilmek lâzım. Yeroboam'ın dediği gibi **(I. Krallar, 12, 28)** İsraillileri Mısır'dan çıkartan bu tanrıydı. Hoşea ve Amos'tan aşağı yukarı bir asır önce yani M. Ö. 10. Yüzyılın sonunda ve 9. Yüzyılın başında "Allah'ın sevgili kulları", Elie ve Elisée –diyelim ki- Yehova'ya aşkla tapan iki kişi Yehova'ya metal bir şekil altında tapınılan Dan ve Beth-

El'in inancına hiç muhalefet etmememektedirler. Komşu kabilelerde olduğu gibi Beth-El, Dan, Silo, Berseba, Guilgal'daki İsrail kabileleri millî tanrı, boğa-tanrı yani Yehova bayramını öküz, koç ve insan kurbanı ve gürültülü danslarla kutluyorlardı[35].

İnsan kurbanlarının Yehova'ya sunulduğuna gerçekten şüphe yoktur. Hayvanların yavruları, ağaçların meyveleri gibi, insan yavruları da Yehova'ya aitti. El, Schaddaî, Adon, Baal, Molok, Yehova, Kemoş gibi bütün Sami tanrılar doğunun kralları gibi kabul edilmişlerdi. ***İmparatorlukları içinde doğan ve ölen her şey üzerinde mutlak haklara sahiptirler. İnsan kendini köle bilir "efendisine" sürüsünün, tarlasının, ailesinin ilk*** ürünlerini getirir. Molok gibi, Yehova bütün ilk doğan çocukları istemektedir. Yehova, ***"İlk doğan erkek çocuklarını bana vereceksin, zira ilk doğan erkek çocuk bana aittir"***. "Bütün ilk doğanları, insan ve hayvanlarda (olduğu kadar) İsrailoğulları arasında da ilk doğan her şeyi benim için kurban et, çünkü bütün bunlar bana aittir" demektedir **(Çıkış, 13, 2; 22, 29; Sayılar, 3, 13)**. Şüphesiz insan kurbanları, eski ve yeni dünyanın bütün dinlerinde mevcuttu ama, bu inanış Sami dinlerde büyük bir yer tutuyordu ve ancak çok uzun bir süre sonra yok oldu. Gerçekten bu dinlerin girdiği her yerde, diğer ırklarda bile onun izlerine rastlanır. Akdeniz adalarına veya kıyılarına yerleşmiş bütün Fenike kolonisi mabetlerinde, Kartaca, Sicilya, Marsilya, Rodos, Salamis ve Girit'te metal boğalar veya tanrının tunç heykelleri bulunmaktaydı. Bazı belirli zamanlarda, keffaret için yapılan törenlerde veya bir tehlike bertaraf edilmek istenildiğinde boğanın

35 *Revue de théologie,* s. 102.

yanına veya heykelin akkor haline gelmiş kollarına insanlar ve çocuklar atılırdı[36].

Josia zamanına ve hatta Babil esaretinden dönünceye kadar Yahudilerde insan kurbanlarının var olduğundan daha kesin bir şey yoktur. Tufandan önceki peygamberler zamanı, Tekvin'de bu durumun meşhur bir örneğini gözlerimizin önüne sermektedir. İshak'ın kurban edilmesi Sanchoniathon'un (Fenikeli yazar) kitabındaki El veya Kronos'un biricik oğlunu Göktanrıya kurban etmesine çok benzemektedir. Mısır'da oturdukları yıllarda da İsrailoğulları ilk doğan çocuklarını tanrıya kurban etmeye devam ettiler **(Hezekiel, 20, 26)**. Bu yüzden diğer çoban milletler gibi İsrailliler de Mısırlıların nazarında Oziris'in kâtili Set gibi şeytana tapan kötü insanlardı. Bütün dinler tarihinde Yehova'ya sunulan Jephté'nin kızını kurban etmesinden daha iyi belgelenmiş bir insan kurbanı yoktur. Molok'a sunulmuş aynı kurban hangi yönden farklıdır? Hâkimler zamanında bile Samuel ve Agag'ın hikâyesini kim bilmez? Samuel bu kurbanı Guilgal'da "Yehova'nın huzurunda" kesmiştir. Davut, üç yıldan beri ülkeyi açlıkla tehdit eden, kendilerine eziyet eden Yehova'nın kızgınlığını, Gabonitlere Saül ırkından yedi kurban vererek yatıştırdı. "Yehova'nın huzurunda, dağda" kesilmiş yedi kurbandan tanrı hoşnut oldu **(II. Samuel, 21, 1-14)**. Sekizinci yüzyılda ilk doğan çocukların kurban edilmesinin günah önleyici bir fazilet olduğu Michée'nin bir parçasından anlaşılmaktadır: "Günahım için ilk oğlumu, ruhumun suçu için bedenimin meyvesini mi (semeresini mi) vereyim?" **(Mika, 6, 8(7); Levililer, 18, 21, Tesniye, 12, 31; 18, 10)**. Bütün monarşi süresince İsrail

36 *Diodore de Sicile*, XX, 14, 63.

ve Yuda ülkesinde, bilhassa Sion dağının güneyinde, Kudüs'e yakın Ben Hinnom vadisinde, aynı çeşit kurbanlar devam etti. Kudüs Tapınağı'nda bile Baal ve Aşera kültleri onunla (Yehova'ya) ilişkili oldukları halde Yuda'nın büyük peygamberlerinin tanrısı olan Yehova'ya artık kurbanlar sunulmuyordu.

Çocukları basitçe ateşten geçirmek değil, onları aleve kurban olarak vermenin de söz konusu olduğunu Tevrat'ın sayısız metinleri ortaya koymaktadır. Gerçekten daha sonra yani Babil sürgününden sonra Yahvist tektanrıcılık zafere ulaştığında cumartesi günleri kutsal kitap metinlerini dinlemek için sinagoglarda toplanan dindar Yahudileri utandırabilecek bazı deyimler yumuşatıldı. **II. Tarihler, 28, 1-4 ve II. Krallar, 16, 3** gibi benzer metinlerde, kutsal kitap metinlerinin bu tür değişikliklere maruz kaldığına dair delillere sahibiz. İlkinde Yuda kralı Ahaz "oğullarını ateşle yaktı" denilirken; diğerinde o oğullarını sadece ateşten geçirdi denilmektedir. Gerektiğinde de ilâhî efsaneler bu çeşit kurbanlarla halka ve krallara ilham kaynağı oluyordu. Eusébe, Byblos'lu Philon'un yazdığı Fenike tarihinde bir parça muhafaza edilmiştir, orada Fenikelilerce El diye adlandırılan Kronos, kralı olduğu ülkelere beliren savaş tehlikesini bertaraf etmek için biricik oğlunu kurban etmektedir. Aynı şartlarda kendi öz büyük oğlunu Kemoş'a kurban eden Moab kralı Méscha'nın yaptığı şey budur **(II. Krallar, 3, 27).** Çünkü Süleyman'ın Kudüs tepeleri üzerine adına tapınaklar yaptığı, Moabitlerin Kemoş'u ve Amonitlerin Milkom'u gibi, Molok'un bütün şekilleri veya Sinakhéirib'in Samariye'ye[37] getirttiği Kaldeli ve

37 Birisi hariç Filistin'e getirilen halkların bütün isimleri çivi yazılarında bulundu. Hepsi Sinakhéirib'in Suzub'a karşı son savaşlarıyla ve M.Ö. 687 yılında Elam'da aynı Asur kralının seferiyle ilgilidir bkz. François Lenormant, *Lettres assyriologiques*, I, 63 ve devamı.

Süsienli esir kolonilerinin Adramelek (Adar-malik) ve Anamelek (Ada-malik) gibi Molok'un bütün bu mahallî şekilleri kendi azap verici ateşlerine ve Ben-Hinnôm vadilerine sahiptiler.

Bir kurban çeşidi olarak doğumun ***sekizinci gününde yapılan sünnet tanrıyı*** teskin etmeye yönelik kanlı bir kurban mıdır? Movers'in düşünüşünün tersine sünnet merasiminin hiç de Molok kültünün bir kalıntısı olmadığı açıkça görülür. İbrahimîlerin Mısır'a gelmesinden önce bu geleneğin zikredildiği kutsal kitap metniyle yetinenler bu gelenekte hiçbir Mısır etkisini kabul etmek istemiyorlar. Ama Heredot[38], kendi ifadesine göre Fenikelilerin ve Filistinli Suriyelilerin ve bundan dolayı İbranîlerin Mısırlılardan sünneti aldıklarına şahitlik etmektedir. Uzun zaman Mistraim ülkesiyle her türlü ticaretten uzak kalındıkça ve Mısır'dan daha önce bir Sami kavimde sünnetin varlığı müşahede edilmedikçe, bu tarihî problemin gerçeğe uygun tek çözümü Heredot'unki olacaktır. Bilâkis bütün ilk doğanları **(Çıkış, 13, 13; 22, 29-30; Sayılar, 3, 13; 18, 15)**, Yahve'ye adayarak kurban etme ayinleri, mutlak sahibe, toprağın ve insanların ilk meyveleriyle birlikte hayvanların ve insanalrın ilk erkek çocuğunun kurban edilen bu tanrının ilkel kültünün tarihî dönüşümleri olduğu apaçıktır. Bir başka yerde "yakmak" anlamına gelen fiil veya başkalarına göre Molok'a sunulmuş kurbanları "ateşten geçirmek" anlamındaki aynı kelime burada ilk doğanları Yehova'ya "sunmak", "vakfetmek" anlamında kullanılmıştır[39].

Ancak oldukça geç bir dönemde ve tamamen politik sebepler yüzünden Kudüs'te odaklaşan Yehova kültü, bilhassa **Bamotlı** diye adlandırdığımız basit ibâdet yerleri ve küçük tapı-

38 *Herodot Tarihi,* II, 36, 101.

39 Çıkış, **13, 12.** Bkz. *Revue de théologie,* s. 194, 205.

naklarla kaplı, tabiî ve yapay tepeler ve dağlar üzerinde kutlanıyordu. Özellikle Hâkimler zamanında halk falcılara danışmak ve Baal, Aşera, Molok ile ortak koşulan Yehova'ya tapmak için bu tepelere çıkıyordu. Suriyelilerin dediği gibi Yehova gerçekten "bir dağ tanrısı" idi, Hz. İbrahim'in tek oğlunu Yehova'ya kurban etmek zorunda olduğu yer, Moriah ülkesinin dağlarından birinin üzerindedir; Hz. Musa on emir tabletlerini Sina dağı üzerinde almıştır. Sina ve Horeb yani "Tanrı dağı" olarak adlandırılan Sion dağı tapınağın temellerinin atılacağı yer olarak belirlenmiştir. Bileam'ın kehanette bulunduğu ve Yehova'ya kurban sunduğu yer bu dağların zirvesindedir. Nihayet Yehova Hor dağında Hz. Harun'un canını almış ve Horeb'te Elia'ya görünmüştür **(Sayılar, 20, 23 ve devamı; I. Krallar, 19, 8)**. Peygamber Mika **(1, 3)** Yehova'yı bize "ikametgâhından çıkarak toprağın yükseklikleri üzerine inen" biri olarak takdim etmektedir. Halbuki Molok'un "tapınaklarının" yükseldiği yerlerin de bu tepeler üzerinde olduğu bilinmektedir. Böylece İsrailliler onun şerefine Ben Hinnôm vadisinde Bamôtlar yapmışlardı **(Yeremya, 7, 31)**. Daha önce Hz. Süleyman Kudüs tepeleri üzerine Amonitlerin Molok veya Milkom'una ve Suriye-Fenike panteonunun diğer tanrılarına gerçek tapınaklar yaptırmıştı **(I. Krallar, 11, 5, 7; II. Krallar, 23, 13)**: Kanlı ve şehvetli ritleri ve din adamları, kalabalık sofularıyla bu tapınaklar Yuda krallarının yönetimi süresince kutsal şehre egemen oldular ve hatta Josia zamanında bile varlıklarını sürdürüyorlardı.

Yehova ile Molok arasında başka birçok ortak noktalar bulmak mümkündür; aralarında binlerce benzerlik bulunmasına rağmen, bu iki ilâh başlangıçta farklı oldukları gibi daima birbirinden farklı kalmışlardır.

b) FİLİSTİN TOPRAKLARINDA TANRILAR

Yehova ve Molok'la birlikte Filistin'de en çok tapınağı ve sunağı bulunan tanrı kuşkusuz Baal'dır. Yaklaşık iki yüz yıl süren Samuel ve Hâkimlerin iktidarları süresince Yehova'ya tapanlar, Baal ve Aşera kültünü millî tanrı kültüyle birleştirdiler. Nasıl ki biz Joas, Jotham Jonathan vs. gibi o zamanın özel isimleri arasında Yehova ismini görüyorsak, aynı çağın özel isimleri arasında Baal'inkini buluyoruz. Yehova'nın sevgili kulu Saül, çocuklarından ikisine Esbaal ve Jonathan isimlerini verir ama sırası geldiğinde de Jonathan'ın oğluna Meribbaal ismi verilir. Süleyman ve halefleri gibi putperest ve politeist kralların zamanında Baal ve Aşera kültü kuzey ve güney krallıklarında şüphesiz en yaygın hale gelmişti. Yehova'nın nebisi veya ünlü peygamberi Elias, Aşob zamanında sadece Baal'ın 450 ve Aşera'nın 400 nebisi olduğunu bildirmektedir. Tarihler ve krallar kitaplarının Yehovacı yazarları tarafından çok kötü muamele görmüş olan İzabel ve Athalie, nefsî isteklerine düşkün ve mutlu tanrıların papaz ve rahibeleriyle birlikte yaşamayı seviyorlardı. Aşera ve Baal'ın kült ve sembolleri Kudüs'te Yehova tapınağına bile sokulmuştu **(II. Krallar, 23)**. Aşera sembollerini yakan veya kesen, onları söküp atan, Baal'ın heykellerini kıran ve "kutsal yerleri" bozup dağıtan Hiskia gibi dindar bir kralı, büyük kitlelerin inançlarını hiç

zedelememek için "kutsal yerleri" tekrar inşa eden, Kudüs tapınağına Aşera'yı yerleştiren ve Baal kültünü tekrar dirilten, çok hoşgörülü ve daha iyi politikacı Manessa ve Ammon gibi krallar takip ediyordu. Hilkiya din adamlarının darbesini kötüye kullanan Josia, Manessé tarafından oluşturulmuş her şeyi boşuna yıkmıştı. Başkâhininin anlaşılmaz sözleriyle kafası karışmış bu küçük İbranî kralı, Mısır firavunu II. Néko'yu kışkırtma cesaretinde bulunmadı mı? Samiriyye şehirlerine kadar Baal'ın din adamlarını kesen kişi kendi tanrısı Yehova tarafından hiç korunmamıştı. Çünkü Megiddo vadisinde ölüler arasında bulunmaktaydı.

Josia zamanının dinî teröründen sonra politeizm ve özellikle Baal kültü, Habakuk, Zekeriya **(12, 14),** Yeremya ve Hezekiel'in her sayfada belirttikleri gibi büyük bir gelişme gösterdi. Yeremya, Yuakim'in hüküm sürdüğü zamanda şöyle haykırır: "Ey Yuda, ilâhlarının sayısı şehirlerinin sayısı kadardır. Kudüs'te ne kadar sokak varsa o utanılacak şeye yani Baal'a buhur yakmak için o kadar mezbahlar diktin!" **(Yeremya, 11, 13).** Samiriyye peygamberleri "Baal" adına her zamankinden daha çok kehanette bulunuyorlardı. İbranîlerin Fenike, Mısır ve Asur devletleriyle daha sıkı ilişkileri, dinî fikirlerin karşılıklı değişimi, Eyüp kitabının yazarı gibi, Yehova'nın gökyüzü ve şeytanı kendileri için sadece birer şiirsel mekanizma olan, mutluluk ve dindarlığın gerekli ilişkilerine hiç inanmayan âlimlerin derin şüpheciliği 7. ve 8. Yüzyılın büyük dinî reformlarının eserini yıkmak için tasarlanmış gibi görünüyordu. Gelecekten bir endişesi olmadığı için mutlu, çardak altında şarabını yudumlayan, gayri ahlâkî şarkılar **(Amos, 6, 5;**

İşaya, 5, 12) ve Suriyeli kızların şehvetli dansları arasında Yakub'un seks düşkünü oğlu kendini o kadar putperest hissediyordu ki, yerleşmiş putperestlik âdetlerinin zaferinden ümitsizliğe düşmüş ve cesareti kırılmış peygamber "Habeşli kendi derisini, yahut leopar kendi beneklerini değiştirebilir mi?" **(Yeramya, 13, 23)** diyordu.

Tevrat'ı ve daha ziyade eski kitapları okuyanlar bilirler ki, bu kitaplarda sadece "kutsal yerlere çıkan" veya inen başta peygamberler veya kahinler arasında flüt, tambur, ud ve arp çalan insanlara rastlanır. Aşera sembolü olarak dikilmiş bir kütük yanında, Baal'ın dikili taşının yükseldiği birkaç sakız ve meşe ağacının gölgelediği her yer **Bâmâh** adı verilen "kutsal yer"di. Kahramanlık ve mitolojik zaman efsanelerinin bazılarıyla aralarında bağ kurulduğu için dağlar üzerine dikilmiş bu taş bloklardan bahsettik. ***Sunaklar bu dağlar üzerine inşa edilmişti. Din adamları orada kurban keserlerdi.*** Halk, Yehova ve diğer tanrılara özellikle Baal ve Aşera'ya kurban kesmek ve günnük yakmak için oraya çıkardı. Bu durum Josia zamanında hatta Babil sürgününe kadar devam etti(586). Samuel zamanında en tanınmış "kutsal yerler" Rama, Guigal, Beth-el ve Misspa idi. Çoğu zaman "kutsal yer'in" kurban kesmeye mahsus yeri taştan bir tapınak değil, basit bir çadırdı. Baal'ın tapınakları üzerinde bir alevi (chamm'anim) temsil eden ve piramit veya koni biçiminde olan güneş resimlerinin bulunduğu taş sütunlar yükseliyordu. Bu sütunların zikri hemen hemen daima Aşera'nın sembolleriyle birlikte olmuştur.

Dağ Baal'a, orman Aşera'ya aitti. Baal veya Bel "rab"dır, "gökyüzünün efendisi"dir. Bütün Sami ırkına mensup halkların dediği gibi Baal-Schammaim güneşin yakıcı tanrısıdır, o aslında artık Molok olarak, yani kainatta yıkım ve ölüm tanrısı olarak değil, hayat veren, yüce bir ışık ve sıcaklık veren, bol bitkilerle her yıl yeryüzünü kaplayan yenliğin sebebi ve müsebbibi olarak değerlendirilen güneştir[40]. Bu tanrı, Rodos'taki Itanos şehrinin yapımı kendisine dayandırılan ve en eski Fenikeli kolonilerin Melkart veya "***şehrin rabbi***" diye taptıkları Yaşlı Baal veya Bel etan değildir. Bilakis o, Jüpiter gezegeninin tanrısı olarak Babil'de Marduk diye isimlendirilen Genç Baal idi. Oysa Satürn gezegeninin tanrısı olarak Eski Bel, Adar diye isimlendirilirdi.

Aslında orijinleri itibarı ile Babil'in Bel adlı tanrısına benzeyen Baal, Yaşlı Baal veya Molok'tan farklı değildi. Ona inanma çok eskiden beri batı Samileri arasında mevcuttu. Hyôslar, Anat, Rescheph gibi diğer tanrılar arasında Hiyeroglif yazıtlarda Bar (Bal) diye isimlendirilen bir tanrıya ve aynı zamanda Set veya Sutech'e (sched) yani "rabbe"de tapıyorlardı. Ona yaptıkları ayin Molok'inkine çok benziyordu; ona insanları kurban ediyorlardı. Samiler, bu tören ve merasimleri ilk çağ boyunca deltaya yerleşmiş Suriye'nin Asyalı halklarından almışlardı. Göçebelerin istilâsı diye adlandırdığımız zamandan çok önce Mısır'da gerçekten Set'e tapınılmıştır, o, Nil'i (Osiris) kurutan, kötülük yapan, yakıcı güneş tanrısıdır. Kenanlılara gelince, Akdeniz kıyılarında ve eski vatanları Eritre denizinin uzak kıyılarında olduğu gibi kolonilerde tap-

40 Sanchoniathon, *dans Eusébe,* (Prepar, Evang, I, 10), *et II. Rois, 23, 5, interpréte par Munk*, Palestine, s. 89.

tıkları tanrı, tüm tanrılar arasında bazen Baal bazen de Molok'tu. Telâkki ettiğimiz tanrı şekline göre bu Bel'in aslında Babil'in ilk üçlü tanrısını meydana getiren Bel'den farkı yoktu. Bel ve Molok adına Araplarda hiç rastlanmadığından öyle görünüyor ki, bu ilâhların kültü, Arap ırkının çeşitli aileleri ortak yurtları olan Orta ve Kuzey Arabistan'dan çıktıkları zaman henüz onlar arasında mevcut değildi.

Aradan geçen yüzyıllar sonunda Baal ve Molok birbirlerinden oldukça farklı iki tanrı oldular. Kartaca Baal'ı ve birkaçı daha istisna edilirse, Baal hiçbir zaman Molok diye anılmadı ve ona hiçbir insan kurban edilmedi. Adôn gibi Baal da bütün tanrıları ifade eden bir cins isim olmasına rağmen diğer tanrılar yanında Baal, Muenter, Crauzer, Winer, Votke, Movers, Dnker, Schrader ve Baudissin'in iyice tespit ettikleri gibi sadece güneş orijinli bir gök tanrıydı. O yaratıcı güneş tanrısıdır, verimli kılan ve iyilik yapan sıcaklığı, varlıkta mevcut her şeyi çeker, çıkarır. Babil'de Bel-Marduk olmuş olan bu Baal Arapların "Büyük hazine" diye isimlendirdiği Jüpiter gezegeninin Kenanlı tanrısı Baal Gad oldu. Josué, Lübnan vadisinde, Hermon eteklerinde Baal Gad adlı bir şehir fethetmişti.

İbranîlerde buğday, üzüm, zeytin ve incir gibi toprağın meyve ve bitkileri üzerine güneşin yaptığı etki Baal'a atfedilir. Gerçek Héliopolisler "Güneş şehirleri" Filistin'de hiç de az değildir[41]. Suriye'de Elia Peygamber kültü, isim benzerliğinden dolayı birçok yerde güneş kültünün yerini aldı. Danitlere gelince, açıkça bu sonuncu kültü kabul etmişlerdi. Kabilelerinin Herkül'ü olan Samson'un (Schimschon) = Schêmesch'ten gelir, güneş demektir) hikâyesi güneşle ilgili bir ef-

41 Juda, Naphtali, İssachar kabilelerinin arazisi hakkında bkz. (Yeşu, **15, 10; 19, 22, 38**; Hâkimler, **1, 33**).

sanedir. Aryalarda olduğu gibi Samilerde de ilkel anlamı kaybolan güneşle ilgili büyük efsaneler yanında, Kudüs'te Yehova tapınağında güneşe tapınılmıştı. Hezekiel, bize revakla tapınak arasında, yönünü doğuya çevirmiş, güneşin önünde secdeye kapanmış, yıldızlara tapanların olduğunu belirtmektedir. Yuda krallarının tapınağın girişine yerleştirdikleri, tanrının amblemleri olan güneşin atları ve arabaları Kudüs'te bulunuyordu **(II, Krallar, 23, 11; Hezekiel, 8, 16; Tesniye, 4, 19).**

Kutsal Kitap'ta genellikle "hab-bal" kelimesi ile ifade edilmiş eski Baal'ın altında binlerce değişik şekillerde gözüken, yeryüzünde güneşin iyilik ve faydalarını temsil eden daha genç bir Baal vardı. Halkın kendisine atfettiği özel karakterlere göre bu tanrı değişik bir lâkap taşıyordu. Bu lâkap tapınağın bulunduğu yerlere göre de değişiyordu. Bu yüzden İsrail ve Yuda krallıklarında bu Baallar sayılamayacak kadar çoktu ve peygamber, "Ey Yuda! Senin ilâhların şehirlerin sayısıncadır." diye bağırdığı zaman bu Baalları ima ediyordu. M. Renan'ın müşahede ettiği gibi Fenike'de de her şehir ve kantonun, komşu inançlarından sadece kelimelerde farklılık gösteren, kendine has bir inancı vardı; fakat bu kelimeler kendilerine göre bir öneme haizdiler. ***Nomina, numina*** (ışık her şeyi aydınlatır). Böylece Sichem'de tapınılan Baal-Berith, tanrı veya kabilelerin ortak birliğinin koruyucusu Baal'dı. –İnciller'in Beelzébub'u veya artık sadece bir şeytan olan eski tanrı- Baal-Zeboub, Filistinde'ki Ekron'da meşhur falcıydı. Baal-Peor aynı isimli dağda kendisine tapınılan Baal idi. Biraz sonra bahsedeceğimiz Aşera kültü bir yana bırakılırsa hiçbir tanrı Baal'dan daha fazla natüralist kültlere sahip olmadı. Baal-Hamon, Baal-Hazor, Baal-Meon, Baal-Peratsim vb. gibi Baal'ın değişik mahallî biçimleri çok sayıdadır. Baal'ın ikin-

ci dereceden tanrılarının ve karısı Baalath'ın adına Filistin coğrafyasında sıkça rastlanılmakta olup bu da onun kültünün yaygınlığını ve önemini göstermektedir. Buna örnek olarak "Asıl varlığın Meryem Anası" dediğimiz Baalath-Beer'i tek başına zikretmek yeter. Jarnibol veya Jereah-Baal yani Astarté ile birleşmiş Baal'ı ve Aglibol veya Egel-Baal yani genç bir boğa şeklinde tapınılmış Baal'ı da yazıtlar bize tanıtıyorlar. Resimli anıtlarda Baal gerçekten bir boğa, Aşera ise bir inek şeklinde tasvir edilmiştir. Séleucide'ler zamanında, Antioches Epiphanes çağında tanrının resmi kartalla birlikte bir taht üzerine oturmuş Yunanlıların Zeus'unu hatırlatacak şekilde ve Aschatarot'un resimleri ise başı kule gibi süslenmiş bir şekilde kayalara kazılmıştır.

Fakat Baal'ın en çok bilinen şekillerinden biri, güneşin bir yıllık devrini ifade eden Adonis (Adon, Adonai) veya daha ziyade Tammuz'un şekillerinden biriydi. Gerçekten de Adon bütün tanrıları ifade edebilen sadece bir cins isimdir; henüz Fenike yazıtlarında özel tanrı ismi olarak rastlanmamıştır. Yunanlılarda Adonis adıyla anılan ve Lübnan'da da kendisine tapınılan "Yüce-Tanrı" aslında Elion'du. Aynı şekilde Adonis diye anılan Tammuz' hakkında da aynı şeyleri söyleyebiliriz. Uzun zaman Asuro-Babilliler, Suriyeliler ve Yahudilerin ortak kavimlerinin aylarından birinin adı olan Tammuz'un Babil kökenli bir tanrı olduğundan şüphe ediyorduk. Bu durum artık Asurluları araştıran âlimlerin son keşifleriyle kesinleşmiş bir olaydı. Babil Samilerinin panteonuna girmiş diğer pek çok tanrı gibi Tammuz da Akadlıların eski bir tanrısıdır ve bu kelime Akadcada "hayatın oğlu" veya "oğul tanrı"[42] anlamını ifade eder. O, Bybolus'lu Baalath'a âşık olmadan önce, Iş-

42 Dumu veya dû, "oğul" ve" zi, "hayat" demektir.

tar'ın kocasıydı. O, Babil destanları döneminde önemli bir rol oynar: Iştar'ın cehennemlere inişi onu aramak içindir. Kuthar (Cinyras?) adlı Fenike kralının oğlu olan Tammuz, Melitın savunmasının Süryanice tercümesinde, Gebal Balaath'ının sevgilisi veya Aphaca'ya gömülen Byblos olarak gözükmektedir[43]. Yas bayramları yani "Adonis'in figanları, ağlayıp sızlamaları" aslında tam olarak Tammuz'un figanlarıdır. (Bu karışıklığın sebebi, şimdiye kadar başvurduğumuz en eski kaynakların ve (Suriye, Fenike ve Mısır'daki) Adonis kültü hakkında bildiğimiz her şeyin Yunanca olması ve yedinci yüzyıldan ileriye gerçekten gidememesidir.) Bu tanrı için yapılan hüzünlü törenler özellikle Yunan düşüncesini etkilemişti. Matem şarkısı ve Linos'un menkıbeleri, sık sık olduğu gibi, Tammuz'un figanlarının yanlış anlaşılmış birkaç kelimesinden doğdu[44].

Sami dinler, ilkbaharda diriltip sonbaharda delikanlılar gibi genç ve yakışıklı tanrılara tanık **oldular.** Bizzat Kudüs ve Filistin'de Adonis törenleri tertip ediliyordu. Hezekiel tapınaktan bahsederken; "orada oturmuş, Tammuz için ağlayan kadınlar vardı" demektedir **(Hezekiel, 8, 14).** Bu kült Juda'da da çok derin köklere sahipti, çünkü Kudüs'teki iki tapınağın tahrip edilmesinden ve İsraillilerin bütün dünyaya yayılmasından sonra da yaşamaya devam etti. St. Jérôme, 396 yılında Bethléhem manastırındaki Paulin'e: "Küçücük bir çocukken, Hz. İsa'nın ağladığı mağarada, Venüs'ün aşığının da ağladığı-

43 Melitonis Apol. Ad Marc. Aurel. *Fragmentum, e syriaco vertit* E. Renan, s. 8-9.

44 Herodot, Linos gibi erken ölümüne Mısırlıların ağladığı, Mısır'ın ilk kralının tek oğlu Maneros'tan bahsetmektedir. Brugsch'a göre Maneros bir isim değildir: Mısırlıların Oziris hakkında söyledikleri cenazeye ait bir nakaratın sözleridir.

nı" yazıyordu (Epist., 49). O, ayrıca Bethléhem civarında Tammuz'un kutsal ağacından bahsetmektedir. Kutsal Kitap'ta bu tanrı "Unique" = Tek, biricik" olarak zikredilmiştir **(Amos, 8, 10; Zekeriya, 12, 10; Yeremya, 6, 26; Tekvin, 22, 2 ve II. Tarihler, 35, 25).** Bilhassa kadınların hıçkırık ve çığlıkları arasında bir duanın nakaratları gibi tekrar edilen "Unique'nin cenaze törenleri evrensel bir yas bayramıydı: bu nakarat Vah Efendi! Ah nerede onun haşmeti?" şeklindedir **(Yeremya, 22, 18 ve 34, 5).** Bu çığlık ve ağıtlar İsrail'e gelenek olarak geçmiştir. Böylece İsrailli kızlar, her yıl dört gün müddetince Samaritai'ler tarafından bir tanrıça olarak kendisine tapınılmış olan Jephté'nin "Biricik kızına" ağlarlar[45].

Adarus, Sidon ve Tyr Kenanlılarından daha çok İbranîlerle benzerliklere sahip Lübnan halkları arasında bu durum, bilhassa kutsal haç şehri Byblos'ta ve tanrının en kutsal mabetlerinin yükseldiği yer olan Adonis nehri vadisinde meydana gelmiştir. M. Renan, "**Mission de Phénicie**" adlı eserinin hayran olunacak bir sayfasında "**Gülen Alpler**" adı verilen Lübnan dağlarını, Mısır'da olduğu gibi canlı, uyanık, iyi hisli "hoş tiplerin" bulunduğu Byblos yöresinin bugünkü insanını tasvir etti. M. Renan bu yöreden bahsederken, tabiatın sonsuz güzelliğinin, insanı, zalimce değil de, kendini salıverdiği, uyuduğu tehlikeli bir cezbe olarak tasavvur edilen ölüm düşüncesine sürüklediğini söyler. Orada dinî duygular, zevk, uyku ve gözyaşları arasında dalgalanırlar. Bugün de Hz. Meryem şerefine söylendiklerini duyduğum Suriye ilâhileri ağlamaklı iç çekmenin bir çeşididir[46]. "Azizler mezarı"nın bir çe-

45 Movers, *Die Phaen*, I, 248; Bkz. Hâkimler, I I, 34.
46 Mission de phénicie, s. 216.

şidi olan "Adonis mezarının" çok sayıdaki kalıntıları vadide varlıklarını sürdürmektedir. İlkçağın esrarlı kadınları, şehvetli acı sarhoşluğunda, vahşî bir hayvanın, bir ayı veya yaban domuzunun öldürdüğü ve kanı ırmağın suyunu kızartan güzel delikanlının mezarını gözyaşları ve öpücüğe boğmak için oraya geliyorlardı. Bugün de yağmur mevsiminden sonra İbrahim nehri her yıl kan rengini alır. Lübnanlıların sevgisi, Adonis'in mezarını gerçekten çeşitli yerlere yerleştirmiştir. Gine'de bir kayalığın iki yüzüne oyulmuş tanrının tutkusu görülmektedir. Burada kısa etek giymiş, mızrağı arkada, bir adam bir ayının hücumuna maruz kalmaktadır. Yine orada oturağa oturmuş, acılar içinde bir kadın bulunmaktadır. Bu kadın Suriye yazıtlarının "Büyük tanrıça" veya "Semavî tanrıça" diye adlandırdıkları, ışık ve hayat tanrısının teselli edilmez eşi **Baalath'**tır; o sevgilisinin ne öldüğünü isteyen ne de öldüğüne inanan, İzis'in Osiris'ini, Sibel'in Atys'ini aradığı gibi her yerde Adonis'ini arayan, aşk ve arzu ile coşmuş, teselli bulmaz bir sevgilidir.

Hasat mevsiminden sonra, sonbaharda, gökten güneşin sadece solgun ışıklarını, yas tutan tabiata gönderdiği zaman, Byblos'ta Adonis bayramları kutlanıyordu. Ölüm tanrısını sembolik bir biçimde canlandırmak için Atina'da olduğu gibi İskenderiye'de de kadınlar ***vazolara marul, arpa ve rezene dikiyor, sonra bunları evlerinin taraçalarına bırakıyorlardı. Çok çabuk solan, pörsüyen bu bitkiler ölü tanrının imajıydılar.*** Tapınaklarda ölüm yatağının etrafında buhurlar yükseliyor, yataktan daha yumuşak halı üzerinde, acı kokulu zamk ve sinir bozucu kokuları olan otlarla mumyalanmış Adonis'in taklidî cesedi uzanıyordu. Daha sonra tören, tanrıyı mezara koyuncaya kadar devam ediyordu. Mezara indirilişinin yedin-

ci gününde Adonis yeniden diriliyordu. Eğer bu dirilme gözyaşı bayramlarını takiben olursa sevinç naraları ortalığı çınlatıyordu, Doğu'da ise bu naraların hemen arkasından inilti ve hıçkırıklar yükseliyordu. Sadece Adonis'e ağlayan kadınlar değil, her kadın saçlarını tanrıya adamaya, kendilerini bir gün için yabancılara teslim etmeye ve ***kutsal fuhuş*** ücretini Baalath'a vermeye mecburdu.

İlkbahar tanrısı olan Adonis'in mayıs (iyar) ayında kutlanılan ikinci bir bayramı vardı. –Aramlılarda Adonis'in hasmı, domuz ayı yani Haziran diye isimlendirilen-haziran ayının yakıcı sıcağı, temmuz ayında Temmuz adıyla ağladığımız yeni yılın güneşini öldürüyordu. Bu ay bilindiği gibi Kaldeo-Asur orijinli olup, Suriye ve İbranî takvimlerinde tanrının adını taşıyordu. Bu bayram Tammuz bayramı olup Suriye ve Fenike'de olduğu gibi Kudüs'te ve bütün Filistin'de de kutlanıyordu. Lübnan ormanlarında bir yaban domuzu tarafından öldürülmüş[47] ***Adonis veya Tammuz efsanesi, bugün hâlâ İsraillilerde ve Müslümanlarda yürürlükte olan domuz eti yeme yasağına uygun düşer. Gerçek şudur ki, bu yasak sağlığı koruma zorunluluğunun neticesi olmayıp, daha ziyade*** **mitolojik** ***bir düşüncenin sonucudur.*** Aynı gelenek, hangi ülke ve iklim olursa olsun Araplarda olduğu gibi Suriye ve Fenikelilerde, Kıbrıs adasında olduğu gibi Sabiîlerde, yani Adonis kültürünün girdiği bütün halklarda mevcuttur.

47 Meşhur Gine kabartmasında olduğu gibi bir başka etobur olan ayı, domuzun yerine geçebilir.

c) YAHUDİ İNANÇ ve UYGULAMALARINDAN ÖRNEKLER

İyi tanrıça Aşera, yani Baal'ın Baalath'ı Adonis'inkinden daha az ağlardı ama ondan ne daha az müşfik ne de daha az şehvetliydi. Semavî âşık tarafından her yıl gebe bırakılan Aşera, Ari ırkın ana tanrıçalarının, meselâ Déméter'in sevinç, sükûnet ve derin barışı ile doludur. Gerçekten de ışık, sıcaklık ve hayat tanrısının ikinci dereceden ilâhı, Baal'ın eşi olarak Aşera sadece ağır kış uykusundan uyanmış tabiattan başka bir şey değildir. Nisan güneşinin sıcak ışıklarıyla uyanır, sinesinde hareket eden şeylerin tohumlarını, sayısız tohumların hışırtısını dinler ve vücudu berrak havada yıkanırken dev bitkilerle örtülür, limanların bulanık suyunda balıkları çoğaltır, yuvaları siyah selvileri dolduran güvercinlerin çiftleşmesini sağlar. Bu tanrıça İsis gibi "Myrionymos" (bir çok adlar altında kendisine tapınılan tanrı) olarak nitelendirilebilir. Babil ve Ninive'de Bel (Bil)'in eşi Bili'ti. İşte son zamanlara kadar doğumdan yeni kalkmış kadınların ve cüzamlıların kumru ve güvercinleri tapınağa getirmelerinin sebebi ne ise[48], bugün hâlâ bütün ***Suriye'de halk arasında oldukça yaygın olan balıklara dair eski inanışın, Deschen köyünde ve Tripoli yakınında***

48 **Luka, 2, 24.** Bkz. **Levililer 14, 22; 15, 14** vs. Kuş satan satıcılar, Kudüs tapınağının kenarına yerleşmişlerdi. **Matta, 21, 12; Markus, 1, 10; Yuhanna 22, 14, 16,** Hz. İsa'nın vaftizinde Yehova bir güvercin şeklindeydi. **Matta 3, 16; Markus, 1, 10; Luka 3, 21, 22.**

bulunan küçük Müslüman camiinde muhafaza edilmesinin-de sebebi odur. Bununla birlikte, aslında Iştar'a, Sidon'un Astertes'ine, Kartaca'nın Tanit veya Rabat Tanit'ine, Arapların Allat'ına, Byblos'un Baalath'ına, Ascalon'un Dérketo'suna, Hiéropolis'in Suriyeli tanrıçasına ve Asurlu Myliytta'ya (Blit) benzeyen Aşera bütün bu ilâhî kız kardeşlerinden ayırt edilmek zorundadır. ***Hayal gücünden, sanata ait hislerden yoksun bırakılmış topluluklarda tanrılar, daima bulanık, belirsiz ve kaba şekiller hâlinde kalmışlardır.*** Muhtevalarında hiçbir kapalılık, hissedilir hiçbir belirti, Homeros'un tanrılarının şahsiyet ve hayatını hatırlatan hiçbir şey onlarda yoktur. ***Sami tanrılar daha ziyade Arya ırkının çocukluk dönemi tanrılarına yani, Vedalardaki hâlâ belirsiz olan tanrılara benzerler.*** Orada İndra, Savitri veya Roudra gibi yalvarıp yakarılan tanrı, tanrıların en büyüğü ve en güçlüsüdür ve yine Varuna, İndra, Agni sık sık birbirine karışmaktadır. Onları Yunanlıların Titanları, Okéanos'u, Hélos'u, Géa'sı veya daha iyisi Fides, Virtus gibi Romalıların soyut tanrıları ile mukayese edebiliriz. O halde semitik tanrılar tapınağının çeşitli ilâhlarını kesinlikle birbirinden ayırmak çok güçtür. Bu yüzden Tevrat'ta da **El, Baal, Molok** ve **Yehova**'nın ekseriya birbirine karıştırıldıklarını görüyoruz. Bununla birlikte ***Tevrat'ta mitolojik yönden birbirinden çok*** **farklı** ***dört tanrı vardır.*** Benzer ayrılıklar sadece aynı şeydeki farklılığı ortaya çıkarırlar, isterseniz şöyle söyleyelim, ***ayrılıklar sadece nüans işidir.*** İnce ve etkili tahminler keyfî olarak yapılamazlar. Ancak, Aşera'nın durumunda olduğu gibi tarihî ve coğrafî sağlam deliller üzerine bina edilirler.

İsrail ve Yuda krallıklarında kültü **Yehova (Tesniye, 16, 21; II. Krallar, 21, 7; 23, 15; 17, 16)** ve Baal'ınkiyle birleş-

tirilmiş bu tanrıça aslında güneydeki Kenan kabilelerine aitti. Hiskia ve Josia gibi dindar krallarca bir tarafa itilmiş olmasına rağmen, bu tanrıçanın Babil sürgününe kadar hemen her yerde –Kudüs tapınağında bile- tapınakları ve tapıcıları vardı. Çünkü Yeremya ondan bahseder ve İşeya'dan bir asır sonra Tesniye, Yehova tapınağının yanına onun sembolünü dikmeyi yasaklar **(Tesniye, 16, 21).** Bununla birlikte, klâsik yazarların hiçbirinde onun ismine rastlanmadığından Aşera kültünün, doğu helenik zamanından önce hemen hemen tamamıyla kaybolduğu sanılmaktadır.

İbranîlerce pek tanınmayan Astarté (Aschtoreth) Yunanlı yazarlarca biliniyordu sadece. Araştırmacı Movers'e kadar, ilim âleminde Aşera ile Astarte'nin birbirine karıştırılması aralarında temel farklılıklar bulunduğundan değildir. Hâkimler kitabının iki bölümünde bile Aşera ile Astarte'nin aynı olduğu sonucunu çıkarabiliriz **(Hâkimler, 2, 13 ve 3, 7).** Açıkça görüldüğü üzere Iştar, Astarte ve Aşera aynı kökten türemiş üç isimdir. Bu kök Samice olsaydı, tanrıça aslında sadece "mutlu", "mutluluk veren" anlamına gelecekti. Iştar'ın lâkaplarından birinin anlamı olan "Assurit" bu anlamdadır. Aşera bütün yönleriyle Asurluların millî tanrısı Assur'a uygun düşmektedir. Aşera'ya yakın olan Iştar veya Astarte, Baal ve Molok'la benzerlik göstermektedir. Aslında benzer olan iki ilâhî şekil, yüzyıllar geçtikçe çok farklılık gösterdiler. Fakat bilhassa ilk anlamı gözden uzak tutmamak kaydıyla bu farklılıkları gözönünde bulundurmak gerekir. Yay, sadak ve oklarıyla, toprağın doğuran güçlerini cisimleştirdikten sonra ay ve gezegen tanrısı olan Iştar ve Askalon veya Kartaca'nın savaş tanrıçası

toprakla ilgili tanrıça, yani eski bir tabiat tanrıçasının kızları veya kız kardeşleridir. İlk zamanlarda Iştar'ın ay tanrıçası olarak, tanrı Sin'in yerini aldığını ve Asurca bir ilk okuma kitabının onu güneş doğarken, Venüs gezegeninin tanrıçası olarak gösterdiğini daha önce söylemiştik. Kan dökücülüğün ve savaşın korkunç tanrısı olmadan önce Iştar, Venüs gibi, zevkli aşk ve üreme işlerini ve yeryüzünde yaşayan bütün varlıkların eşleşmesini düzenlemiş olmalıydı. Tanrıçanın cehennemlere inişini anlatan Asur'a ait destanî büyük bir şiir bu durumu bize şu tabirlerle bildirmektedir: "Iştar toprağın altına indi ve bir daha oradan hiç çıkmakdı –Iştar cehennemlere indiğinden beri- boğa artık ineğe yaklaşmıyor ve artık erkek eşek dişi eşeği istemiyor- kadın artık koca istemiyor"[49].

Fenikelilerin Astarté'sini ve İbranîlerin Aşera'sını, Asur'un çift Iştar'ının isminde, yani Arbéles ve Niniv Iştar'larının isminde tekrar bulduk: Arbéles Iştar'ının savaşçı karakteri Fenike Astarté'sine uygun düşerken, ikincinin seksüel karakteri Filistin'in iyilik tanrıçası Aşera'ya uygun düşmektedir. Samilerde tanrıçanın çift dişi yönü, Filistin'deki birçok özel isimlerin kompozisyonuna giren, Anou'dan daha aşağıda bir tanrıça olan Anat'ta da görülmektedir ve XIX. Mısır hanedanına ait üç dikilitaş üzerinde onun ilâhî rolünün iki cephesine uygun düşen çift yönü inceleyebiliriz. Burada o, Kadeş ve Ken isimleri altında, sol elinde bir veya iki yılan, sağ elinde ***Mısır nilüferi tutan, yürüyüp giden bir aslan üzerinde ayakta duran Babil Zarpanit'i gibi, çıplak bir biçimde,***

49 M. Jules Oppert'in tercümesi.

***cepheden* temsil edilmiştir.** Orada o, Anata veya Anta adı altında başına miğfer giymiş, ok, zırh ve baltayla silâhlanmıştır.

Zaten, Krallar ve Samuel kitaplarının bize açıkça ifade ettikleri gibi Astraté, Fenikeliler ve Filistinliler tarafından tapınılan yabancı bir tanrıça idi. Astarte ismi, ya yalnız ya da Baal'la birlikte ilk çağlarda Kutsal Kitap'ta zikredilirse de **(Hâkimler, 10, 6 vs.)** Pentateque'ün hiçbir yerinde adı geçmez. Bununla birlikte ilk çağlardan beri, tanrıça, Tekvin'de "iki boynuzlu Astarte" diye zikredilen Aschterot –Karnaim şehrinin bulunduğu doğu Ürdün ve Suriye kıyılarında biliniyordu. Gerçekten Sanchoniathon'un bir bölümü Astarté'yi inek kafalı olarak tasvir etmektedir. Onun, semavî bir tanrıça olmaktan ziyade Aşera gibi bir toprak tanrısı olduğunda hiç şüphe yoktur. Fenike ve Fenike kolonilerinde Asterté'nin boynuzları bir hilâl şeklinde tasvir edilmişti. Yunan ve Lâtin yazarlarının ona "Semavî Afrodit" ve "Slena", "Luna regina coeli" adını vermeleri bu yüzdendir. Astarte kültünü herhangi bir şekilde resmî olarak Kudüs'e sokan Hz. Süleyman'dır ve Josia zamanına kadar bu tanrıça Kudüs'te bir mabede sahip olmuştur **(I. Krallar, 11, 5, 33; II. Krallar, 23, 13).** Şüphesiz Yeremya'nın "göklerin kraliçesi" melecheth haschammaim diye adlandırdığı odur **(Yeremya, 7, 18; 44, 17).** Peygamber, ağaç toplayan çocukları, ateş yakan babaları ve şarap dökerek, günnük yakarak tanrıya sundukları kutsal pastaları yapmak için hamur yoğuran kadınları bize göstermektedir. Bugün hâlâ akşamleyin, her yeni ayın yedisinden on altısına kadar İsraillilerin ezbere okudukları **"ayın lütufları"** isimli mısralar bu eski natüralist kültün bir kalıntısından başka nedir ? Üç defa "Bizler ve bü-

tün İsrail için hayırlı olsun" denilir. İsrailli yeni aya bu duayı ederken "Aya doğru atılır; daima gözlerini semadaki hilâl şeklindeki aya dikerek, "Korku ve şiddet düşmanlarının üzerine olsun! Taş gibi donup kalsınlar! Selâh! Selâh! Selâh!" der.

Birinci Samuel'e **(31, 10)** göre Filistinlilerin bu tanrıçaya da taptıkları ve yendikleri kimselerin silâhlarını ve terk ettikleri eşyalarını onun mabedine koydukları görülür. Savaşçı özellik, Astarte'yi Aşera'dan ayırt etmeye yarayan çizgilerden biridir. Tanrıçanın belki Askalon'daki en eski tapınağı, Saül'ün silâhlarının konduğu Atargatis (Atar-Ate) veya Derkato[50] tapınağıdır; halbuki kahramanın (Saül'ün) başı Tarihler'e göre **(1, 10, 10)** Dagon tapınağına gönderilmişti. İsmi, karakter ve şekli ile (dağ, balık) mütenasip olan bu tuhaf tanrı, Filistinlilerin millî tanrısıydı. Asdot, Gaza, Askalon vb. yerlerde çok sayıdaki din adamları tarafından hizmet edilen muhteşem tapınaklara sahipti. Kephar-Dagon, Beth-Dagon gibi yer isimleri Hâkimler zamanında Filistin'de onun kültünün çok yaygın olduğunun delilleridir. O, Fenikelilerce de çok iyi bilinmekteydi. Bugün bu tanrının, Marduk gibi, Babil'in kurucusu Bel'in ikincil şekillerinden biri olduğu bilinmektedir. O, Asurlularca Dakan, Babillilerce Dagan'dı. O, en eski Babil krallarının isimlerinin kompozisyonunda mevcut olup zamanımızdan iki bin yıl önceki eski bir Hammurabi yazıtında da ortaya çıkmaktadır. Dagan, taçla süslenmiş bir başa ve serbest vaziyette vücuduna bağlı olmadan duran iki ele sahipti, gövdesinden aşağı kısmı bir balık kuyruğu şeklindeydi. Bu tanrı Fenike paraları, Niniv kabartmaları ve Babil silindirleri üze-

50 İbranîce metin Astraté'den değil, gerçekten bu tanrıçadan bahsetmektedir.

rinde de bulunmaktadır. Daha alt seviyede tanrıça olan Derketo da aynı şekle sahipti. Bunlar muhteşem eski çağın Sami tanrıçalarıdır. Onların özelliğini ancak Babil ve Niniv abidelerinin incelenmesinden sonra iyice belirleyebileceğiz.

Aşera'ya gelince, onu sadece Kutsal Kitap'taki birkaç İbranice metinden tanıyoruz. Sembolünün, Baal'ın mezar taşının yanında, tepeler üzerinde yeşil ağaçların gölgesinde yükseldiğini söyledik. Bir toprak tanrısı olarak bütün kuvvetini ve kudretini bitkilerde gösteren Aşera'ya özellikle ağaçlık ve ormanlık yerlerde tapınılırdı. Ağaç kültü ancak çok sonraları Suriye'de yok oldu. Krallar ve Tarihler'de artık ondan hiç bahsedilmemiş olması Hâkimler, Samuel ve Tekvin kitaplarında da durumun aynı olduğunu göstermez. Eski zamanlarda her kutsal ağaç, her kutsal orman bir kurban yeriydi. ***Hz. İbrahim, Mamre meşelerinin altına gelip yerleştiği zaman oraya bir sunak yaptı.*** Bu peygamberin Beer-Schéba'ya diktiği ve Hz. İshak'ın da oraya bir sunak yaptığı küçük bir koruluk, Amos peygamber zamanında en tanınmış put ocaklarından biri olmuştu. Yehova'nın metal bir buzağı biçiminde tapınıldığı Beth-El'de kutsal bir orman vardı. Josué zamanında ise kutsal sandık Sıchem'deki sakız ve meşe ağaçlarının altında bulunmaktaydı. "Yehova sandığının yakınında bulunan" bir ağacın altına kahraman şöyle diyerek bir taş dikti: "İşte bu taş bize şahit olacak, çünkü Rabb'in bize söylediği bütün sözleri işitti... **(Yeşu, 24, 26-27)". *İslâm öncesi Arapların Kâbe'sindeki meşhur siyah taşın gözleri de kulakları da vardı.*** Hâkimler zamanında, Sichemliler genel işlerini müşavere için hâlâ Sichem meşeleri altında toplanırlardı. Orada **Le chemin**

d'Elon-Meonim "Büyücülerin meşeleri" dedikleri bir yol vardı **(Hâkimler, 9, 37).** Kadın peygamber Débora bir palmiye ağacı altında mucizeler göstermekte ve bütün ilkçağ boyunca olduğu gibi ağaçların hışırtısı Hz. Davud'a vahiy vermektedir **(II. Samuel, 5, 24, 9).** Ağaçların tepelerinin hışırtısı kehanet gibi geliyordu. Bugün hâlâ Tekvin'deki bilgi ağacında olduğu gibi, olan ve olacak şeylerin haberi bu hışırtılardan çıkarılırdı. Her mevsim yeşil kalan, yapraklarını dökmeyen çok büyük ağaçlara tanrılar olarak tapınılırdı. Sami efsanelerinin büyük bir bölümü bitkilerle ilgilidir. Böylece tanelerinin çokluğu ile ünlü olan ***nar***, Adonis ve Afrodit'e vakfedilmişti. Tabiat cansız gibi görünürken, kış uykusundan ilk uyanan ***bademi***, yani "***büyük anne***" bir yığın Sami efsanesine kaynak olmuştur. Meselâ Sanchoniathon'da "Berouth" denilen, Elioun'un eşi nedir? O, Movers'in de işaret ettiği gibi, her zaman yeşil kalan bir selvidir. Lübnan'ın selvi ve sedir ağaçlarından bazılarına yaşlarının ileri oluşundan, bazılarına da güzelliklerinden dolayı tapınılmış olması gerekmektedir. İşa'ya ve Habakuk'un bazı metinlerinden çıkan sonuç da budur.

Kutsal ağaç ve ormanların bulundukları yerde Aşera, Baal ve Yehova'dan St. Georges, St. Maroun ve Hz. İsa'ya kadar sürekli tapınılan ilâhların mabetleri yükselmektedir. Lübnan'da küçük bir kilise daima harabe halindeki bir mabedin yerini almıştır. Asırlık bir keçiboynuzu ağacı, küçük bir meşe veya defne koruluğu bu kalıntıları her zaman olduğu gibi, bugün de barındırmaktadır. Sozoméne, bize hâlâ Konstantin zamanında Mamré meşeliği altında kutlanılan bir putperest bayramından bahsetmektedir. Bu bayram yeri kalabalık halde gi-

dilen, öküz, teke ve koçların kurban edildiği, günnük ve şarapların satıldığı bir çeşit fuardı[51]. ***Filistin'de Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığa rağmen, ağaçların kutlu sayılması geleneği devam etti.*** Bütün seyyahlar, orada oturan halkın saygı gösterdikleri ağaçların bir çoğunu gördüler. ***Bu ülkede kumaş parçaları ve paçavralarla kaplı ağaçlara hemen her yerde rastlamak mümkündür.*** Bu paçavralar, bazı hastalıklardan iyileşmek veya hummayı uzaklaştırmak için Arap veya Suriyeliler tarafından dallara bağlanmışlardı.

Görüldüğü gibi Filistin'de ormanlar Aşera kültüne aitti. Kutsal Kitap, bu inancı zikrederken "yeşil ağaçlardan", "gür yapraklı ağaçlardan", meşe, kavak, sakız ağaçlarından ve bu ağaçların gölgesinde Aşera rahibelerinin bu iyi tanrıçanın şehevî merasimlerini gözetlediklerinden bahsetmektedir. Aşera'nın tapınakları yalnızca tanrıçaya vakfedilmiş, güvercinlerin ötüşlerinin işitildiği, sihirli sığınaklar, çoğunlukla akarsularla sulanmış yeşil yapraklı gölgelik ormanlar gibi sevimli yerlerdi. Aşera'nın sembolü, basit bir kazık, belki de yaprakları ve dalları olan yaratıcı kuvvetin sembolü idi. O, tabiatın verimlilik sembolü olarak Aşera'nın bütün kız kardeşi tanrıçalara, Suriyeli tanrıça Astarté'ye, hatta Kıbrıs'ınkine bile vakfedilmişti. Aşera, "mutlu", "mutluluk" anlamına gelen, Asurit diye de adlandırılan Niniv'in Iştar'ı yani şehvetli Iştar'dır.

Movers'e inanmak gerekirse, Aşera sembolü, Filistin'de ve hemen hemen bütün dünya halklarında Fenike ve Suriye'deki kız kardeşlerininkinden daha az değildi. Bu sembolik

51 Sozom, *Histoire,* II,4.

kazıklar daha sonraları putlara benzetildiler. Hatta onlar, Lâtinlerde olduğu gibi bahçelere dikilirdi. Horace gibi Yeremya ve İşa'ya da "bu bahçe ilâhları" ile alay ediyorlarda. Kült olarak kullanılan bu şeyler ağaçtandı; ascherimlerin yıkılmasından bahsedildiği zaman Tevrat'ta daima "koparmak", "sökmek", "yakmak" kelimelerinin kullanılması bu yüzdendir. Bu putların büyüklüğü dikkate değer bir şekildeydi. Kendisiyle birlikte on kişinin kestiği, Aşera'dan koparılmış ağaçtan Gideon, üzerinde tam bir öküzün kurban edildiği bir kütük yaptı; fakat daha sonra Yuda ve İsrail kralları zamanında Aşera'nın sembolü gerçekten her evde rastlanılan alelade bir eşya oldu. Fransa'da, taşra illerimizde büyük yollar üzerinde dev gibi büyük haçlar, kavşaklarda ise şarap-ekmek bayramında sunak olarak kullanılan ağaçlar görülür; oysa kilise hollerinde dinî eşya satıcıları metal ve ağaçtan yapılmış küçük İsa heykelciklerini birkaç kuruşa satarlar. İsrail'in zengin kadınları yani Kudüs burjuvaları, zamanımızdaki Meryem madalyonları gibi hem mücevher hem de dindarlık alâmeti olan altın ve gümüşten yapılmış Aşera sembollerini takıyorlardı **(Hezekiel, 16, 17).** Genel olarak bu inanış kadınlara ait bir şeydir, kraliçe Maachan'ın menkıbesini buna delil olarak gösterebiliriz. Bu kraliçenin oğlu veya torunu, yani Yuda'nın dindar kralı Assa, Cédron vadisinde bu dindar prensesin Aşera için yaptırdığı putu parçaladı ve yaktı[52] **(I. Krallar, 15, 13).** Fransa'da yağmur duası sırasında yapıldığı gibi, ilkbaharda din adamı ve tapınak köleleri alayları, buğdayın filizlenmeye başladığı

52 I. Krallar, 15, 13. Aşera'nın bu sembollerinin İbranîce adını, Jêrome, "Smilacrom Priapi" diye Movers ise "Pupendum" diye tercüme etmiştir.

tarlalarda, aynı cins sembolle temsil edilen Adonis sandığını gezdiriyorlardı.

İnsan kurbanlarından sonra İsrailoğullarının ilkel dininin temel karakterini oluşturan şey kutsal fuhuştur. Tabiatıyla Sami ırkının diğer ailelerinde de durum aynıdır. Ama biz burada sadece Yahudilerden ve Suriyelilerden bahsedeceğiz. Babil sürgününden birkaç yıl önce yazılmış takva kitabı Tesniye'de, İsrailoğullarına ve kızlarına fuhuşun yasaklanması sebepsiz değildir **(Tesniye, 23, 17).** İnsan ırkı asla İsrailoğulları kadar şehevî karaktere sahip olmadı[53]. Yahudi ırkı şehvete düşkünlük ve doğurganlık bakımından hem güvercine hem de balığa benzer. Buna rağmen Yahudi ırkının hâlâ dünyayı kaplamamış olması şaşılacak bir şeydir.

Yahudi kadını, tabiî bir sıkılmazlığa, arzu uyandıran kırmızı dudağa, tuhaf bir şekilde karanlıkta parlayan baygın göze sahiptir. Şehvetten çılgına dönmüş, arzularının doruğunda, yumuşak huylu, sevilmekten hoşlanan ve kutsal kitabın ***"yedi şeytanlı kız"*** diye bahsettiği, içinde sarışın ikizlerin balmumu gibi eridiği bir çeşit fırın olan Yahudi kızı, daima "doyumsuz" bir varlıktır. Esnek ve güçlü kollarla erkek onun egemenliği altına girdikçe Suriyeli kadın, Yunan ve Roma'nın zevkten tükenmiş olan son çocuklarını da mezara sürükledi. Suriye kızlarının yumuşaklığı ve güzelliği, sürmeli büyük siyah gözleri, sıcak ve esmer tenleri hakkında kim ne diyebilir? Çöküş devrinin Catulla, Tibulle, Preperce gibi bütün şairleri bu akıl almaz güzellikteki yaratığı dile getirdiler. Biz onları alçak gönüllü ve tatlı, gizli bir hastalıkla yorgun ve çökmüş olarak bir

53 Tacit. *Hist, V.* 5. Projectisimma ad libidinem gens.

haremin döşemeleri üzerinde pabuçlarını sürükler görünce, aptal bir cariyeye benzetebiliriz. Ateşli, kırmızılığa bürünen yanakları, sıklaşan nefesi, parlayan gözleri, kabaran göğsü olmasaydı, uzaklara dalan gözleriyle sık sık yaşamaktan ümidini kesmiş gibi bir izlenim verirdi. Davet ve arzunun mukayese edilmez gücü ile gerçek olan hayal, yani kutsal hastalık **Marie de Magdala** sayesinde dünyaya Hıristiyanlığı verdi. Bu durumda Suriyeli kadını, âşık şairin daima hayalinde canlandırdığı en cazip şehvet kadını yapan da budur. Öfke duyguları sakinleştiği zaman kadınlar, sonsuz bir yorgunluğa düşüyorlardı. Yüzleri istenmeyen gözyaşlarıyla yıkandığı zaman ise Tammuz dualarında yankısını bulduğumuz mistik ve acıklı inlemeler ağızlarından çıkıyordu. Tamamen şehevî ustalıktan yorgun düşmüş, hasta ve ateşli bu kızlar çok narin ve zeki idiler. Dünün köleleri bugünün kraliçeleri olmuşlardı. Cantique'teki Sulamite gibi, şehvetin derin içgüdüsüyle dünya işlerinin yarar sağlayıcı yanını birleştiriyorlardı. Bununla birlikte zevkin en ince duyguları anında bile, bu ırkın kadınlarını tek ve gerçek aşk rahibeleri yapan ciddî ve dinî şeyi daima muhafaza ediyorlardı.

Baal veya Yehova dikilitaşı ve Aşera sembolünün yanında, kurbanların kesildiği yerde, yani, genellikle kutsal yerlerde ***kutsal fuhuş*** çadırları kuruluyordu **(Işaya, 57, 7 ve devamı; II. Krallar, 23, 7; Hezekiel, 23, 14; Hoşea, 4, 13).** Bu çadırlar Aşera rahibelerince dokunmuş ve resimlerle süslenmişti. Şahane elbiseler giyinmiş, saçları parfümlenmiş, yanaklarına allık sürülmüş, gözleri sürmelenmiş, kirpikleri abanoz, zamk ve misk karşımı bir madde ile uzatılmış bu rahibeler, ça-

dırlarda **(Sayılar, 25, 8)** bulunan geniş yataklarında **(İşaya, 57, 8)** tanrıçanın kullarını bekliyor; onlarla fiyat ve şartları konuşuyor, tapınağın hazinesine gelir getiriyorlardı. Bayram günlerinde hacılar toplu halde tapınağa geliyor, etraftaki çadırları ziyaret ediyorlardı. Genelde Aşera rahibelerinin tapınaklarla ilgisi yoktu. Yolların kenarlarına, şehirlerin kavşak noktalarına oturmuş, alnı bir iple bağlanmış bu kadınlar her gelip geçene kendilerini teslim ediyor, yabancıların kendilerine verdikleri birkaç kuruşu veya tekeyi tanrıçaya takdim ediyorlardı **(Tekvin, 8, 14; Yeremya 3, 2)**. Teke, bütün tapınakların fahişelerince tanrıçalara sunulan bir hayvandı; fakat genelde hediye olarak para takdim edilirdi. Babil'de olduğu gibi, yabancı, parayı kadının önüne atarak "Bilit seni korusun[54]!" derdi. Yeremya'nın mektuplarından bu kadınların sokaklarda uzun sıralar halinde oturduklarını öğreniyoruz **(Yeremya, 5, 42).** Onlardan biri götürüldüğü zaman ipi hâlâ koparılmamış olan arkadaşlarıyla alay ederdi. Bunlar ekseriya anne olmak için tanrıçanın kültüne kendisini adamış kısır kadınlardı.

Verimli kılınmış toprağın tanrıçası Aşera da gebe kalabiliyordu. Bize Bilit gibi görünen Heredot'un Mylitta'sının, bütün tanrıların ve varlıkların annesi, Asurluların büyük tabiat tanrısı Bilit'in taşıdığı Mulidit "doğurucu" vasfını yüklendiğine M. François Lenormant işaret etmektedir. Doğurucu olarak kabul edilen Belit, Babil dininde "tohumların yaratıcısı" Zarpanit veya Zirbanit ile karıştırılmış ve Bel Marduk'a eş olarak ortak olmuştu. Babil silindirlerinde Zarpanit, elleri göğsünde,

54 Herodot, I, 199.

daima profilden çıplak olarak temsil ve resmedilmişti. Babil'de kadınların kutsal içki âlemlerinin, vakfedildiği bu tanrıça, doğumları düzenleyen başkan olarak yardıma çağrılırdı. Bunun çocukların doğumuna katılması onun Sicilyalı Diodore tarafından Hera ila aynîleştirilmesine sebep olmuştur. Babil'de tanrıçanın tapınağının harabeleri arasında bulunmuş, M. Oppert tarafından tercüme edilmiş yazıtta, bu tanrıçanın özelliğini tamamen tasdik eden şu dua okunmaktadır: ***"Tohumu verimli kılar, rahimde cenini sonuna kadar korur ve doğumu kolaylaştırır"***. Zarpanit tapınağı Babilli kadınların kendilerini teslim ettikleri, içinde küçücük odacıkların bulunduğu bir çeşit kervansaraydı. Aynı görevi gören, aynı cinsten odalar Aşera sembolünün bulunduğu ve tapınıldığı Kudüs'teki Yehova tapınağında da mevcuttu. Yeşu, Yehova tapınağında bulunan ve orada Aşera için kadınların çadır dokudukları fuhuş evlerini yıktı **(II. Krallar, 23, 7).**

Fuhuş yapanların her iki cinsten de oldukları görülür. Bu tür erkeklere kadeşim (**kedeschim),** kadınlara kadeşot (**kadeschoth**) yani "azizler, adanmışlar, kutsal kişiler" denilir. Tesniye bölümü bu zanilerin fuhuştan elde ettikleri parayı, Yehova tapınağı hazinesine verdiklerini doğrulamaktadır **(Tesniye, 23, 18).** Byblos, Kartaca, Pafos, Hieropolis'te olduğu gibi Kudüs'te de bu dinî kurumların masraflarını kısmen ödeyen onlardı. Dinî seramonilerin görkemli özelliği, her iki cinsten kölelerin ve her sınıftan din adamlarının çokluğu düşünülürse bu masraflar hayli fazla olmalıydı. Bununla birlikte Strabon (Yunanlı coğrafyacı, Amasya'da M. Ö. 58 yılında doğdu, M. S. 21 veya 25 yılında öldü), Kapadokya Koma-

na'sında onlardan 6000 tanesini gördü. Ermenistan ve komşu ülkelerde Kalde-Asur medeniyetinin etkisiyle Ana'nın eşi Anot'tan kaynaklanan Anaitis inancı kuzeye doğru uzanarak Kapadokya Komena'sı Pont Komena'sı ve Zela'da önemli gelişmeler gösterdi. Tanrıça, tapınağının etrafında kendi kulu ve köleleri niteliğinde olan ve her iki cinsten çok sayıdaki insanlar tarafından işlenen geniş bir araziye sahipti. Anaitis inancına, Babil'inkilere benzer kutsal fahişeler ilâve ediliyordu.

Çeşitli din adamı sınıfları vardı. En başta, İbranîler, Fenike ve Paphos'ta olduğu gibi saygınlığı verasetle geçen, Kapadokya Komana'sında olduğu gibi kraldan sonra gelen, büyük bir din adamı bulunuyordu. Sonra din adamları ve théophoretler, daha sonra İsraillilerin Levilileri gibi tapınağın iç işlerini görenler yani ağlayıcılar, flüt, arp, kinnor çalanlar, kurban etlerinin yakıldığı kütükleri parçalayanlar, mabedi temizlemek için su taşıyanlar ve nihayet **netinim** yani tapınağın köleleri geliyordu. Önemli her tapınağın din görevlileri, özel olarak bir veya birkaç şehirle, tapınağın köleleri olan çiftçi ve çobanlardan oluşan bir topluluğun işlediği verimli arazilere sahiptiler. Levililerin, İsrail kabilelerinin arazileri üzerine kurulmuş çok sayıda büyük şehirlerde oturabildiği ve bu şehirlerin herbirinin surları dışında kendi hayvanlarını otlatma hakkına sahip oldukları bilinmektedir. Levililer kırk iki vilâyet ve altı destek şehrine sahiptiler. Ayrıca tarla ve bahçelerinin ürünlerinden, tarlalarından vergi alırlardı.

Din adamlarının bazıları tapınakta oturuyor, diğerleri bulundukları yerden görev alarak köylerde ve şehirlerde geziyorlardı **(Hâkimler, 17, 18).** Zira eskiden bir veya birkaç din

adamını evinde barındıran her aile reisi bu işi yapmaktan geri kalmıyordu. Mişa, Yuda ülkesindeki Bethléhem şehrinden bir Leviliyi seneliği on gümüş paraya satın alır. Mişa'nın evinde metal bir boğa vardı, bu yüzden ülke halkı için onun evi **Beth-Elohim** yani **"tanrılar evi"** idi. Fakat tapınağın köle toplulukları daha ziyade erkek fahişelerden müteşekkildi. Assa ve Josaphat gibi dindar prensler tarafından birçok defa Yuda krallığından kovulmuş olan bu erkek fahişeler, krallığın son devirlerinde bile hâlâ mevcuttu. Çünkü Tesniye onları Kudüs tapınağında oturan insanlar olarak belirtmektedir. Kutsal kitap, Aşera'nın bu hayranlarına "köpekler" adını vermektedir. ***Bu kutsal hadımlar parlak renkte kadın elbisesi giyiyor, başlarına yün ya da ipek bir sarık sarıyor, yüzlerini boyuyor ve gözlerine sürme çekiyorlardı.*** Her yönden kadın gibi görünmek istiyorlardı. Yumuşak davranışları, tahrik edici ve şehvetli tavırları çoğu kez insanı kandırmaya kadar varıyordu[55]. Herkül ve Homphal efsanesini kim bilmez? Adonis ve Astarté birliğinin çift cinsiyetli (hem erkek hem dişi) tasvirlerle yapıldığını kim bilmez. Kıbrıs Afrodit'inin çenesinde bir sakalı vardı. İşte bu sebeplerden dolayı Tesniye'de şunları okuyoruz: "***Bir kadın asla erkek elbisesi, hiçbir erkek de kadın elbisesi giymeyecektir*** **(Tesniye, 22, 5)**.

Kadeşimler, flüt ve boru çalan müzisyenler eşliğinde köy köy, şehir şehir dolaşıyorlardı. Kolları omuzlarına kadar çıplak olan bu erkekler, ellerindeki büyük ekmek bıçaklarını, bir disiplin aleti olarak düşünülmüş olan kemiklerle süslü kırbaçları sallıyor, sokaklarda çığırtma, ud, zil, tambur vb. müzik

55 Augustin, *De civit. Dei*, VIII, 26.

aletlerinin çıkarttığı vahşî bir müzik eşliğinde dans ediyorlardı. Bir çiftlik avlusuna veya umumî bir meydana vardıkları zaman, gürültü yapmaya başlıyorlardı ve başı yana yıkılmış, boynu bükük bu adamlar kollarını bıçaklarla çiziyorlardı. Daha sonra grubun en ateşlisi gaibden haber vermeye başlıyordu **(I. Krallar, 18, 28).** Her şey Kadeşimlerin incir, yağ, buğday ve birkaç kuruş yardım toplamasıyla sona eriyordu. Tapınağın köle kadınları, **Kadeşotlar** flüt ve ziller çalarak, ülkeyi bir baştan diğer başa dolaşıyorlardı. Suriyeliler ilkçağda daima iyi bir müzisyen olarak tanınmışlardır. Yuda ve Fenike şehirlerinde bir çeşit çingene gibi dolaşan bu kadınlar, sayısız denecek kadar çoktu. İşaya onlar için söylenmiş bir halk şarkısının bir bölümünü **(İşaya, 23, 16)** bize ulaştırmıştır: ***"Kinnorunu al, şehri dolaş, ey unutulmuş şuh kadın! Unutulmaman için iyi oyna, çok şarkı söyle!"***

İsrailoğullarının ilk dininin, Asur ve Kaldelilerinki gibi, yıldızla ilgili elemanların hâkim olduğu natüralist bir din olduğunu göstermeye çalıştık. Bununla birlikte Dicle ve Fırat kıyılarında tapınıldığı gibi, Yehova halkının kendi evlerinin teraslarında ve Kudüs tapınağının avlusunda taptıkları yıldızların, zodyak takım yıldızlarının veya "semavî yerlerin" kültü hakkında hiçbir şey söylemedik. Kalde-Asur dinî sisteminde, Bel'den daha aşağıya yerleşen tanrılar arasında, Işaya'nın bahsettiği servet tanrıçası Gad'a ortak kader tanrısı Manu; Tekvin'in gerçek kaosu olan Bau; Kutsal Kitap'ın mitolojik çağının Esaü'sü (Hz. Yakub'un kardeşi) Usu; Yılan takım yıldızının tanrısı Kimmut veya Eyüp kitabının gezegeni ülker vs. bulunmaktaydı. Yine St. Jean d'Acre'nin Bélus'ü ve Byb-

los'un Adonis'i gibi bir tanrıçanın ismini taşıyan kutsal nehirler hakkında da hiçbir şey söylemedik. ***Ürdün ırmağının sularına yedi defa girmek cüzzam hastalığını iyileştiriyordu.* (II. Krallar, 5, 10; 12, 14).** Yine biz, ne Meron gölü, ne Askolan ve Hiéropolis tanrıçalarına vakfedilmiş göller, ne de Ürdün ırmağının kutsanmış kaynağı ve Filistin'in diğer kutsal kaynakları hakkında hiçbir şey söylemedik, Samiler tarafından yüksek tepeler üzerine inşa edilmiş ihtişamlı tapınaklarla, dağ ve tepe başlarında kesilen kurbanları hatırlattık. Fakat Yehova'nın kendini bir ateş şeklinde tapıcılarına gösterdiği bütün kutsal dağlardan yani Moriah, Tabor ve Horeb'ten henüz bahsetmedik. O, sonsuza kadar Basan dağında oturur. O, Théou-Prôsopon "El'in Yüzü" dağının burnunda bütün ihtişamı ile gözükür. Anti Lübnan dağlarının uzantılarından biri olan Karlı Hermon, Baal-Hermon adını almıştı ve henüz dördüncü asırda bir tanrı olarak Suriye-Fenike halkları tarafından ona tapınılmıştı. Yahudi geleneklerinde bu dağ bir çeşit Brocken (Walpurgis gecelerinde büyücülerin toplandığı dağ) oldu, orda bir Walpurgis gecesinde olduğu gibi meleklerle insanoğlu kızları birleşiyorlardı. Yahudiler ***Lübnan dağına* gerçekten *bir ilâh olarak taptılar.*** Henüz I. asırda meşhur bir kâhinin bulunduğu Carmel dağı, Tacit'in dediği gibi ***Hem bir tanrı, hem bir dağdı.***

Nihayet dağ, kaynak, göl, nehir ve gök tanrılarını araştırdıktan sonra İbranîlerde büyücülük ve kâhinlik uygulamaları ile hayvana ait, özellikle yılana ait fetişist kült artıklarını tekrar bulmak ve ayrıca İşaya'nın bize gösterdiği çölde zıplayan, tekeler gibi kıllı, kılları diken diken olmuş, tenha yerlerde

rastlanan bu ova ve orman tanrılarının kimler olduğunu araştırmak gerekecektir **(İşaya, 13, 21; 34, 14).** Sami kavimlerinde yılan kurnazlığa varacak şekilde keskin ve üstün zekâlı bir hayvandır. Kötülük eğilimi olmayan, bilgili ve iyi bir kılavuz olan bu hayvan için tabiatta hiçbir gizli sır yoktur. Asur anıtları, Asur-Babil mitolojisinde yılanın kılavuzluk rolü oynadığını doğrular gibi gözükmektedir. Artık o, Ehrimen olmadığı gibi, Aden bahçesinde Havva ile konuşan, yılan kılığına girmiş şeytan da değildir. Zira şeytanın yılan kılığına girmesi şeklindeki bu yorum nispeten yenidir. Sami kavimlerinde hiçbir kötülük yılana atfedilmez, tersine onun tıbbî ve sihirli bilgisine inanılır, Hz. Musa'nın, yılanların ısırdığı İsrailoğullarını iyileştirmek için çölde yaptığı tunçtan yılan heykeli **(Sayılar, 21, 4-9; II. Krallar, 18, 4)** ve Hiskia zamanına kadar Kudüs tapınağında yakılan günnük, bunun delilidir. Ancak o, Yehova tapınağında, bu putun varlığını açıklamak için din adamlarınca uydurulmuş bir menkıbedir ama hiç de anlamsız değildir **(Nehemya, 2, 13).**

İbranîler, ***sabah hayaletlerini, öğle şeytanlarını, gece cinlerinin kötülük yapıcı topluluklarını biliyorlardı.*** **(Mezmurlar, 121, 6; 90, 6, 70; Neşideler neşidesi, 4, 6).** Fenike ve Babil tanrıları, daha sonra ilk Hıristiyanlarda olduğu gibi, Yahudilerce de birer şeytandırlar. F. Lenormant, bize, Campana koleksiyonu ile Louvre müzesine intikal etmiş Yahudi orijinli gümüş paralar üzerindeki sihirli formüllerde yılan şeklindeki şeytanların bulunduğunu, bunlara "**barbar**" denildiğini, bunun da (Jüpiter gezegeni) tanrı Marduk'un Akadça bir ismi olduğunu göstermektedir. Kötü bir ilkeyi temsil eden bir şeytan

olarak Yehova'ya karşı olan ve keffaret günü ayinini takiben, ***çölde kendisine halkın günahlarıyla yüklü bir teke gönderilen "güçlü tanrı" Azazel,*** **(Levililer, 16, 8)** eski bir tanrıydı. Sonunda Azazel bir kötülük prensibini temsil eden bir tür cin olarak Yehova'nın zıttı olarak kabul edildi. İbranîler cin bilimleriyle ilgili inanışlarında belki de gerçekten Sami kökenli hatta Babil kökenli acayip bir dev yaratığa sahiptiler, bu da Bilit'tir. Bu yaratık da karanlığı, ölümü andıran gulyabaniyi, genç evli bir kadının kılığına girip onun şeklini alan gece karakoncolosunu, kurnazca çocukları öldüren ve çölde geciken yolcuyu şaşırtan, uykusu geldiği saate kadar onu gözetleyen hayaletin kolları gibi, kollarıyla onu saran ve ateşli bir öpücükle onun hayatına son veren zalim ve şehvetli şeytanı bulmak gerekir.

Eğer Sami kavimlerinin efsaneleri hakkında inceleme yaparsak, zaten çivi yazılarının çözülmesi ile Babil, Asur ve Fenike abidelerinin incelenmesi üzerinde çok düşünülecek konular sunacaklardır. İbranî tekvininde yaratılışın iki hikâyesi yani ***Tufan*** rivayeti, dil (Babil) kulesinin yapılması "tanrı kanunu" yani Tevrat kavramı, Babil'in tufandan önceki on kralına benzer tufandan önceki on peygamber ve onların zodyak (burçlar kuşağı) ve yıldızlarla ilgili şüphe götürmeyen özelliği işte son elemanları Kalde-Asur ilâhiyatı ve efsanesine indirgenebilen doğu arkeolojisinin sorunları bunlardır.

Bu incelememizde İsrail millî tanrısının ve dininin esasının ne olduğunu göstermek istedik. Filoloji ve mukayeseli mitolojinin kutsal metotları adına Yehova, Molok ve Baal'ı aynîleştirmekten uzak durarak Babil ve Asur kökenli bu tanrıla-

rın ortak ayin ve törenlerinin ne olduğunu belirttik. Birkaç defa yaptığımız gibi, aralarındaki farkları büyük ölçüde gözönüne almak şartıyla Yehova ve Molok'un birbirine benzerliği hakkında ısrar etmekte haklıyız. Aslında bunların hiç de önemi yoktur. Yehova, Molok ve Baal gibi sadece boş birer isimden ibarettir. Eğer Molok kültü veya tamamen başka bir Sami ilâhının kültü, Yehova kültünün geliştiği şartlarda gelişseydi, Yehova kültü gibi Satürn gezegeninin ilâhı da kavminin "En yücesi", halkının tek tanrısı, en sonunda da bütün insanlığın tanrısı olabilirdi. O, yeryüzü ve gökyüzünün yaratıcısı, Yahudilerin semavî babası olarak dünyaya yeni bir din sunmuştu. Aryaları tektanrıcılığa sadece Samiler inandırabildiler. Eğer İsrailliler putperest Aryaları bu ilâhî dine döndürmeselerdi, bu, Suriye veya Fenikelilerden birinin görevi olacaktı. Tanrıların yüzyıllar boyu süren hâkimiyet ve varlık mücadelesinde üstün gelen Sami tanrısı hangisi olursa olsun, bu yamyam tanrıların herhangi biri ile İncillerin aşk ve adalet tanrısı arasındaki zıtlık, Ur-Kasdim'den çıkmış İsrailoğullarının eski atmosfer tanrısı ile bugün hâlâ gerçekten insanlığın büyük bir bölümünün ibâdet ettiği İsa'nın babası olan tanrı arasındaki zıtlıktan daha fazla olmayacaktır. İnsanî şuurun ana meselesinin unsurlarını bulmak ve dünyanın şeklini değiştiren büyük manevî ihtilallerin temelinde bir fikrin gelişmesi, dolayısıyla bir his ve son tahlilde de bir yanılsamadan başka bir şeyin bulunmadığını göstermek, çağımızda dinî incelemelerin en önemli eseri oldu.

İsrail dini ile ilgilenen tarihçileri uzun zaman yanıltan şey, daha önceden hemen hemen Hıristiyan olmuş İşaya ve

Yeremya gibi büyük peygamberlerin ve spiritüalistlerin yazıları ışığında İsrail dinine bakmış olmalarıdır. Bu peygamberlerin yanında hâlâ tamamen çok tanrılı, milletin dinî idealine çok uygun bir dinî idealden esinlenmiş, Yuda ve İsrail şehirlerinde daha kalabalık ve daha etkili başka peygamberler olduğu da bilinmektedir. M. Ö. VII. ve VIII. Yüzyılda tektanrıcı peygamberlerin, sadece millî tanrıya yabancı kültler karşısında, düşmanca bir tutum takınmaları değil, halkın ve din adamlarının Yehova'ya izafe ettikleri dış kült açısından, yani kurbanlar, bayramlar, yeni aylar, cumartesi günü, vergi vesaireden de bahsetmek istiyorum. Kutsal elbise giydirilmiş bir din adamının Yehova'ya ourim(?) ve thoummim(?) hakkında soru sormasını bu peygamberler kabul edebilirler mi? Hayvanların yağı ile açlığını, kanı ile susuzluğunu gidermiş, yüzyıllarca insan ve hayvanlardan yeni doğanların hepsinin kurban edildiği Yehova artık ne aç ne de susuzdu. Göklerin derinliğinde yalnızlığa çekilmiş Yehova, Asur ve Mısırlılara karşı öç alma plânları yapıyor ve bu imparatorlukların harabeleri üzerindeki halkının son zaferini düşlüyordu. Ahit sandığındaki göktaşı ilâhtan ne kadar uzaklaşılmıştı!? Bu yüzden Yeremya hariç **(3, 16)** birçok peygamber insanlığın ruhî hayatında önemli yer tutan bu uğursuz sandıktan artık söz etmemektedirler.